

VIGILIA

2002 / 9

A magyarországi romák

JÓZSA MÁRTA: A romák a többségi társadalom csapdájában

CSOVCSICS ERIKA: Oktatás a „C” osztályban

DÚL GÉZA: Krisztus „Cigányország útjain”

RÉZMŰVES MELINDA: Imádságok, hiedelmek és mesék

SAMUEL BECKETT: A romok fővárosa, Saint-Lo
Gáspár Csaba László és Tandori Dezső esszéje

Beszélgetés Vasadi Péterrel

MÁTHÉ ANDREA: Otthon lenni lélekben

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Lelkes egyház?	641
GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ:	A gondolkodás zarándoklata (II. rész) (esszé)	642

A MAGYARORSZÁGI ROMÁK

JÓZSA MÁRTA:	A romák a többségi társadalom csapdájában	647
CSOVCSICS ERIKA:	Oktatás a „C” osztályban. A cigány gyerekek iskolai kudarcainak okairól	656
DÚL GÉZA:	Krisztus „Cigányország útjain”. Cigánypasztoráció Magyarországon, 2002	667
RÉZMŰVES MELINDA:	Imádságok, hiedelmek és mesék	678

SZÉPÍRÁS

ROMHÁNYI TÖRÖK GÁBOR:	A romok fővárosa elé	684
SAMUEL BECKETT:	A romok fővárosa (rádióelőadás); Saint-Lo (vers) (Romhányi Török Gábor fordításai)	685
CSÚRŐS MIKLÓS:	Samuel Beckett: Meglehetősen jó nőkről álmodom (tanulmány)	688
TANDORI DEZSÓ:	In mem. P. J. (VI/VI. rész) (esszé)	693
VASADI PÉTER:	Hajnal Kentuckyban (1–3. rész) (versek)	697

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BENDE JÓZSEF:	Vasadi Péterrel	700
---------------	-----------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

MÁTHÉ ANDREA:	Otthon lenni lélekben	710
---------------	-----------------------	-----

KRITIKA

ERDŐDY EDIT:	Kertész Imre: Sorstalanság. Filmforgatókönyv	715
--------------	--	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	717
---	-----

A 696. oldalon Herencsár András tollrajza Tandori Dezső In mem. P. J. című esszesorozathoz

Lelkes egyház?

Véget ért a világifjúsági találkozó Torontóban. Bár az összegyűlt fiatalok száma természetesen nem érte el a római jubileumi találkozót, lelkesedésük, fiatalos lendületük most sem volt kisebb, mint akkor. Találékonyan és látványosan, a kételkedőket és a közönyöseknek is meggyőzve tettek tanúságot arról: jó az egyház közösségéhez tartozni.

A világifjúsági találkozók csúcspontja mindig a találkozás a Szentatyával. A tévékamerák jóvoltából az egész világ tanúja lehet a fiatalok spontán szeretetmegnyilvánulásainak az iránt az ember iránt, aki nagyapjuk, lassan dédapjuk lehetne. A nem hívő újságírók ámulva-kétkedve szemlélik ezeket a „mega-eseményeket”, és írnak a „pábaboyokról” és „pápagörlőkről”. Az elfogulatlan, tárgyilagos szemlélőnek azonban be kell látnia: ami itt történik, az számos tanulsággal szolgálhat a hagyományos egyházi életbe túlságosan beleszokott hívőknek, de lelkipásztoroknak is. Ezek a fiatalok (legalábbis többségükben — kivétel persze mindig akad) nem „jó bulit”, látványos happeninget várnak, ezt megtalálhatják másutt is, hanem csupán a maguk fiatalos módján szeretnék megvallani és megerősíteni hitüket.

Mi áll e megmozdulások mögött? Csupán remek szervezéssel és kitűnő dramaturgiával előkészített látványosság? A test gyöngeségével harcoló pápa iránti személyi kultusz? Ügyes taktikával fölszított tömeghangulat? Valójában a fiatalok a közénk jött Istennel akarnak találkozni az egyházban, de ezt másként élik meg, fejezik ki, mint ahogyan vasárnap-misére-járó katolikusként megszoktuk. Érzelmeket megmozgató eseményekre, élményekre vágyanak, a saját nyelvükön akarják hallani az Igét, megvallani hitüket.

E találkozónak részben előzményei, részben kísérői a különböző lelkiségi mozgalmak rendezvényei szerte Európában ezernyi-tízezernyi fiatal részvételével. Ide sorolhatnánk a legkülönbözőbb nyári táborokat Magyarországon is. Nemigen van ma már élő plébánia, hittanos vagy ifjúsági közösség, amely ne rendezne nyaranta tábort, zárandoklatot, lelkigyakorlatot a fiataloknak: fontos és szerves részévé lett ez a fiatalok életének.

E találkozók, táborok látványosan bizonyítják: az egyház nem csak az időseké, túlnő a plébániai irodákon, a merev előírások és megszokások keretein. Helye van benne a fiataloknak, a mindig újonnan felnövő új nemzedékeknek is — csak gondoskodni kell arról, hogy ők a maguk fiatalos módján élhessék meg hitüket, találjanak otthonra az egyházban, amely „mindig fiatal”.

GÁSPÁR CSABA
LÁSZLÓ

A gondolkodás zarándoklata

Az istenbizonyításról (2. rész)

Transzcendencia és tanulás

1956-ban született Buda-
pesten. A Miskolci Egye-
tem Filozófiatörténet Tan-
székének oktatója. Az
írás első részét lásd
2002. 8. számunkban.

⁴A transzcendentális teo-
lógia modelljében a val-
lás konkrét istentapaszta-
lata — a. m. „kategóriá-
lis”, avagy „történeti kinyi-
latkoztatás” — nem
egyéb, mint a transzcen-
dentális tapasztalat —
a. m. „transzcendentális
kinyilatkoztatás” — legsi-
kerültebb megvalósulása
és történetileg hitelesített
konkretizálása. A bibliai
kinyilatkoztatás az emberi
öntranszcendencia vallá-
soknak nevezett értelme-
zései közül a legsikere-
sebb, mert az emberek
a filozófiai reflexióban fel-
tárt transzcendenciáját a
legsikeresebben artikulál-
ja, valamint Jézus Krisz-
tusban, a feltámadás ré-
vén abszolút elfogadás-
ban részesült. Ez a tétel
számos helyen olvasható
Karl Rahnernél (például
Rahner, 1983, 182).

„Azok az igazságok, amelyeket mindenki elismer — például a mate-
matika tételei —, semmivel sincsenek biztosabban és szigorúbban
igazolva, mint az isteni Valóság metafizikájának igazságai. Ám csu-
pán azért ismeri el azokat mindenki, mert az ember legkülsőbb (a
szám és a tér) régiójához tartozván, soha nem is mondhatnak ellene
a szabad szeretet hordozta akaratlagos létértelmezésnek. A metafizi-
kai ismeret szigorúbban és szükségszerűbben bizonyítható, hiszen az
egzisztencia alapjaiban mindenkor szükségképpen igeneltetik.”
(Rahner, 1991, 117)

Ha az istentapasztalat lényegi jellemzője az egzisztencialitás, ak-
kor az ún. istenbizonyítás annak kimutatásával azonos, hogy az
ember már eleve az istentapasztalat terében él. Erre vállalkozik az
ún. transzcendentális reflexió.

Ez az eredendő istentapasztalat azonban nem feltétlenül válik
tematikussá, azaz nem minden esetben nyer megfogalmazást ki-
fejezett vallási terminológiában, sőt, sokszor semmiféle megfo-
galmazás nem artikulálja, hanem anonim marad. Ezt a nem te-
matikus, anonim tapasztalatot a „transzcendentális teológia” a
transzcendentális tapasztalattal azonosítja, amelyről viszont azt
mondja, hogy a *transzcendenciának* a megtapasztalása. Ez a ta-
pasztalat az ember mint szabad szubjektum és felelős személy
létével eleve adva van, ám csak egy különleges szótár és artiku-
lációs rendszer révén válik kifejezett istentapasztalattá.⁴

Mivel a szó teljes értelmében csak akkor beszélhetünk istenta-
pasztalatról, ha a transzcendentális tapasztalat kilép az anonimitás-
ból, és kifejezetten *isten*-tapasztalatként tematizálódik, ezért az is-
tentapasztalat bizonyos értelemben *tanulás* eredménye: az az ember
tehet szert kifejezett istentapasztalatra, aki megtanulja és gyakorolja
annak módját, hogy miként tematizálja a személy-létével együtt
adott transzcendentális tapasztalatot. Ez a tanulás nem függ kizá-
rólag az egyéni leleménytől, mert az egyén nincs önmagára utalva
e lényeges feladat elvégzésében. A transzcendentális tapasztalat ki-
emelése az anonimitásból és tudatos beállítása az egzisztencia ön-
megvalósításának folyamatába a vallási közösségben és a közösség
segítségével, azaz vallási neveléssel, szocializációval történik.

A vallási közösség azért tud megtanítani az anonim transzcendencia-tapasztalat istentapasztalatként való kifejtésére, mert tud egy (vagy több) olyan epifániáról, amely(ek)ben az istentapasztalat normatív módon megtörtént, mégpedig mint I. közellépése. Alapvetően ezt a különleges, egyszeri, azaz történeti eseményt közli a vallási közösség, mindazonáltal a vallási tanítás (dogmatika) elsajátítása, a vallási elmélyedés (liturgia, imádság) gyakorlása egyszersmind kialakítja az emberben az esetleg bekövetkező kifejezett istentapasztalat észlelésének képességét, valamint azt az egzisztenciális diszpozíciót, amely személyes életének minden eseményét a lehetséges istentapasztalat horizontjában értelmezi. Ez nem azt jelenti, hogy a vallásos ember állandó extázisban és folyamatos révületben él, hanem azt, hogy életének minden mozzanatát kapcsolatba hozza I.-nel, pontosabban I.-nel való kapcsolatban látja, és e kapcsolódás egy-egy lehetséges megtapasztalásaként értelmezi. Ezért lehet pl. az „eredménytelen” kéreőima, vagy I. távolléte és néma hallgatása is egzisztenciaépítő vallási tapasztalat, hiszen ha minden az I.-nel való kapcsolatban értelmeződik, akkor I. távolmaradása sem más, mint e kapcsolat egyik (fájdalmas) történése. A vallási egzisztálás — *zarándoklat*, amely különböző terepeken halad: a magányosság szakadékos-szorongató homályának és az I.-re találás félelmes örömeinek amplitúdója között. De *zarándoklat!* Nem felfedező út, amelynek csak a legvégén derül ki, hogy létezik-e az, amit az út elején feltételeztek, hanem az első pillanattól kezdve *hit-történet*, melynek már az első lépését is a kapcsolat valóságosságának ereje lendíti. Mindazonáltal szolgál valódi felfedezéssel is; végül csakugyan előáll „valami”, ami csakis a *zarándokút* legvégén mutatkozhat meg: a közben megélt egzisztencia-sors alanya, a konkrét személy — a *zarándok*, aki önmaga legismerősebb megjelentése (lesz...).

Gyanú és tapasztalás

Ámde milyen alapon nevezhető istentapasztalatnak az anonim transzcendencia-tapasztalat? Vajon nem illúzióval van-e dolgunk? Vajon nem önkényes-e a szabadság-felelősség-személyesség tapasztalatát „anonim istentapasztalat”-nak nevezni? Ha az eredeti élőhelyén, a személy egzisztenciájában végbemenő, s megtörténtkor alkalmasint anonim tapasztalat csakis az értelmezés nyomán válik kifejezett istentapasztalattá, akkor vajon nem az értelmezést végző tudat produktuma-e az *isten-tapasztalat* »isten«-e? Ez a gyanú képezi az újkori valláskritika egyik támadáspontját: az »isten« az emberi tudat teljesítménye, az emberi gondolkodás igényeit elégíti ki, ám maga a gondolkodás nem tudja szavatolni, hogy az igényének megfelelő gondolati tartalom valóban létezik-e a „másik”, a „kinti”, egyszóval: az „objektív” realitásban.

E gyanakvás részint jogos — legalábbis filozófiai értelemben —, részint viszont súlyos következményei vannak.

Egyrészt az a filozófiára jellemző sajátosság munkál benne, hogy a tudatnak a feladata kimondani a létezőkről az ítéletet. Az embernek törekednie kell megkülönböztetni a látszatot a valóságtól, s ennek eszköze a tudat. Következésképpen az, amit a tudat nem képes világosan maga elé állítani, megjeleníteni, átvilágítani, arról nem állíthatja biztosan, hogy létezik. A létezés tehát a tudati megjeleníthetőségen áll vagy bukik. Abszolútumról a priori tud, az tehát — így vagy úgy — valóságos. De féltékenyen szerető, vagy a Golgotán meghaló I.-ről nem tud, s ezt éppen az abszolútum eszméje alapján nem is érti, ezért ezek filozófiailag — finoman szólva — bizonytalan „képzetek”. A legkevésbé pedig a *közellépő* I.-ről tud, amit egyenesen ostobaságnak tart.

Másrészt: Ha a tudati megjeleníthetőség dönt a valóságosságról, akkor előáll az a különleges helyzet, hogy a tudat nem képes kezelni azt a valóságot, amely radikálisan más, mint a tudat, hiszen e másság éppen azt jelentené, hogy a tudati megjelenítésnek is ellenállva megőrzi másságát, azaz nem jeleníthető meg. A létezést a tudat ítéletéhez kötő filozófia nem ismerheti el a létezők tőle való radikális különbözését. — Ennek mélyreható következménye van: Ha ugyanis a tudat mindent visszavezet önmagára, s ezáltal nem ismeri el a létezők másságát, akkor a valóságban *nem tapasztal*. A szó eredeti értelmében ugyanis azt nevezük tapasztalatnak, amikor valami váratlan következik be, olyan valóság mutatkozik meg, lép elénk, amelynek radikális újdonságát semmiféle tudati várakozás nem előzte meg, és a találkozás nyomán sem válik teljesen belsővé, hanem megőrizvén másságát-idegenségét továbbra is „külső” marad, s ekként állandóan megújuló *találkozás kiindulópontja*. Az igazi tapasztalás a váratlannal való találkozás, amely kívülről érkezik, és nem mozgatható el radikális kívüliségéből, nem kebelezhető be, mert nem vezethető vissza valami a priorira. Így birtokba sem vehető. Ha viszont a tudat a megjelenítéshez, a megragadáshoz köti a létezők valóságosságát, akkor eleve kizárja a radikálisan más valóság jelentkezésének lehetőségét, vagyis a tényleges, igazi tapasztalást. Ebben áll Kierkegaard kritikája Szókratészszel szemben: a filozófiai tudat már mindent tud, nem érhetik meglepetések, olyan történések, amelyeknek ideája ne lenne ismerős a tudat számára.

Titok és a Más(ik)

Mindezért Karl Rahner a transzcendentális tapasztalatban adott transzcendenciát *titoknak* nevezi, vagyis olyasminek, ami soha nem állítható a tudat elé a tudat által, hanem maga áll az ember elé, de úgy, hogy valóságosságának megítélését nem engedi át az

⁵A „megismerés tárgya” filozófiai kifejezés, a megismerő tudat objektumát jelöli, amelyre a tudat a maga a priori megismerő szerkezetét rávetíti, úgyhogy volta-képpen a tudat alkot tárgyat az előtte felbukkanó valóból. A tárgy ilyen-tén megalkotását és a megismerésnek nevezett folyamat legfontosabb

történéseit a tudat a priori szerkezete határozza meg, mely eleve adott, s a megismerés közben nem változik. Ezzel szemben a „tapasztalás forrása” kifejezéssel arra utalunk, hogy a másik ember és I. nem válik a megismerő szerkezetének erejében tevékenykedő tudat pusztá tárgyává, amelyen a tudat elvégzi a megismerés maga irányította tevékenységét, majd tovább lép újabb zsákmány felé, hanem I. és a másik ember mindig meghaladja a tudat róluk kialakított tárgy-képletét, ezért voltaképpen nem a tudat zsákmányait szaporítják, hanem, valódi tapasztalásra készítetvén, aktivitását fokozzák.

⁶Heidegger módján úgy is fogalmazhatunk, hogy a lét »titok«, a létezők »vannak«. A létezőkben a lét „küldöttei”-vel van dolgunk, tehát a létezők révén tudunk a létről, de a létezők nem azonosak a léttel: ez az ontológiai differencia. A létezőkkel szemben, amelyek megismerhetők, a heideggeri gondolkodásban a lét nem a megismerés tárgya, hanem az, ami küldi magát. Miért ne nevezhetnék e küldés észlelését lét-tapasztalásnak?

emberi megismerőképeségnek. Nem megismerésre kínálkozik fel, hanem a tudati megragadhatóságot meghaladó és a birtokló megismerés aktusától radikálisan különböző *elismerést* — I. esetében: *hódolatot* — követel magának. Mivel elismerésről és követelésről van szó, ezért jogosan mondja Emmanuel Lévinas a transzcendencia eseményét *etikai* történésnek: amiként a másik ember pusztá fellépése elismerést követel, még mielőtt a tudat megismerő aktivitása hozzákezdene az illető ismereti megragadásához, ugyanígy követel magának elismerést a transzcendencia. Mindkét esetben etikai aktusról van szó, mert mindkét valóság — az elem lépő másik ember és a közellépő I. — jelenlétük minden pillanatában meghaladják birtokló megragadásra törekvő ismeretszerző akaratomat. Fellépésük, megjelenésük, elem állásuk *abszolút* elismerést követel, amely nem nélkülözi ugyan a megismerés aktivitását, de annak nem folyománya, hanem előzménye. Azért *abszolút*, mert nem a megismerő tudat teljesítményétől függ, hanem az attól lényegileg elkülönült, eloldott Másikban van megalapozva. Ez a Másik mindvégig megőrzi, az abszolút elismerés imperatívusza mögé rejtí radikális másságát: önmagát. Ezért soha nem alakul át maradéktalanul a *megismerés tárgyává*, hanem titokként őrzött mássága valódi *tapasztalás forrása* — amely *jövőt* nyit.⁵

Tapasztalás és jövendő

Mivel a Másik és I. nem adja át magát a tárgyiasító tudatnak, ezért mindig *kintlévőség*, azaz *jövendő*. Mármost a jövendő, amely egyszerre ismeretlen és megmutatkozó, s éppen megmutatkozásában mutatja fel és őrzi meg ismeretlenségét — mint *jövöbeliséget* —: a *titok*. Titokként való különleges megmutatkozásának eseménye pedig a *misztikum*. Ilyenformán a tényleges tapasztalás, melynek során valami új jelenik meg, ami, képletesen szólva, a jövőből lép elő, a legteljesebb misztikum. Ez az előlépés — legyen bármilyen természetes, történjék nap mint nap, amikor például emberek *valóságosan* találkoznak egymással — a titok eseménye, *misztérium*, amely a maga észrevétlenségében tökéletesen megfelel annak, amit Heidegger kíván a valódi titoktól: „Egy titok csak akkor titok, ha még arra sem derül fény, *hogy* titok áll fenn” (Heidegger, 43).

Nyilvánvaló, hogy ezt a tapasztalást meg kell különböztetni attól a buzgó ismerkedéstől, iparszerű ismeretszerzéstől és akkurátus megismeréstől, amit a tudomány végez. Ami birtokba vehető, az felfedezés — nem tapasztalás tárgya. Következésképpen igazi tapasztalás csak a másik ember és I. esetében lehetséges, mert ezek nem kutathatók tetszés szerint, hanem mindkettő olyan valóság, amely a maga szabadságnak nevezett végtelen rejtezkedéséből lép elő, pontosabban kiszól belőle vagy felfénylik. Hang hallatszik, fény látszik — *epifánia*. De a Másik önmagában és I. önmagában titok marad, s így további, tehát *jövöbeni*

Irodalom:

Heidegger, Martin: *Útban a nyelvhöz*. [»Helikon Stúdió« XV.] (Ford. Tillmann J. A.) Helikon Kiadó, Budapest, 1991.; Kierkegaard, Søren: *Filozófiai morzsák*. (Ford. Hidas Zoltán.) Göncöl Kiadó, Budapest, 1997.; Jaspers, Karl: *Der philosophische Glaube*. [»Serie Piper« Bd. 69.] Piper, München–Zürich, 1974.; Fischer, Norbert: *A filozófusok istenkeresése*. (Ford. Dr. Kaposi Tamás.) [»Katolikus Teológiai Kézikönyvek« 2.] Agapé, Szeged, 2001.; Rosenzweig, Franz: *Az új gondolkodás. Néhány utólagos megjegyzés A megváltás csillagához*. In: *Uő: Nem hang és füst. Válogatott írások*. (Vál. és ford. Tatár György.) Holnap Kiadó, Budapest, 1990.; Rahner, Karl: *Az Ige hallgatója. Vallásfilozófiai alapvetés*. (Ford. Gáspár Csaba László.) Gondolat, Budapest, 1991.; Rahner, Karl: *A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába*. (Ford. Endreffy Zoltán.) SZIT, Budapest, 1983. (Újabb kiadás: [»Katolikus Teológiai Kézikönyvek« 27.] Agapé, Szeged, 1998.); Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelség*. (Vál. és ford. Tamay László.) [»dianoia sorozat«] Tanulmány Kiadó–Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997.

tapasztalás forrása: azaz jövő. I. esetében, miként Rahner mondja, abszolút jövő.

Bizonyos értelemben persze azt is mondhatjuk, hogy I. valamiként *van*, de ezt a saját *van*-t mindig rejtve mutatja: üzenetbe rejt. Hozzánk csak az üzenet jut el. A mi világunk nem ismeri azt, hogy miképpen van a kintlévő jövő, a »legyen!«, a titok. Így a Másik és I. egyaránt *csoda* a »van« világában. E két csoda, I. és a Másik a méltó tárgya a tapasztalásnak. És megfordítva: a csoda kizárólag tapasztalható, tapasztalatként és a tapasztalás számára valóságos — nem lehet elgondolni. A valóságos tapasztalás pedig a legelevenebb *misztika*.⁶

A végtelen

Rahner „titok”-nak nevezi a transzcendentális tapasztalat „iránypontját” [Woraufhin], Lévinas szerint viszont e transzcendencia szigorú értelemben kidolgozott fogalmát a »végtelen« terminusa fejezi ki — szemben a »teljesség« [totalitás] fogalmával, amely a tudat hatalmának teljes terrénumát jelöli, vagyis a tudat által potenciálisan belátható létet — egészen a »semmi«-ig. A »végtelen« a teljességen túl van, jóllehet a „teljességen és a történelmen belül, a tapasztalaton belül tükröződik” (Lévinas, 7). Ez a végtelenség a Másik arcán villan fel. A tudat azért tehetetlen vele szemben, mert nem képes elgondolni, pontosabban: a végtelen ideájában olyasmi gondolódik el, ami mindig külső a gondolathoz képest, mert meghaladja azt, ami elgondolja. Hiába gondolja, soha nem gondolja el eléggé, teljesen és adekvátan, egyszerűen: végtelenül. Ebben rejlik a tudat végessége — végtelensége pedig abban, hogy és ahogy ezt *tudja*.

A végtelenség több és más, mint a »van«, a tudatnak e legkedvesebb, mert számára legvilágosabb és leguralhatóbb tárgya és kijelentése. Ha I. az a valóság, aki titok és végtelenség, akkor bizonyíthatatlan a »van« módján, mert nem kimondott-elhangzott »van«, hanem önmagát zengő, a pusztában kiáltó »legyen!«, aminek csak visszhangja az, ami van. — Vajon halljuk-e a »van« létezők zajában e »legyen!« támasztó orgonapontját?

Vagy I. a jövő »lesz«. — Vajon látjuk-e a »van« létezők zsúfolt panoptikumában a rejtezkedő vízjelet, a jövő *nyomát*?

Bizonyítani mindenesetre csak azt lehet, ami van.

Így az egyedül lehetséges istenbizonyítás nem más, mint a teljességen belül tükröződő végtelen titok felé tartó gondolati mozgás; a »van« világában ténylegesülő »legyen!« irányában a »lesz« idősíkján haladó zarándoklat. A *tapasztaló gondolkodás* zarándoklata.

Csak legyen mit *tapasztalni*, különben becsukódik a jövő kapuja, s ránk záródik az a priori mindentudás és a »van« uralma!

A romák a többségi társadalom csapdájában

JÓZSA MÁRTA

A szerző újságíró, szerkesztő, a Magyar Televízió és a Rádió C munkatársa. Szerkesztőségünk köszönetét fejezi ki a szerzőnek tematikus számunk összeállításában nyújtott segítségéért.

Magyarország legnagyobb kisebbsége a roma népcsoport. Ennél többet azonban igen kevesen tudnak a romákról, a cigányokról, különösen nem a romungrokról, oláh cigányokról, beásokról, azaz igen kevesen rendelkeznek árnyaltabb ismeretekkel akkor, amikor arról beszélnek: „a cigányok”. Sztereotípiák természetesen voltak és vannak Magyarország több százezres roma lakosságáról, ám a sztereotípiák természeténél fogva mindez nem nevezhető ismeretnek. Egy valami azonban tény: a magyarországi (és egész közép-európai) közgondolkodásban a legkevésbé ismert, ámde a legtöbb előítéllettel sújtott csoportról van szó. Tudjuk: az előítéletek nem elhanyagolható forrása az ismerethiány. Nyilvánvaló az is: a romák túlnyomó része az ellenük irányuló előítéletek és annak következményei miatt rosszul érzi magát hazájában. Összeállításunk célja ismeretek közzéadása kevésbé ismert embertársaink történetéről, kultúrájáról.

Cigány vagy roma?

A cigányok európai megjelenése körül több a homály, mint a tény. Írott és feldolgozott történelem, tudomány és szépirodalom, kanonizált vallás és egyebek hiánya miatt a romák történelmét jórészt előítéletek és babonák történetéből lehet levezetni — s mint tudjuk, mindkettő nélküli a tudományosság minimális kritériumait. Mindennek az oka elsősorban az, hogy a romák vándorlásuk és megtelepedéseik során nem hagytak maguk után írott történelmet — következtetesképp amit tudunk róluk, azt másoktól tudjuk. Másrészt a romák történetének nyomon követésében az sem mellékes zavaró tényező, hogy mindmáig viták tárgyát képezi: ki is a cigány? Vagy ki is a roma?

Az identitás-kereséshez aránylag kevés fogódzót nyújtanak azok az öndefinícióhoz használatos fogalmak, amelyek legkésőbb a tizenkilencedik században hozzásegítették a népként-nemzetként eszmélő népeket a csoporttudatuk minél precízebb meghatározásához. Arról nem is beszélve, hogy (az európai kul-

**A nemzetként történő
önmeghatározás
hiánya**

túra és az európai nemzetfogalom tekintetében legalábbis) ezek a „közös nevezők” jellemző módon kapcsolódtak össze a nemzetállamiság megteremtésével, vagy annak a célul való kitűzésével, avagy legalábbis a területi autonómia célként való tételezésével. Tudjuk: ezek a közös szempontok lehettek nyelvek, vallásiak, kulturálisak, regionálisak vagy éppen hatalmi szempontúak. A körülbelül ezer éve Európában vándorló cigányság számára azonban valamennyi tényező hiányzik, beleértve jó ideig az öndefiníció deklarált igényét is. Ennek következtében a cigányság külső és belső definíciója sem teremtődött meg úgy, ahogy azt „rendes”, százötven-kétszáz évvel ezelőtt kelt meghatározások szerint a köztudat elvárná, miközben ennek hiányában is tudjuk: cigányok — *vita ide* vagy *oda* — márpedig vannak.

A cigány kifejezést eredetileg a nem roma társadalom használta a romákra. Az írásbeliség hiányának a számlájára írandó, hogy nem lehet bizonyosan tudni: ők maguk mit használtak magukra a történelem során. A második világháború üldöztetései után először a nyugat-európai romák fogalmazták meg azt az igényt, hogy nem akarnak többé cigányok lenni. A németországi cigányok például „roma és szinti”-nek nevezik magukat, egyes álláspontok szerint azért is, hogy megkülönböztessék magukat az eltérő kultúrájú kelet-európai romáktól. Magyarországon a „roma” és a „cigány” kifejezés egyaránt használatos, és többé-kevésbé közmegegyezés van arról, hogy mindkettőt lehet korrekt vagy pejoratív hangon, illetve kontextusban használni. Az mindenesetre megfigyelhető, hogy az emancipálódó, város lakó, elsősorban fővárosi cigány értelmiség ragaszkodik a belső népnévnek tartott, cigány nyelven embert jelentő „roma” népmeghatározás használatához, míg a falusi, de különösen a beás népesség mondvascinált, „urizáló” kifejezésnek tartja azt.

**A legnagyobb hazai
kisebbség**

Európában Románia, Bulgária és Spanyolország után a legtöbb cigány Magyarországon él, és nálunk emellett a cigányság a legnagyobb kisebbség. Az 1990-es népszámlálás során 142 ezer magyar állampolgár vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Becslések szerint számuk jelenleg 4–600 ezer fő, de sokan — főként kisebbségi szervezetek — 7–800 ezres lélekszámot is valószínűsítenek. Magyarország 3 200 települése közül mintegy 2000-ben élnek; a három északi megyében legnagyobb a népességük. Budapesten a romák száma 90 ezerre tehető.

Migrációtörténet

Jelenlegi ismereteink szerint a cigányok több hullámban, vélhetően az ázsiai nagybirodalmak kialakulása és az iszlám terjeszkedés elől menekülve hagyták el észak-nyugat Indiát. A roma exodus pontos iránya nem ismert. Valószínűleg egyes törzsek Egyiptomon, mások pedig Kis-Ázsián keresztül érkeztek a balkáni

térségbe. A Kárpát-medencébe mindenestre nem egyszerre érkeztek, első szörványos megjelenésük az Árpád-házi királyok uralmának idejére tehető, tizennyolcadik századi történetírók szerint valószínűleg II. András Szentföldről visszatérő seregeihez csatlakozva jutottak el a térségbe. Okmányok tanúsága szerint Czigány nevű település volt már Magyarországon 1327-ben, 1381-ben és 1409-ben is Zemplén és Szabolcs vármegyékben. A Cigány (illetve Zigány, Zigan, Czigány) nemzetséget egy 1373-ból származó oklevél említi elsőként.

Megtelepedésük a Kárpát-medencében

Nagyobb létszámban a 15. század elején érkeztek, ekkortól keletről jött szegény vándorokként jelzik érkezésüket városi jegyzőkönyvek segélyezésről szóló feljegyzései. A Mohácsi vész után kialakult társadalmi-politikai zűrzavarban, amikor a magyar lakosság egy része maga is vándorlóvá vált, hol a török, hol egyéb — például fosztogató hajdúk és kószáló katonák, prédáleső szabadcsapatok — elől menekülve a cigányok migrációja egyéb népcsoportokhoz hasonlóan nyomon követhetetlen. Korántsem voltak azonban jelentéktelen szerepben: a törökök ellen küzdő csapatok gyakran használták az ellenőrizetlenül közlekedő, jelentéktelennek tartott cigánykompaniákat hírszerzésre, a törököktől és a törökökről való információk begyűjtésére (bár az is előfordult, hogy a törökök kémeinek tartották őket, és ezért gyanakvással tekintettek rájuk). Később, a Rákóczi-szabadságharcban zömmel a fejedelem zászlaja alá álltak, több híres primás is lelkesítette a sereget. Ebben az időben egyes csoportjaik letelepedtek. 1848–49-ben is a forradalom mellé álltak a cigányok, ők voltak például a legjelesebb fegyverkovácsok.

Nyugat-Európa felé vándorló romák

A Nyugat-Európa felé vándorló romák többnyire áthaladtak a magyar királyság területén, megjelenésükről, útirányukról többnyire menlevelek tanúskodnak. Zsigmond német-római császár például már állított ki cigánykaravánok részére oltalomleveleket, ezek átjárhatóságot biztosítottak számukra Európában. „Megparancsoljuk, hogy ezen László vajdát és az alája tartozó cigányokat kifogás és bármiféle zavar nélkül befogadjátok és megtartóztassátok, sőt mindenféle bántalmazástól megvédelmezzétek. Ha pedig közöttük támadna bármiféle civódás vagy zavar, abban nem ti, sem pedig közületek bárki, hanem egyedül László vajda tehet ítéletet vagy adhat felmentést. (...) Kelt Szepesen, 1422-ben, a Szent György napja előtti vasárnapon” (Heiczinger János fordítása). E menlevél után nem meglepő, hogy a cigányok hamarosan felbukkantak német területen, Párizsba a 15. század húszas éveiben, Spanyolországig pedig 1477-ben érkeztek el. A 16–17. században a menlevelek biztosították ugyan számukra a szabad mozgást, de beilleszkedésüket senki sem szorgalmazta.

A török uralom végnapjainak idején nagyobb, úgynevezett oláh cigány népcsoportok érkeztek Havasalföldről, Moldvából, ők az elnéptelenedett vidékeken telepedtek le. Bár már korábban

**A cigányokra
vonatkozó első
törvények**

több országgyűlésen szerepelt a cigányügy, cigányokra vonatkozó törvényeket Mária Terézia, majd II. József idején alkottak először. Céljuk elsősorban a vándorló kóbor cigányok összeírása és letelepítése volt, eszközökben pedig nem válogattak: II. József 1783-ban kelt rendelkezése például többek között előírja: „Hogy gyermekeiket vegyék el tőlük kétéves koruktól fogva és helyezték el a megye szomszédos helységeiben, minek folytán az így szétszóródott család eltérül a kóborlástól (...)”. Emellett megtiltja öltözetük, nyelvük használatát, a szabad költözködést, és jó néhány vétség esetére súlyos testi büntetést, megveretést ír elő. Mindemellett a kutatók álláspontja nagyrészt megegyezik abban, hogy 13–14. századi megjelenésüktől kezdve a felvilágosult abszolutizmus 18. századi megjelenéséig a Kárpát-medencében élő cigányok az európai átlaghoz képest aránylag nyugodt életet éltek.

Diszkrimináció-történet

A cigányság történetéhez a diszkrimináció alapvetően hozzátartozik. Például Itáliában már felbukkanásukkor, a 15. századik közepén üldözni kezdték őket, a polgárosodó és centralizálódó társadalmak nem tűrték a hatalomhoz való eltérő viszonyukat. Így nem csoda, hogy ott telepedtek meg nagyobb létszámban, ahol több kibúvó, lazább társadalmi kötöttségi rendszer mutatkozott, ahol Nyugat-Európához képest késlekedett a központosított hatalom megjelenése: a Kárpát-medencében, ahol kisebb volt a cigány létforma és az olykor anarchikus feudalizmus közötti fejlettség különbsége, mint Nyugaton. Eltérő életmódjuk és nyelvük, szokásaik miatt többnyire megvetették őket — e tekintetben sorsuk gyakran igencsak hasonlított a zsidókéhoz. A velük szemben való gyakori agresszív fellépés gyakran vezetett népiirtásig. I. Friedrich Wilhelm porosz király például 1725-ben rendelkezett arról, hogy minden 18 év feletti cigányt szabadon meg lehet gyilkolni.

**A cigányokkal
foglalkozó első
hivatalok**

A modern ipari társadalomban a cigányok igyekeztek eltűnni a hatóságok, az adminisztráció látóköréből. 1899-ben Bajorországban létrehoztak egy speciális, cigányokkal foglalkozó kormányhivatalt — ez az intézmény volt az elődje a náci periódus cigányellenes intézkedéseinek. A következő hasonló intézményt 1929-ben Münchenben, majd nem sokkal később Bécsben alapították meg. 1929-ben született az a rendelet is, hogy az állandó munkahellyel nem rendelkező cigányokat kényszermunkára lehet kötelezni és hurcolni. A rendelkezés szellemében számos európai ország is hasonlóképpen rendelkezett.

A romák a náci birodalom idejében külön fejezetet kaptak a náci fajelméletek között. Egy Heinrich Himmler számára 1941-ben készült jelentés szerint 28 ezer roma élt Németországban és 11 ezer Ausztriában. Többségük a szinti törzs tagja volt, „más vérű” emberek volt a rájuk vonatkozó hivatalos terminoló-

**A náci fajelmélet
a cigányokról**

gia (*Anderblutige*). Az 1935-ös nürnbergi törvények azonos elbírálásban részesítették a cigányokat és a zsidókat. Az első cigány deportálások 1936-ban történtek, akkor internáltak több cigány csoportot Dachaubá. A náci fajelméletnek meg kellett birkóznia azzal a ténnyel, hogy a szanszkrit nyelvű cigányok elvileg árjának számítanak. Végül úgy ítélték meg, hogy vándorlásuk során a romák keveredtek más népekkel, így nem tekinthetők tiszta árja származásúaknak. Ugyanakkor a törvények — a zsidóktól eltérően — nem mondják ki egyértelműen, hogy a cigányság kiirtandó faj, a tiszta, tehát nem keveredett cigányokat elviekben tiszta vérűeknek ítélték. Csakhogy Himmler 1937-ben lehetővé tette, hogy bűncselekményt el nem követett embereket preventív céllal őrizetbe lehessen venni. Ettől a pillanattól kezdve lehetővé vált a cigányok (és a prostituáltak) antiszociális viselkedés címén történő letartóztatása és deportálása is.

Az 1939. szeptemberi lengyelországi invázió után a cigányok többségét nem Németországba, hanem a határon túlra deportálták. 1940 áprilisának végén 25 ezer cigányt deportáltak Németországból és Ausztriából. Sokakat nem eleve koncentrációs táborokba, hanem gettókba telepítettek, például Lodzba. Az akkorigban deportált cigányok közül gyakorlatilag senki sem élte túl a háborút, elsősorban azért, mert a leggyakoribb alanyai voltak a náci orvosi kísérleteknek. A Cseh-Morva protektorátus területén 13 ezer roma élt, csaknem a fele Szlovákiába menekült a náci deportálások elől. A Csehországban maradt hét-nyolcezer roma közül néhány százan éltek túl a háborút. A Szlovákiába menekültek közül sokan estek pogromok áldozatául, de szervezeten nem kerültek lágerekbe. Romániában is osztoztak a cigányok a zsidók sorsában: nem kerültek német lágerekbe, hanem Transzdniszföldre szállították, majd kivégezték őket. Csak Bukarestből több mint húszezer romát hurcoltak el.

**Porrajmos — roma
Holocaust**

A számítások szerint Európa-szerte több mint 200 ezer cigány áldozata volt a náci rendszernek. Bulgária, Dánia, Finnország és Görögország kivételével csaknem mindenütt kiirtották őket. A francia hatóságok Algériában is összegyűjtötték és németországi táborokba szállították a romákat. Az olaszok pedig Jugoszlávia és Albánia megtisztításáról gondoskodtak. Innen többnyire Buchenwaldba és Mauthausenba vitték a cigányokat. 1944. augusztus 2-án — egyetlen éjszaka alatt — négyezer romát gyilkoltak meg Auschwitzban, amikor felszámolták a tábor cigány részlegét. Ez a cigány névén *Porrajmos* néven ismert roma Holocaust.

Magyarországon már 1941-ben tervek születtek a romák deportálására, de végül nem hajtották végre azokat. 1944 októberére, a nyilas hatalomátvétel után azonban tömegesen deportálták a zsidókkal együtt a romákat is. Néhány hónap alatt 31 ezer romát küldtek lágerekbe. A Porrajmos történelmi feldolgozása,¹ egyáltalán a köztudatba való bekerülése csak az utóbbi néhány

¹Lásd pl. *Porrajmos*.
Roma Sajtóközpont,
Budapest, 2000.

évben történt meg Magyarországon. Ugyancsak a közelmúltban juthatott kárpótláshoz a Porrajmos áldozatainak töredéke.

A diszkrimináció azonban korántsem ért véget a második világháborúval: például a földosztásból a cigányok csaknem teljes egészében kimaradtak. Ez döntően meghatározta a roma lakosság mobilitási lehetőségeit: lakóhelyüktől távol kényszerültek dolgozni, nagyon sokan ingázó életformát éltek évtizedekig. A hátrányos helyzetű térségekben élő nem cigány lakossághoz hasonlóan az ő munkaerejükre épült például a Kádár-kori magyar építőipar — így annak összeomlása után ők voltak az elsők, akik a rendszerváltás idején elveszítették munkahelyüket és gyakran lakóhelyüket is (munkásszállás). Eközben társadalmi gyökereiket eredeti lakóhelyükön elveszítették. Az 1960-as évek végén kezdődött cigánytelep-felszámolási program következtében felbomlottak az egymást segítő közösségi szálak is, alacsony szakképzettségük pedig reménytelenné tette munkavállalási pozícióikat a rendszerváltás-kori Magyarországon. A munkahelyek megszűntével nemcsak jövedelmüket, családfenntartó képességüket, így társadalmi presztízsüket veszítették el, hanem a többségi társadalommal való napi kommunikációs lehetőségüket is. Az elmúlt több mint egy évtizedben a romák szociális helyzetének drámai romlásával párhuzamosan a velük kapcsolatos előítéletek erősödését figyelhetjük meg.

Nyelv és kultúra

A magyarországi romák nyelvi, kulturális, történeti szempontból több csoportra oszlanak. Az úgynevezett romungro csoportba tartozik az itt élő romák 70 százaléka. Miként az elnevezésükből következik, anyanyelvük magyar, jórészt közülük kerülnek ki a magyaros cigánymuzsikát játszó zenészek, éppen emiatt muzsikusnak is szokták nevezni őket. A szanszkrit alapú romani nyelvet (melynek kanonizált, írásbeliséggel is rendelkező egyik hazai nyelvjárása a lovári nyelv) a 20 százalék körüli arányú oláh cigányok beszélik Magyarországon. Az ország délnyugati részén élő, 10 százaléknyi beás cigány kisebbség pedig a balkáni migrációban délszláv jövevényszavakkal gazdagodott archaikus román nyelvet beszéli. Ismertek még a szinti nyelvet beszélő vend cigányok (többnyire vásári árusok, mutatványosok), valamint a Kárpátaljáról származó úgynevezett kárpáti cigányok is.

Legfontosabb mesterségeik

Mesterségeik a vándorlás során folyamatosan változtak, ennek oka mindenekelőtt a piaci kereslet változékonysága volt: folyamatosan idomultak annak az országnak az elvárásaihoz, ahol éppen átmenetileg menedékre letek. Valószínűleg lovakkal — már csak a vándorlás okán is — mindig foglalkoztak, gyakran voltak kovácsok, a vas- és pléhmunka jelentős részét ők végezték a városokban, arany- és ezüstművesek, fegyverművesek, va-

lamint zenészek. Adatok szerint az útépités és az utak felügyelete, a csatornák tisztítása, a sátorvetés, a borbély, a fegyőr, a hóhér és a futármesterség tudói is gyakran cigányok voltak. Letelepítésüket általában a városok szélén, a falakon kívül engedélyezték, aminek alapvetően az volt az oka, hogy a városok polgárai fenntartották maguknak a jogot arra, hogy bármikor elűzhessék őket, házaikat pedig könnyedén lerombolhassák. Erre rendszerint akkor került sor, amikor a gazdasági fejlődés következtében valamely cigány mesterség (például a szögvácás) főlőslegessé vált, vagy még inkább akkor, amikor valamely mesterség úzóiból túlkínálat mutatkozott, és a céhek megvédték érdekeiket a „jövevényekkel” szemben.

Romák a jelenkori Magyarországon

Az 1993-as magyar kisebbségi törvény nemzetiségi és etnikai kisebbségekről beszél. Az etnikai kisebbség kifejezés a romákra vonatkozik, ami világosan jelzi, hogy a törvényhozás szintjén sem sikerült választ találni arra a kérdésre, hogy minek tekinthetők a romák — hogy közös kultúra, közös csoporttudat, netán közös nyelv alapján határozható-e meg a kisebbség fogalma. Természetesen nem ez az egyetlen probléma a többség-kisebbség viszonylatában: ma túlzás nélkül elmondható, hogy mind a roma kisebbség, mind a nem roma többség kapcsolatait a félelem és annak következményei — előítéletek, erőszak, felszínes kommunikáció — határozza meg. Ez nem új keletű jelenség: Lázár Guy 1989-ben közölt egy alapos tanulmányt,² amelyben megállapítja: a nem romák veszéyleztetettnek érzik magukat a cigányok jelenléte miatt.

²Magarságtudat és nemzetiségek. Világosság, 1989. 11. sz. 857–864.

A nem roma többség képe a roma kisebbségről

A szerző kutatásai szerint a többség jellemző módon a valóságosnál nagyobbak látja a kisebbség számarányát. Ezt a magyarországi cigánysággal kapcsolatban is megfigyelhettük. 1987-ben a megkérdezettek 62 százaléka becsülte túl a cigányság létszámát, közülük 8 százalék pedig legalább a tízszeresére tippelte a reális számot. Ebben természetesen az is szerepet játszik, hogy valamennyi más kisebbségtől eltérően a cigányok antropológiai jegyeiknél fogva jobban kitűnnek. De az ok elsősorban az, hogy a közvélemény legnagyobb része úgy látja: a cigányokat fontosabb, sőt jóval fontosabb jellegzetességek is megkülönböztetik a társadalom többi részétől, és ezek túlnyomó többsége negatívan. Ugyanebben a kutatásban, amikor arra kérték az embereket, hogy a saját szavaikkal jellemezzék a cigányokat, a válaszadók 47 százaléka csak negatív tulajdonságokkal jellemezte őket, 42 százalék negatív és pozitív tulajdonságokkal egyaránt, 5 százalék csak pozitív tulajdonságokkal, és 4 százalék adott róluk értéktelen jellemzést. Az egykori MSZMP tagjai között meglepően magas volt az elutasítás, ami azért tűnik jelentősnek másfél évtized távlatából, mert cáfolja azt az elterjedt vélekedést, hogy

a pártállam cigányokat támogató politikája — a túltámogatottság mítosza — okozta a rendszerváltás utáni problémákat.

Mai többségi sztereotípiák

A mai többségi sztereotípiák között kiemelkedő szerepet foglalnak el a romák egykori és mai túltámogatottságáról („az állandó segélyezés szoktatta le őket a munkáról”) szóló vélemények, miközben nem ismeretesek például azok a tények, hogy 1989-ben a munkaképes cigány férfi lakosság foglalkoztatottsága alig egy-két százalékkal volt kevesebb, mint a nem cigány munkavállalók esetében, és ez az egy-két százalék sem tükröz más, mint a két népességszámot eltérő egészségügyi statisztikáit: az életkörülmények miatt a romák életkilátásai jóval rosszabbak, mint a magyaroké.

Lakáskérdés

Másrészt az sem került be a köztudatba sem a rendszerváltás előtt, sem pedig utána, hogy az 1961-es párthatározat utáni cigánytelep-felszámolások és egyéb, elvileg a szocializációt elősegíteni hivatott programok eszköze gyakorlatilag az erőszak volt, miközben azok a körülmények, amelyek közé a telepeken egykor a szegénység ellenére organikus közösségekben élő cigányokat telepítették, nélkülözték mindazokat a szolgáltatásokat, amelyek elősegíthették volna beilleszkedésüket. Nem igazolódott az az elv, hogy a csökkentett komfortfokozatú, fűrdőszoba nélküli, rendszerint a települések szélén épített úgynevezett „C”-lakások jobbakként, mint a társadalomtól távol létező telepek. A cigányok a természetes közegükből kikerülve csak a megalázottságot érzelték: azt, hogy nekik más lakás jár, mint a magyaroknak, és azt, hogy amit ott addig megvalósítottak maguknak — otthont teremteni a családjaiknak —, most mások értéktelennek tartják.

Foglalkoztatottság

Ugyanez vonatkozik a munkahelyekre: azt ugyan sikerült elérni, hogy eljárjanak dolgozni a romák, de azt nem, hogy méltóságot is kapjanak attól, hogy bekerültek a munka világába: a legrosszabb és legkevesébé fizetett munkát végezték, az esetek jelentős részben továbbképzésre való ösztönzés és mobilitási lehetőség nélkül. Mindez annak a koncepciónak, illetve inkább koncepció-hiánynak a következménye, hogy a roma társadalmat a hatalom mindig megoldandó — hol szociális, hol kulturális, hol etnikai, nemritkán bűnügyi — problémaként kezelte, ahelyett, hogy a romákkal való együttélés módozatainak kidolgozásán fáradozott volna. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az évszázadok óta üldözött és a társadalom periferiájára szorult cigányok esélyeinek kiegyenlítésére ne kellene nagyon sok pénzt és energiát áldozni — egyszerűen arról van szó, hogy nem lehet őket „felemelni”, nélkülük dönteni. Ugyanis annak sincs semmilyen eredménye, csak konfliktust és megaláztatást szül.

Lázár Guy idézett tanulmánya arra is rámutat, hogy a cigányokról kialakult pozitív sztereotípiák azonosak azzal, amelyeket a mindenkor középosztályok fogalmazznak meg az általuk

Többségi rasszista megnyilvánulások

alsóbb néposztálynak nevezett csoportokkal kapcsolatban: ezek zömmel a cigányromantikára, a családseretetükre és arra vonatkoznak, hogy népi kultúrájuk gazdagítja a magyar kultúrát. A hatalom és a középosztály romantikus elképzelései az esélyegyenlőségről és a felzárkózásról ma is egyre több helyen megnyilvánulnak: elég, ha a különböző intézményekbe, kuratóriumokra, akár a parlamentbe ültetett, a romák által „dísz-cigányoknak” nevezett emberekre gondolunk: ottlétük a hatalom lelkiismeretének megnyugtatóján kívül gyakorlatilag semmit sem old meg.

Mindehhez adódik a társadalom többségének nagyfokú ellenzése és a probléma ismeretének hiánya, továbbá a romák féltelme és gyanakvása. A 90-es évek elejétől-közepétől megszaporodó rasszista indíttatású támadások, egyre nyíltabban felbukkanó fajgyűlölő hangok, jogsérelmek — például vendéglátóipari egységekből való kivitiltás stb. — következtében a romák önszerveződési folyamatainak ma már gyakran kimondottan a jogvédelem, implicite az önvédelem a célja. Hagyományaik, kulturális örökségük védelme közben is gyakran „kriminalizálódik”, vagy legalábbis hátrányba kerülhet a roma ember: például akkor, amikor az oláh cigánylányok azért maradnak ki az iskolákból, mert szokásaik tiltják számukra a tornaórákhoz való levetkőzést, az iskola pedig ezt nem tolerálja, vagy akkor, amikor közegészségügyi előírások miatt nem temethetik el méltó módon halottaikat.

A rendszerváltás vesztesei

A romákkal nem túlságosan árnyaltan foglalkozó körökben is szokás elismerni, hogy a rendszerváltás legnagyobb vesztesei a cigányok voltak. Gyakorlatilag a teljes foglalkoztatottság állapota-ból a teljes munkanélküliség alakult ki hónapok alatt, s míg az ország jelentős részén az egyidejűleg tömegesen megjelenő munkanélküliség lassan a múlté, a cigányok jelentős többsége ma ott is munkanélküli, ahol kifejezetten jók ezek az adatok. Mi ennek az oka? Egyrészt az, hogy a rendszerváltás idején a romák rendelkeztek a legkevesebb anyagi-szellemiségi-családi tőkével, vállalkozói indíttatással, képzettséggel ahhoz, hogy átvészeljék a legnehezebb éveket. Másrészt a piac szabályainak megjelenésével a munkaadók nem mertek kockáztatni és felvenni olyan munkavállalókat, akik származásuk miatt eleve konfliktusforrásnak tűnnek a többi dolgozó, a megrendelők stb. szemében. Így elindul a spirál: a cigányok nem dolgoznak, mert nincs munkahelyük, ezért a többség naplopóknak tartja őket, és mivel annak tartja, nem ad nekik munkát. Harmadrészt — és nem utolsósorban — a munka világához éppen hogy szocializálódott romák kiestek a munka világából, és különösen a középnemzedék nem találja a visszafelé vezető utat. A fiatalabb nemzedék pedig az iskolapadban nem tud megkapaszkodni — de hogy miért, az már egy másik írás témája.

Oktatás a „C” osztályban

CSOVCSICS ERIKA

A cigány gyerekek iskolai kudarcainak okairól

A szerző a pécsi Gandhi
Közalapítványi Gimnázium
és Kollégium vezetője.

Magyarországon az iskolából való kirekesztés és leszakadás a cigány gyerekeket fenyegeti elsősorban, pontosabban fogalmazva: valamennyi hátrányos helyzetű gyermeket, de különösen a roma gyerekeket. A cigány gyerekek iskolai teljesítményét nagyon sok tényező befolyásolja — mint ahogy nem cigány társaikét is. A kudarc, a meg nem felelés mégis sokkal több cigány tanuló iskolai életménye, mint a nem cigány társak esetében.

¹A cigányság
problémavilága. Roma
Parlament Szakértői
Csoportja, 1992.

A Roma Parlament 1992-ben született szakértői anyaga¹ szerint „egymásból táplálkozó és egymást erősítő” hátrányok szövetekéről van szó. E hátrányok magyarázzák és felerősítik egymást, s együttesen olyan „problémavilágot” alkotnak, melyből külső segítség nélkül lehetetlen kitörni. A romák szempontjából e helyzet sajátossága abban áll, hogy mindez egy etnikai alapon szerveződő csoportot sújt, mely különbözik bőrszínét, kultúráját, sokszor nyelvét tekintve, melyről a többség sztereotípiákban gondolkodik, s mely nemcsak hogy nem élvezzi a társadalom szolidaritását, de előítéletek veszik körül. A roma „problémavilág” minden eleme határozottan etnikai jelleget ölt: ők „mint cigányok” szegények, „mint cigányok” sikertelenek az oktatási rendszerben, és „mint cigányok” nem jutnak álláshoz, a roma kultúrához való tartozás pedig lényegében csak deficitként írható le. Tehát a romák és a roma gyerekek esélyegyenlőtlensége jelentős mértékben nem személyes képességeikből vagy szociális státuszukból, hanem egy csoporthoz való tartozásukból fakad.

**A kirekesztés elleni
küzdelem mint
oktatási cél**

Az oktatásnak nem pusztán egy adott foglalkozáshoz, társadalmi pozícióhoz szükséges tudások megszerzése a célja. Ennek ugyanis elengedhetetlen feltétele az, hogy az oktatásban részt vevők olyan felnőttekké váljanak, akik a sokszínű világban képesek eligazodni; demokratikus jogukat felelősséggel érvényesíteni tudják, és ezzel a felkészültségükkel hozzájárulnak a társadalmi kohézióhoz; elítélik és — ha tehetik — megakadályozzák a kirekesztést, akár országon belül, akár országok között nyilvánul meg. A kirekesztés elleni küzdelem az oktatás területén két egymással szorosan összefüggő ok miatt sürgető és elengedhetetlen: egyrészt azért, hogy mindenki megkaphassa a lehetőséget önmaga kibontakoztatására, másrészt a többségi társadalom jobb helyzetben lévő gyermekei sem szerezzenek így „szocializációs

tapasztalatokat” a kirekesztés magától értetődőségéről és természetességéről. Ezeknek az értékeknek és irányelveknek az elfogadása azonban önmagában keveset ér, ha nem követik nemzeti oktatáspolitikai koncepciók, strukturális, finanszírozási, szemléleti változások. Olyan oktatáspolitikai irányelveket, koncepciókat kell kidolgozni, amelyek alapján mindenütt megteremthető a kirekesztés nélküli oktatási rendszer.

Kérdés, mi a kirekesztés oka, és milyen módon akadályozható meg, hogy a társadalom bizonyos csoportjához (pl. valamely etnikumhoz) való tartozás eleve leszakadásra, kirekesztődésre ítélje a gyerekeket, akik később felnőttként — azonos logika és eljárás alapján — a társadalomból rekesztődnek ki. A tapasztalatok szerint a magyar oktatási rendszer egyenlőtlenséget újratermelő jellege rendkívül erős, strukturája szegregáló. A roma gyerekek helyzete nem változhat addig, míg a „strukturális rasszizmus” jelen van, vagyis amíg a rendszer maga kódolja és biztosítja az elkülönítést, a különböző szinteken és helyzetekben szinte elkerülhetetlen kirekesztést. Tehát az oktatási pálya a roma gyerek számára „akadályverseny”, ahol az előre beépített korlátokat próbálja (ha felismeri!) átgugrani, egyre kevesebb lelkesedéssel és munícióval.

Vajon mindig a valódi problémát és összefüggést találjuk-e meg az észlelt jelenség mögött, vagy csak a „tünetet” próbáljuk meg kezelni? Milyen „akadályok” rejlenek az iskolai, oktatási folyamatokban, amelyek megnehezítik, sőt sokszor lehetetlenné teszik a cigány gyerekek előrehaladását? Miért nem tudja a többségi oktatási rendszer kihasználni a roma családi szocializáció, a kétnyelvűség, az orális kultúrából fakadó közvetlenség és élménytelibb érzékelés értékeit? Felfogható a cigány gyerekek kudarcra az oktatási rendszer kudarcaként is: az iskola egy adott népcsoport-hoz tartozó gyerekeket nem képes felkészülten ellátni, egyetlen válasza az észlelt „működési zavarra” az elkülönítés, a kirekesztés, ami aztán végigkíséri a roma embert egész életén át.

A cigány gyerekek iskoláztatásának története

A történeti vizsgálódást ott érdemes kezdeni, ahol a „köz”, a nép oktatása kiterjedté válik, megteremtve a lehetőséget mindenkinek, hogy részt vegyen az általánossá váló oktatásban. Az általános tankötelezettség bevezetése (1868) után a beiskolázási mutatók jelzik a társadalom többsége és a cigányság közti távolságokat.

A századvég

Az első jelentős cigány összeírás több mint száz évvel ezelőtt, 1893-ban készült. Akkor a magyarországi cigányok száma 280 000 fő volt, ami az összlakosság (15 200 000) 1,8 százaléka. Túlnyomó többségük Erdélyben és a Felvidéken élt. A jelenlegi országhatárok között számuk akkoriban körülbelül 80 000-re volt tehető, és már akkor Borsod, Hajdú, Szabolcs, Baranya és Heves megyében éltek a legtöbben. Az össz-cigányság 90 száza-

**A századforduló és a
két világháború közötti
időszak**

léka tartósan letelepedett, 38 százalékuk magyar, 30 százalékuk cigány és 24,5 százalékuk archaikus román (beás) anyanyelvű. A felmérés szerint a cigány lakosság 95 százaléka analfabéta volt. A tanköteles (6–14 év közötti) roma gyerekek 70 százaléka sohasem járt iskolába. A századforduló utáni mutatók még rosszabbak: ezek szerint a cigány gyerekek mindössze 10 százalékát iskolázták be. (Természetesen, ezek becslött adatok, ti. a tanköteles cigány gyerekek száma ismeretlen volt.)

A két világháború közötti időszak magyar kultuskormányzata nagy erőfeszítéseket tett, ha nem is a 8 osztályos, de a 4 osztályos iskolázás kiterjesztésére. Ezek az erőfeszítések párhuzamosan történtek a vándorcigányok letelepítésével. A II. világháború után egyre csökkent az iskolába egyáltalán nem járók aránya — de ez csupán azokra vonatkozik, akik soha egyetlen napig sem voltak iskolában. Az államszocializmus korában, az 50-es évektől kezdve a beiskolázási mutatók valamelyest javultak, de ritka kivételtől eltekintve az iskolaköteles cigány gyerekek többsége még mindig egyáltalán nem vagy csak rövid ideig járt iskolába.

A hatvanas évek

A cigányságról szóló 1961-es párthatározat hangsúlyozta az alacsony szintű iskolázottságból eredő problémákat. Részben emiatt az oktatásirányítás a hatvanas évek elejétől a korábbinál nagyobb figyelmet fordított a cigány gyerekek beiskolázására és tartós iskoláztatására. Ugrásszerűen megnőtt az iskolába beiratkozó, az iskolát viszonylagos rendszerességgel látogató cigány gyerekek száma. Ennek ellenére számos olyan település volt, ahol a rendszeres és tartós iskolalátogatás csak a hetvenes évek közepére vált általánossá, miközben ugyanebben a periódusban a nem cigány lakosság iskolázottsági mutatói ugrásszerűen emelkedtek. Ugyanekkor kerültek az iskola falain belülre — tanítási problémaként — a civilizációs különbségekből fakadó konfliktusok. Súlyosbította a helyzetet, hogy még az általános iskola hetedik osztályát elvégzett roma gyerekeknek is az igen nagy többsége gyakorlatilag analfabéta maradt. A Kemény István által vezetett 1971-es országos reprezentatív cigány vizsgálat adatai szerint az akkori 20–24 éves korosztálynak csak a 25 százaléka végezte el az általános iskolát, és a 14 éven felüliek 39 százaléka volt analfabéta.

Készült a cigány tanulók körében végzett két teljes körű felmérés is (Művelődési Minisztérium 1957/58, illetve 1970/71). Ezek szerint az 1957/58-as tanévre beiskolázott cigány tanulók száma 28 000 fő volt, 27,5 százalékuk (7 700 fő) osztályozhatatlan volt tartós hiányzás miatt. A beiskolázottak többsége az 1. és a 2. osztályból kimaradt. 12 százalékuk (3 200 fő) jutott el a felső tagozatig, és legalább a 60 százalékuk biztosan nem jutott túl a 6. osztályon. Mintegy 5 százalékuk végezte el a 8. osztályt.

A hetvenes évek

A cigányság a 70-es évek második felétől fokozatosan beépült az iskolarendszerbe. A folyamat 1990 körül befejezettnek tekinthető. Ez az integráció azonban részleges, és nem jelent rendsze-

res iskolába járást. A beiskolázás eléréseért folytatott harcot felváltotta a minőségi oktatásért való küzdelem. A cigányságnak az iskolai rendszerbe való betagozódása a 70-es években gyorsult fel, éppen akkor, amikor az alsószintű magyar közoktatási rendszer válsága is. A többségi társadalom ugyanis meglehetősen türelmetlenséggel és elutasítással reagált az iskolába járó roma gyerekek rohamos létszámnövekedésére. Ezért a beiskolázás javuló arányszámaival és a cigány iskolás gyerekek számának növekedésével párhuzamosan igen hamar megjelentek a cigány gyerekek elkülönített oktatását célzó törekvések. Ezek a törekvések mindig az oktatás hatékonyságának javítására hivatkoztak, a következők azonban a legcsekélyebb mértékben sem igazolták az elkülönítés megteremtésekor hangoztatott érvek jogosságát.

A rendszerváltás utáni helyzet

A rendszerváltás után a romák többsége kiszorult a munkaerőpiacról, így egy szűk rétegtől eltekintve ismét rohamos tempóban távolodik a társadalom többségének kulturális-civilizációs értékrendjétől. Ma az óvodai-iskolai rendszerben való megmaradásuk szinte az egyetlen esély volna arra, hogy alkalmassá váljanak a jelenlegi válság átvészelésére úgy, hogy közben nem szakadnak le végérvényesen a többségi társadalomtól.

A rendszerváltás utáni iskoláztatási adatokkal az 1994-es Havas-Kemény-Kertesi-féle országos reprezentatív cigányvizsgálat szolgálhat. Példaként idézve ebből a középfokú beiskolázási arányokat, világosan látszik, hogy a korábbiakhoz képest ugyan jelentősen megnőtt az érettségit adó középiskolákban továbbtanuló roma fiatalok száma (1981: 3,6 százalék; 1994: 10,6 százalék), de minthogy általában is megnőtt a középfokú oktatásban részesülők száma Magyarországon, a különbség a cigányok és a nem cigányok között gyakorlatilag semmit nem csökkent. A cigány gyerekek oktatási helyzete az utóbbi két évtizedben mindössze az általános iskolai mutatók mentén javult, a középiskolai és a felsőoktatási eredmények alig mutatnak elmozdulást, tömegek sikereiről pedig semmiképpen sem beszélhetünk. Az esélyegyenlőtlenségi mutatókból kiderül, hogy a nem cigány gyerekek hatszor akkora esélyük van a szakmunkásképző befejezésére, mint a cigány gyerekeknek, míg az érettségit adó középiskola befejezése szempontjából ez a különbség már több, mint ötvenszeres: egy cigány gyerekeknek ötvenszer kisebb esélye van arra, hogy befejezett középiskolai végzettséget szerezzen, és felsőoktatási intézménybe felvételizhessen, mint egy nem cigány gyerekeknek.

Az esélyegyenlőtlenségek zöme az általános iskola nyolcadik osztálya utáni továbbtanulásnál jelentkezik. A cigány gyerekek tizenhatszor kevesebb eséllyel tanulnak tovább középiskolában, de ha már egyszer bekerültek oda, lemorzsolódásuk nem különbözik lényegesen nem cigány társaikétól. Hiába magas viszonylag a nyolcosztályos végzettségűek aránya, a nyolcosztályos végzettség értéke szinte semmivé foszlott, s szakiskolai és szakmun-

A Havas-Kemény-Kertesi-féle felmérés

kás végzettséggel is sokszor a munkanélküliek táborát gyarapítják a cigány tanulók.

A kudarc okai — a számonkérő iskola

A közoktatási rendszer már említett, 70-es évekbeli válsága egyebek mellett az iskola spontán funkcióváltásában nyilvánult meg. Az iskolarendszer — anélkül, hogy a benne dolgozók többsége számára tudatosult volna — a 70–80-as évek nagy demográfiai hulláma miatt oktató iskolából számonkérő iskolává vált, azaz az iskola tulajdonképpen már csak a különböző tárgyak követelményrendszerét közvetíti a szülők, a család felé, és saját feladatát abban véli megtalálni, hogy értékeli: a gyerek kulturális háttere mennyire képes megfelelni a tantervi követelményeknek. Ez a fajta „háttérre” támaszkodás maga után vonta, hogy az iskola egyik deklarált feladatát, az esélyegyenlőséget nemhogy nem teljesíti, de még tovább mélyíti és legalizálja a szülők iskolai végzettségének, a család kulturális, kapcsolati és gazdasági tőkéjének eltéréseiből fakadó, már úgymint meglévő különbségeket. Márpedig éppen az úgynevezett „problémás” gyerekek tömeges beáramlása és egyre magasabb szintre kerülése az oktatási rendszerben hívja életre azokat a törekvéseket és megközelítési módokat, melyek kísérletet tesznek az oktató-nevelő iskola visszaállítására.

Szegregáció

A szelekciót vállaló iskola alapvető elve tehát: nem a szisztémának kell a tanulóhoz, hanem fordítva, a tanulónak kell a rendszer pontos előírásaihoz igazodnia. Az intézmény csak azokkal foglalkozhat, akik nem lépnek ki a sorból, akik képesek és akarnak az iskola által megjelölt célok felé vezető úton, a megadott irányban és ütemben haladni. A lemaradók — a természetes kiválasztódás elvével összhangban — lemaradásukkal, „másságukkal” az iskola elvégzésére való alkalmatlanságukat bizonyítják. S egyszerűen azt is, hogy alkalmatlanok azon társadalmi pozíciók betöltésére, amelyekre az iskola felkészít. A spontán szelekció olyan folyamatokat, hatásokat jelent, amelyeknek eredményeit látványosan nem akarták. Egyik tünete, hogy akik élni tudnak a szabad iskolaválasztás jogával, másik iskolába iratják gyerekeiket. (Ez az Amerikában „white flight”-ként emlegetett jelenség.) Így azok tehát, akik nem tudnak élni a szabad iskolaválasztás jogával, felülreprezentáltak lesznek egyes iskolákban. Ebben az esetben a szelekció az ottmaradtaknak kényszerpálya: szegregáció.

A megkülönböztetés fokozatai

Az iskolai hátrányos megkülönböztetésnek megvannak a fokozatai. Az így minősíthető oktatási gyakorlatok a csökkentett értékű oktatástól a különböző mértékű elkülönítésen át a cigány tanulótól való megszabadulásig (kibuktatás, felmentés, kisegítőbe irányítás) terjednek. A csökkentett értékű oktatás nem igényel feltétlen elkülönítést, „differenciált óravezetés és értékelés” segítségével is megvalósítható. Minden ötödik iskolában a cigány ta-

„Szétültetés”,
„felzárkóztatás”

nulók nem vesznek részt semmiféle különoktatásban (nem járnak úszni, nem tanulnak idegen nyelvet vagy számítástechnikát stb.).

A szegregáció enyhébb esetben osztálytermen belüli „szétültetés” elkülönítést jelent, szélsőséesebb esetben összevont cigány osztályokat. Az 1995-ben adatokat közlő 430 iskola közül 132-ben működött cigány osztály. A cigány osztályok megszervezésével eredetileg a cigány tanulók sikerebb beilleszkedését akarták elősegíteni. Mivel azonban szinte mindenhol kudarcot vallottak, tartósították a „felzárkóztatás” szükségletét, s jellemzően a szegregált, csökkentett értékű oktatás intézményei lettek. Pedagógiai teljesítményüket lerontotta az osztatlanság, s az, hogy általában nem a legfelkészültebb pedagógusok kapták meg őket. Bebizonyosodott, hogy tartós elkülönítés után a tanulók visszaillesztése lehetetlen feladat.

A kudarc okai — a felzárkóztatás

Minél több tanuló számára szerveznek délutáni felzárkóztatást, a dolog logikájánál fogva egyre inkább a „jó tanulók” órája lesz a déli előtti óra, hiszen a lemaradókkal ráérünk délután is foglalkozni. Míg a felvételi és egyéb előkészítők logikája ezzel ellentétes: itt a „hivatalos” tanóra lesz a gyengébbeké, a valamely tantárgy iránt érdeklődők pedig a délutáni órákon foglalkozhattak igazán a tárgyukkal.

Európában nem alakult ki egységes álláspont az iskolai kudarc mérésének szempontjaival kapcsolatban. Bizonyos országokban a tantervi követelményeknek való meg nem felelést és az iskolarendszerben történő előbbre jutást; máshol a tanulók egyéni fejlődési lehetőségeit veszik tekintetbe. Magyarország az előbbi felfogáshoz áll közelebb. (Ezzel magyarázható az a pedagógiai szempontból tökéletesen rossz reflex, hogy a cigány tanulókat sok helyen a követelmények csökkentésével akarják megkímélni az iskolai kudarcoktól.)

A pedagógus feladata

A roma gyerekeket tanító pedagógusok valamennyien úgy érzik, nekik nehezebb dolguk van, mint azoknak, akik nem roma gyerekekkel foglalkoznak. Az okokat számba véve előttünk állnak azok a problémák, melyekre a megoldást a pedagógus egyedül, hatékony és átgondolt oktatáspolitikai stratégia nélkül nehezen vagy alig képes megtalálni. Az észlelt problémák mélyén sokszor mélyebb gazdasági, emberi és kisebbségjogi, szociális magyarázók rejlenek. Az oktatás, a pedagógia ezeket megoldani nem tudja, de feladata elhatárolni a pedagógiai problémákat, és arra a hatókörén belül eszközöket és módszereket találni és alkalmazni.

Mindazok a kutatások és tanulmányok, melyek a roma gyerekek iskolai sikertelenségével foglalkoznak, két nagy csoportba sorolhatók az okokat, magyarázatokat tekintve: az egyik szerint ez a sikertelenség elsősorban a cigány tanulók gyenge iskolaérettségével, tehát a családi szocializáció elégtelenségével magyarázható.

Akik a családi szocializáció gyengeségében keresik az okokat, azok többnyire a hátrányos szociális helyzetet, a kulturális különbségeket emelik ki, és többnyire szociális peremcsoportnak tekintik a cigányságot. A cigány gyerekek szocializációját különböző megközelítésekkel és hangsúlyokkal a legváltozatosabb formában szokták „hiányosnak”, „gyengének”, „alkalmatlannak” vagy egyszerűen „másnak” nevezni.

Az iskola felelőssége

E következtetések bíráló (mindenekelőtt Harsányi Eszter és Radó Péter) szerint azonban az „iskola minősége” a döntő szempont a cigány gyermekek iskolai sikertelenségében. A minőségi mutató náluk a következő elemeket tartalmazza: a 30 főnél nagyobb, összevont osztályok aránya, a szakosan ellátandó tanórák közül a szaktanár által ellátott tanórák, a szükségstantermek, valamint a képesítés nélküli pedagógusok aránya. Mindez kiegészül a program és az alkalmazott pedagógiai módszerek értékelésével, valamint a tanulók tudásszintjének mérésével. Ha cigány tanulók oktatásáról van szó, az iskola „minősége” nem állapítható meg a pedagógusok speciális (pl. romológiai) képzettségének, a szegregáció mértékének, a cigány tanulók nyelvi háttérének és a cigány tanulókkal szembeni iskolán belüli előítéletesség mértékének figyelembevétele nélkül, hiszen szerintük leginkább ezek magyarázzák az iskola kudarcát. Úgy vélik: „az iskolának asszimilációs elvárások nélkül kell biztosítania a cigány gyerekek eredményes továbbjutását és a szabad identitásválasztás érvényesülését.”²

²Cigány tanulók a magyar oktatásban. Budapest, 1997.

Az a megközelítés, amely a cigány családok „hiányaiban” vagy a cigány gyerekek motiválatlanságában keresi az iskolai sikertelenségük okát, nehezen tud megoldási javaslatokat nyújtani, hiszen ezzel a felfogással nem nagyon marad más, mint vagy arra törekedni, hogy megváltoztassuk a cigány családokat, vagy arra, hogy a roma gyerekek ne otthon nevelkedjenek, s így ne legyenek kitéve a „káros” hatásoknak. Ezzel ellentétben, a problémát nem az okozza, hogy a cigány szülők nem vagy rosszul, hanem hogy másképpen nevelik gyermekeiket, s ehhez képest az iskolák nem megfelelően oktatják őket.

A családi szocializáció jellegzetességei

A családi szocializáció kérdésében az óvatos fogalmazásra igen nagy szükség van, hiszen a Magyarországon élő roma csoportok ugyanúgy sokféle módon élnek és nevelnek gyerekeket, mint nem roma társaik. Lehetnek azonban olyan, átlagban nagyobb számban előforduló jellemző vonások, amelyek mentén valamiféle — ha nem is mindenkre, de a többségre alkalmas — következtetések vonhatók le. Oppelt Katalin a családi szocializációnak az oktatás szempontjából is figyelmet érdemlő jellegzetességeit a következőképpen foglalta össze:

— A család életének strukturálatlansága miatt az időélmény és időfogalom nem, vagy alig alakul ki.

— A szociális tér és az ingerek gazdagsága nyugodt érzelmi miliőt biztosít.

— A gyermek minden kívánságát azonnal teljesítik, ugyanakkor önállósodásával együtt felerősödik a családi féltés. A kényeztetés és a féltés együttes hatására a gyermek életéből kima-
rad a szeparációs félelem és a dackorszak. Mindez érinti az ön-
kontrollra irányuló képességet.

— Az érzelmek, indulatok kinyilvánítását semmi sem akadályozza, ez az azonosulás mintája.

Mindezek hatására eltérőek lehetnek a cigány gyermekek serdülőkori sajátosságai is:

— A cigány gyermekek elnyújtott gyerekkorát nem a normál serdülőkor követi, hanem a körülbelül 10–13 életév között hirtelen megjelenő „kicsinyített felnőttkor”. A serdülőkor válságai helyett felnőtt problémái vannak.

— A gyermek kreativitása inkább valóságos élethelyzetek megoldásában jellemző.

— A cigány gyermekeket nem jellemzi a leválási szorongás, hiányoznak a dackorszakok, iskolai szorongásuk minimális.³

Ezek a jellegzetességek az iskolai szituációkban problémaként, konfliktusként, érthetetlen megnyilvánulásokként jelentkezhetnek, amivel sem az iskola mint szervezet, sem a pedagógusok nem tudnak mit kezdeni. A családi szocializációs eltérések tudomásul vétele, felismerése és elfogadása tehát nem a „rámutatás”, a „hibáztatás” miatt szükségesek, hanem azért, hogy a pedagógus tudjon reagálni és megérteni.

A felsoroltak mellé illesztendő a nyelvi hátrányok okozta problémakör a nem magyar anyanyelvű cigány gyermekeknél. Ha innen nézzük, a magyar iskola sem az asszimiláció, sem az asszimilációs elvárások nélküli integráció lehetőségét nem biztosíthatja a cigány tanulóknak. Figyelembe kell venni, hogy míg a kétnyelvűség vagy a többségítő eltérő anyanyelv csak a roma gyerekek kisebb hányadát érintik, magyar nyelvi hátrányaik szintén általánosnak mondhatók. Ennek egyik oka, hogy az iskola nyelve a középosztály nyelvéhez áll közelebb, és a többségi kultúrát kéri számon, az orális kultúrára jellemző nyelvet, az eltérést nem értékeli, sőt „hibásnak” bélyegzi, és megfelelő indokot vél benne arra, hogy ezeket a gyerekeket mint nem alkalmasakat eltérő tantervű iskolába utalja.

A cigány családok és a gyerekek szociális hátrányai közismertek, s az is, hogy kizárólag saját erőfeszítéssel e hátrányok nem kompenzálhatók. Már csak azért sem, mert e hátrányok természetesen összefüggenek az összes többi hátránnyal: a munkanélküliséggel, a roma tanulókkal szembeni előítéletességgel, a nyelvi hátrányokkal, a cigány kultúra alacsony presztízsével stb. Az iskola ráadásul pénzbe kerül, a család pedig sokszor nem mondhat le a nagyobb gyermek által megszerezhető jövedelemről. Sok esetben

A serdülőkori sajátosságok

³Oppelt Katalin: *Cigány felzárkóztató programok elemzése*. In: *Tájékoztató a kisebbségi oktatásügyről*. (Szerk. Molnár Anna.) Expanzió Humán Tanácsadó Kft.

Nyelvi hátrányok

A hátrányok halmozódása

a rossz lakáskörülmények miatt nincsenek meg az otthontanuláshoz a feltételei, a rossz egészségi állapot, az egészségtelen életmód, a betegségek csökkentik az iskolában eltöltött időt.

Látnunk kell, hogy a „cigánykérdés” nem egyszerűen szegénykérdés vagy szociális kérdés, de a magyar iskola már említett szelektáló jellegét figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a legrosszabb feltételek között élő cigányok gyerekeit tekinthetjük iskolai szempontból a leghátrányosabbnak. Az átlagosnál nagyobb szociális kedvezmények és támogatások nélkül igen nagy valószínűséggel az iskola minden erőfeszítése kudarccal végződhet.

A cigány osztály önmagában csak forma. Ha rosszabb feltételeket jelent, elkülönítést, hátrányos megkülönböztetést, rosszabb esélyeket, akkor rossz. Ha ugyanolyan vagy jobb feltételeket, hatékony munkát, pedagógiai minőséget, akkor jó. Ha a szülők akarják, ha a gyerekek akarják, akkor lehet jó. Ha a tanár akarja és jól csinálja, a gyerekek szeretik, van mozgási lehetőségük, haladnak, fejlődnek, tanulnak, akkor lehet jó. Egyébként nem.

Oktatáspolitikai stratégiák

Az oktatási kormányzatok a kilencvenes években négy ízben adtak ki a cigányság oktatása fejlesztését szolgáló stratégiai dokumentumot (1992, 1995, 1997 és 1999). Mindegyik stratégiai dokumentumra erős redukcionizmus volt jellemző, vagyis a kívánatos komplex oktatáspolitikai helyett mindig csak annak egy-egy elemét hangsúlyozta. Ennek következtében a cigány tanulók oktatása terén végbement változások sokkal inkább az oktatási rendszerben zajló, alapvetően spontán folyamatok következményeinek tekinthetők, semmint egy végiggondolt és implementált oktatáspolitikai eredményének.

Az átfogó stratégia hiánya

Mint az oktatáspolitikai tervezés történetéből és eredményeiből látszik, egy igazán átfogó, a probléma minden aspektusát figyelembe vevő, komplex oktatáspolitikai stratégia még nem született. Hatalmas tömegű értékes tapasztalat halmozódott azonban fel az „alulról” induló, helyi oktatási kezdeményezésekben, melyek a lehetséges formáknak és módszereknek széles skáláját ölelik fel. Hogy csak a legismertebbek közül hozzunk példát: vannak köztük innovatív módon kialakított és kibővített cigány felzárkóztató programok, mint például a nyírteleki „Kedves Ház” program; a kisegítő forma legmagasabb szintű, minőségi nevelési koncepciókat megvalósító marcali Hétszínvirág Iskola; az iskolarendszeren kívül szerveződő segítő és megerősítő programok, mint például a Józsefvárosi Tanoda; vagy önálló intézmények, mint a kisebbségi oktatást középfokon felvállaló Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium; vagy a népi kollégiumok mintájára létrehozott, szociális hátrányt kompenzáló mánfai Collegium Martineum. E mind ez ideig meglehetősen

elszigetelt oktatási programok során nyert tapasztalatok széles körű alkalmazásának támogatása és kiterjesztése nyilvánvalóan elemi oktatáspolitikai érdek. A sikeresen működő kezdeményezések legtöbbször a kirekesztés következményeként létrejövő formákban nyújt magas szintű oktatási-nevelési szolgáltatást. Alaposan átgondolt, hatásvizsgálatokon és méréseken alapuló stratégia hiányában e programok általában helyi értékűek, nagymértékben személyfüggők.

**Szemléletváltás
szükségessége**

A roma gyerekek oktatási problémáinak megoldása szemléletváltást követel. Amíg a cigány gyermek csak mint „felzárkóztatásra váró”, kizárólag hiány-jellemzőkkel leírható „pedagógiai alany” jelenik meg az oktatási folyamatban, addig változás nem várható. De ha a kérdést kisebbségi jogi szempontból közelítjük meg, nem a cigány gyermek és a cigányság alkalmatlanságát, hanem az oktatási rendszer hiányait és felkészületlenségét látjuk. A roma gyermekek oktatása nem felzárkóztatás-lemaradás, hanem kisebbség-kétnyelvűség-kétkultúrájúság kérdése.

Elismerve a szociális hátránykompenzálás fontosságát és nélkülözhetetlenségét az oktatás sikerességének javításában, kiemelném a kisebbségi jogi szempontot, bemutatva a Magyarországon — szellemiségében — még mindig egyedülálló pécsi Gandhi Gimnáziumot.

A kiterjedt kisebbségi jogrendszer folyamányaként a magyar oktatási rendszerben jól bejáratott hagyományai vannak a kisebbségi oktatásnak. Ez a rendszer azonban kizárólag a nagyobb nemzeti kisebbségi csoportok igényét elégíti ki, a nem magyar anyanyelvű cigány csoportok számára azonban sem a kellő oktatáspolitikai akarat, sem megfelelő feltételek nem támogatják a szükséges programkínálat megteremtését. Szinte az összes roma kisebbségi program a „rendes” oktatási rendszeren kívül vagy annak perifériáján indult el.

**A cigány nemzetiségi
középiskola feladata**

A cigány nemzetiségi középiskola a magyarországi nemzetiségi iskolahálózat részeként azt kínálja a diákoknak, hogy az általános gimnáziumi tananyagot túl biztosítja számukra az etnikus identitásuk iskolai keretekben átadható elemeinek tananyaggá formált változatát. A kisebbségi kultúrát és nyelveket a többséggel egyenrangúként tekintve és kezelve igyekszik megteremteni a társadalmi integráció elengedhetetlennek gondolt feltételét, a kiegyensúlyozott többkultúrájúságot, hogy az adott kisebbséghez tartozva sohase kelljen választani a többségi vagy a kisebbségi identitás között. Az egyén e kettő kölcsönhatásából új minőségként építhesse fel a csak rá mint egyénre jellemző énképet. Fontos, hogy a „kínálat” oldaláról mindig minőséget jelentsen, nem szabad, hogy a hátrányos megkülönböztetés eszközeül szolgáljon, s épp ezért tiltakozni kell a hátrányosan megkülönböztető oktatási formáknak kisebbségi oktatási formaként történő feltüntetése és működtetése ellen is.

A pécsi Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium Magyarország és egyben Európa első roma nemzetiségi intézménye, melyet a közélet, a társadalom folyamataira figyelő, azt a saját eszközeivel befolyásolni kívánó pedagógusok, hasonló beállítottságú közéleti személyiségek és hivatásos politikusok hoztak létre. A Gandhi Alapítvány, majd a Gandhi Közalapítvány alapító okiratában foglaltakhoz híven célunk, hogy: „nyitott szellemű, a tudományok iránt fogékony, népéhez és anyanyelvéhez kötődő cigány fiatalokat” képezzünk, továbbá, hogy Magyarországon az összes roma gyerek olyan minőségű képzésben részesüljön, mint nem cigány társaik, valamint a magyarországi nemzetiségekhez hasonlóan egy részük nemzetiségi intézményekben tanulhasson. Ezzel együtt a gimnázium, a többi nemzetiségi gimnáziumhoz hasonlóan, nyitva áll nem cigány fiatalok előtt is, amennyiben ők és szüleik vállalják a pedagógiai programban leírtakat. A Gandhi Gimnázium létrehozásának gondolata nem a „cigány kérdés megoldásának” sürgető szükségszerűségéből fakadt, hiszen egy iskola képtelen valamilyen sokrétű és szerteágazó társadalmi problémát megoldani, illetve meg nem történő tetteket megtörtétté tenni. Inkább annak felismeréséből, hogy egy kisebbségi jogra épülő intézmény megkerülhetlenné teszi a cigányságnak mint nemzetiségnek az elismerését, megalapozza egy pozitív önkép kialakíthatóságát, megteremtheti a nemzetiségi kultúra és nyelvek intézményhez kötődését.

Tanítási alapelvek, módszerek

Irodalom:

Romák és oktatás. (Szerk. Andor Mihály.) Iskolakultúra, Pécs, 2001.; Radó Péter: *Romák és esélyek.* OKI, 1998.; Csongor Anna: *Szegregáció az általános iskolában.* OKI, 1991.; Setényi János: *Az etnikai kisebbségi normatíva felhasználása.* Expanzió Humán Tanácsadó, 1996.; Lukács Péter: *Színvonal és szelékció.* Educatio, Budapest, 1991.; Radó Péter: *Asszimiláció és nyelvhasználat.* Citoyen Kiadó, Budapest, 1992.

1994 februárjában indult a gimnáziumban az oktatás, azóta 40 gyerek érettségizett és ebből 24 tanul egyetemen vagy főiskolán, 12 pedig érettségihez kötött szakképzésben vesz részt. Jelenleg 214 tanulója van a gimnáziumnak, ebből 21 a végzős osztályban. A „normál” gimnáziumi tárgyakon kívül a gyerekek tanulnak roma kultúrát, beás illetve lovári nyelvet, alkalmazott közgazdaságtant. Tanítási módszereinkben próbáljuk azokat kiválasztani, amelyeket a gyermekhez mint „alanyhoz” és személyiséghez közel állnak, s nem teszünk különbséget cigány és nem cigány gyerek között. Fontosnak tartjuk, hogy a gyerekeknek a családból hozott értékeire építsünk, figyelembe vegyük a gyerekek a roma családokban betöltött szerepét és feladatait, megértsük a problémáikat és azokat toleráljuk. Így a nemzetiségi-kisebbségi oktatás is az integrált oktatáson belüli választásként jelenik meg, hiszen mind céljában, mind tartalmában integrál, míg formájában speciális kínálata miatt elkülönül a más kínálatú iskoláktól. Ezzel azt is kimondtuk, hogy nem minden roma gyerekek kell kisebbségi iskolába járnia, mint ahogy nem jár az összes német, szlovák, román stb. származású gyerek sem kisebbségi iskolába, és az összes katolikus gyermek sem vesz részt felekezeti iskolai oktatási formában, de szükséges, hogy az oktatási kínálatban mint reális, minőséget kínáló alternatíva megjelenjen.

Krisztus „Cigányország útjain”

DÚL GÉZA

Cigánypasztoráció Magyarországon, 2002

A szerző a Váci Egyházmegyéhez tartozó Valkó plébánosa, országos cigánypasztorációs referens.

A magyarországi cigánykérdés Európából nézve

¹Kancellária jelentése: *Romahelyzet Magyarországon*. 2000. október 24.

²Az Európai Parlament Vegyesbizottsága 2000. október 11-i brüsszeli ülésén magyar kezdeményezésre ezért foglalkozott a cigányság helyzetével.

³Comité Catholique International pour les Tziganes.

Társadalmi erőfeszítések a helyzet megoldására

⁴Paloma Fernández de la Hoz: *A kisebbségek és mobilitás, európai perspektívák és az egyházak tennivalói*. (Előadás Mödlingben.)

Számtalan írás jelenik meg a cigányság helyzetének elemzéséről, a nemzetközi jelentések pedig elismerő és elmarasztaló elemeket egyaránt tartalmaznak a hazai viszonyokról. Nem akarunk a nehéz helyzet súlyosságát feltáró elemzésekbe bocsátkozni, inkább csak néhány előrevívő mozzanatra szeretnénk fölhívni a figyelmet. Rámutatunk törekvésekre, tendenciákra: a sötét háttérből elővillanó remény jeleire, amelyek valamiféle kiút, megoldás irányát sejtetik.

A nemzetközi figyelem élénk érdeklődést mutat a magyarországi cigányság helyzete iránt. Az Európa Tanács Rasszizmus és Intolerancia Elleni Bizottságának jelentése megállapította, hogy Magyarország tudatában van a cigányság gondjainak, számos területen tiszteletre méltó erőfeszítéseket tett a cigányság helyzetének javítására.¹ Az Európai Parlament strasbourgi plenáris ülésén a képviselők megszavazták a Magyarországról szóló — jobbra elismerő — jelentést, amely ugyanakkor kifogásolta, hogy a magyar kormány nem fordít még több figyelmet a roma népességre.²

A cigányok közötti lelkipásztorokodás ügyében 2002 márciusában, a Bécs környéki Mödlingben tartotta 27. nemzetközi találkozóját a CCIT³, ahol 22 ország 110 képviselője volt jelen. Az egyik előadó Magyarországot azok között a közép-kelet-európai országok között sorolta fel, ahol „a cigányok csak igen nehezen tudják megtartani szervezeteiket”⁴, illetve ahol a legerősebb a faji idegenkedés, a xenofóbia. E megállapítással szemben Keresztes Szilárd püspök felszólalásában rámutatott arra, nem igaz, hogy Magyarországon erősebb volna a rasszizmus, illetve a xenofóbia, mint más nyugat-európai országokban. A túlzó, hamis kép sokszor a magyar belpolitikai viszonyokra vezethető vissza.

Az utóbbi évtizedekben az egymást követő kormányok — sokszor eltérő szemlélettel, de kétségtelenül — rendkívüli erőfeszítéseket tettek a probléma kezelése érdekében. Az 1993-as kisebbségi törvény⁵ a törvényi szabályozást célozta meg. E törvény alapján került sor 1994 őszén a helyi kisebbségi önkormányzatok megválasztására. 477 helyi cigány kisebbségi önkormányzat jött létre, mintegy 1 500 cigány ember közéleti részvételével. Ezen az első választáson a kisebbségi önkormányzati képviselők a kisebbségekhez nem tartozó többségi választóktól nagyszámú szavazatot kaptak. Ez is mutatja, hogy a tolerancia intenzíven jelen van a

⁵1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.

⁶Elfogult és igazságtalan a Freedom House jelentése a magyarországi romák helyzetéről (2001. aug. 10.).
⁷1093/1997. (VII. 29.) Korm. Határozat.

⁸1047/1999. (V. 5.) Korm. Határozat.

Mit tesz az egyház?

magyar társadalomban. A hangoskodó külföldi vélekedések sokszor leegyszerűsítve, rasszistának tüntetik fel az egész társadalmat.⁶

Az 1995-ben, 1997-ben⁷ és 1999-ben⁸ született intézkedéscsomagok célja egyfelől a társadalmi esélyegyenlőtlenség enyhítése, az előítéletesség, a hátrányos megkülönböztetések megelőzése és csökkentése, másfelől a roma közösségek identitásának és kultúrájának erősítése, illetve anyagi viszonyainak segítése volt. Az utóbbi években a rendkívüli erőfeszítéseket a programokhoz kapcsolódó *anyagi források növekedése* is jól demonstrálja. 1996 és 2002 között több mint háromszorosára emelkedett a felhasználásra került költségvetési forrás (1999-től jelentős az Európa Unió Phare támogatás). A pénzügyi forrásnövekedés eredménye az oktatásügy területén a leglátványosabb. A felsőfokú képzésben állami ösztöndíjban részesülő roma fiatalok száma 1996-tól 2002-ig 785-ről 1 258-ra emelkedett. Az *intézményfejlesztések* közül csak a legjelentősebbet emeljünk ki: Cigány Jogvédő Irodák Hálózata született meg. Az ország teljes területét lefedő Antidiszkriminációs Roma Ügyfélszolgálati Hálózatot is létrehozta az Igazságügyi Minisztérium, az Országos Cigány Önkormányzat és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal bevonásával.

A civil társadalom erőfeszítései között hogyan viselkedik az egyház? Mit tesz? Mit tud hozzáadni ennek a súlyos, történelemben gyökerező társadalmi problémának megoldásához? Először is egy alapvető, már-már teoretikus kérdést is föl kell tennünk: szükséges-e a romapasztoráció? Az Evangélium bármilyen sajátos helyzetben lévő embert, embercsoportot ér el, mindig a környezethez, a sajátos szituációhoz alkalmazkodva jelenik meg. Erről szól az Ige megtestesülése. A Fiúisten emberi sorsot öltött magára, emberi formában jelenítette meg Istent. A cigányság a társadalom minden más rétegétől eltérő, egészen sajátos társadalmi helyzetben van. A más-más környezetben, élethelyzetben lévő emberek között ugyanannak az Evangéliumnak a meghirdetése más-más formát ölt, más-más igényekre válaszol, más-más ponton gyógyítja az ember életét, és állítja helyre ugyanazt az istenképiségből fakadó emberi méltóságot. Ezt a sajátos helyzetet figyelembe véve kell megközelítenie minden embert, hiszen az Evangélium mindenkinek ugyanazt az isteni hivatást szánja. Így létjogosultsága van a romapasztorációnak: ugyanezen az alapon beszélhetünk az ifjúság, az időskorúak, a gyerekek vagy családok pasztorációjáról.

Kinek a dolga?

Szemére vetik az egyháznak, hogy az elmúlt években a kérdés kezelésére igazában nem volt világos stratégiája. Az egyház egyfajta lassúság benyomását kelti. Megszólalnak aggódó hangok: „A 24. órában vagyunk! Nehogy úgy járjunk, mint a 19. században a munkássággal, amikor is az egyház »lekéste a vonatot«, elveszítette a munkásságot.” Mielőtt beindulna az ilyenkor szokásos felelősöket kereső mechanizmus, fontoljunk meg egy dolgot! Az egyháztörténelem arról tanúskodik, hogy az egyház másképpen

működik, mint a társadalom egyéb részei. Az állam vezetése egy-egy társadalmi probléma kezelésére fölméri a kérdéskört, dönt, anyagi eszközöket csoportosít, és megoldja a problémát. Az egyházban más a helyzet. A „legfelsőbb vezetés”, az Isten Lelkének indítására, de alulról jövő kezdeményezés által alkotja maradandó műveit (lásd Szent Ferenc, Teréz anya stb.). Nagy szentek vagy az idők jeleit fölismerő, az Evangéliumot szolgáló egyszerű személyek a Szentlélektől vezetve új utakon indulnak el.

Az alulról jövő kezdeményezések jelentősége

Most abban a pillanatban vagyunk a cigánypasztorációt illetően, amikor kezd ébredni a magyar egyház. Tanúi vagyunk alulról jövő kezdeményezések sokaságának. Helyi akciók születnek, egyre többen fölismerik a cigánypasztoráció szükségességét. A Magyar Katolikus Püspöki Kar 2001. évi őszi konferenciáján elhatározta, hogy cigánypasztorációs irodát állít fel, lehetőséget adva az országos koordinációra, a helyi kezdeményezések együttműködésére püspökkari szinten. Nagy segítséget jelent az alulról jövő kezdeményezésként született, a kibontakozásban egyfajta tájékoztató pontot adó, évenkénti *Máriabesnyői Cigánypasztorációs Konferencia* is.⁹ Akkor válik azonban „felöltté”, és éri majd el valódi célját a cigánypasztoráció, ha a külföldi szellemi irányvonal mellett teret kapnak a magyarországi tapasztalatok is, ha markánsabban megszólaltatja az itthoni fölismeréseket.

⁹A Renovabis német katolikus segélyszervezet támogatásával jött létre.

Ma is súlyos hiányosságot jelent, hogy a papképzésben a cigánypasztoráció alig-alig szerepel. Pedig a kérdés társadalmi horderejét tekintve a papképzésnek fel kellene készíteni a leendő papokat arra, hogy lelkipásztori munkájuk során képesek legyenek kezelni a problémát. A hajdúdorogi egyházmegye kispapjai a szemináriumi évek során néhány hetes lelkipásztori gyakorlatot töltenek Hodászon, más gyakorlati képzésről nincs tudomásunk. Szükség volna alapos ismeretekre is, például a cigány lélek sajátosságairól, hitvilágukról, a cigányság történetéről, sajátos kultúrájukról, azok értékeléséről, a létező lelkipásztori kezdeményezésekről és a lelkipásztori lehetőségekről. Ez a hiányosság alulról jövő kezdeményezésként egyáltalán nem pótolható.

Miért sikertelen a szokásos lelkipásztori aktivitás?

A lelkipásztor gyakori tapasztalata, hogy a roma hívek körében indított kezdeményezései előbb-utóbb kisiklanak. Néha-néha a cigányember egy-egy keresztelezés, temetés alkalmával „bejön a lelkipásztor utcájába”, tartós „eredmény” azonban minden igyekezete ellenére sem születik, kölcsönösen megfoghatatlannak érzik egymás gondolkodásmódját. A cigányság sajátos hitvilága alig értelmezhető a dogmatikai tételeken csiszolt elme számára, távolinak érzi babonásnak tűnő hitvilágukat. „Két szentséget” ismernek: a keresztséget és a temetést. Csak keresztelezskor, temetéskor igénylik az egyház szolgálatait, esetleg még akkor, amikor az oltár előtt esküt akarnak tenni, hogy állításuk igazát házastársuk előtt igazolják. Egyébként a lelkipásztor általában nem érintkezik a cigánysággal. Ha igen, az érintkezés többnyire formális, szerepek diktál-

Az igények hierarchiája

¹⁰Maslow az emberi szükségleteket öt, hierarchikusan egymásra épülő kategóriába csoportosította: fiziológiai, biztonsági szükségletek, szeretet és közösséghez tartozás igénye, elismerés iránti igény, önmegvalósítás igénye.

Különböző felfogások, nehézségek és problémák

ják, nem válik őszinte kapcsolattá, esetleg a lélek megnyílásává.

Az eltérő kultúrán, gondolkodásmódon kívül a cigányság nehezé társadalmi-, szociális helyzete akadályt jelent a lelkipásztorkodás számára. Az emberi szükségleteknek létezik egyfajta hierarchiája, az alapvető biológiai szükségletektől a komplexebb pszichológiai motivációkig. A felsőbb szintek csak akkor válnak fontossá, ha az alapvető szükségletek már kielégülést nyertek.¹⁰ A lelkipásztorkodásnak az a fajta felfogása, amely *pusztán szellemi, lelki javak „termékeivel”* közelíti meg a pásztoroltakat, csak egy szűk réteget érint. A napi megélhetési gondokkal küzdő cigányság képtelen teológiai-filozófiai kérdésekkel foglalkozni. Az Evangélium valódi üzenete azonban az igények minden szintjén érinti az embert. Jézus a gondviselés himnuszában, a kenyérszaporításban vagy a beteggyógyításokban például a legegyszerűbb biológiai szükségletek irányából is megéri követőit.

A cigánypasztoráció elindításának hangsúlyos pontja tehát a szociális gondoskodás. Ez az út az anyagi, egészségügyi körülmények javítási szándékával közelíti meg őket. Jézus a kenyérszaporítás alkalmával ideiglenesen az igehirdetést is felfüggesztette addig, amíg éhesek voltak az emberek. Kenyeret adott nekik, és csak utána folytatta az Isten Igéjének hirdetését. Nagyon emberinek és helyénvalónak látszik ez az út, de már a kenyérszaporítás alkalmával is megmutatkozott, hogy önmagában ez sem old meg egy csapásra minden problémát. A másik megközelítés egy másik, kezdetben talán szűkebb réteg elérésére alkalmas: mindjárt az elején a cigányság kultúrájának megszentelésére apellál, direkter módon az igehirdetésre, a szentségekre való fölkészítésre teszi a nagyobb hangsúlyt.

Biztos, hogy mindkét megközelítés csak hangsúlyok eltolódását jelentheti. Egyik sem zárhatja ki a másikat. Ha a szociális körülményekből indulunk ki, előbb-utóbb eljutunk az igehirdetés és a lelki javak kérdéséhez, mert aki az egész embert akarja szolgálni, nem hagyhatja ki az örök kérdéseket. Viszont aki az igehirdetés, kultúra, a szellemi javak felől közelíti meg a cigánypasztorációt, nem kerülheti meg a szociális problémákat sem. Sajnos teljes súlyukkal hozzátartozik életükhöz. Az embert testestül-lelkestül megváltotta Jézus. A cigánypasztoráció az egész embernek viszi Jézus jó hírét. A lelkipásztorkodás félreértése volna, ha valaki a cigányság anyagi, szellemi, szociális szükségleteire vagy sajátos kultúrájukra hivatkozva valamiféle redukált Evangéliumot, könnyített keresztény életet kívánna nyújtani nekik. Természetesen az egyházba való betagozódásnak van egyfajta pedagógikus fokozatossága, de ez sohasem jelentheti a teljes Evangéliumról való lemondást. Emberi méltóságukból, Isten előtti egyenlőségükből következik, hogy a cigány népnek is a teljes Evangéliummal tartozik az egyház.

A cigánypasztoráció misszió. Az Evangélium szavára elinduló, új életet kezdő, a szokásoktól eltérő cigányok két tűz közé

**Konfliktusok,
a vértelen vértanúság
keresztútjának
állomásai**

¹¹A II. Vatikáni zsinat Ad Gentes kezdetű dekrétuma az egyház missziós tevékenységéről. Budapest, 1965, 11.

¹²Tomka Ferenc: *Intézmény és karizma az egyházban.* Budapest, 1997, 56.
A társadalmi kontroll ereje.

**Különböző
cigánypasztorációs
kezdeményezések
Magyarországon**

¹³Jn 2,25

Hodász

szorulnak. Saját népük tagjai és a templomba járók is „kinézik” őket maguk közül. Az előítéletekből és a hagyományok különbözőségéből kialakult szakadék elválasztja a két etnikumot. Sokszor maga a lelkipásztor sem tud egykönnyen átlépni rajta.

A cigány közösségek viszonylag zárt közösségek, amelyekben az évszázadok folyamán jól kodifikált közösségi elvárások alakultak ki, a közösség összetartozás-tudata erősen kontrollál. Ez az egyének fölötti kontroll annál erősebb, minél kevésbé zilálta szét az eredeti közösség kultúráját, hagyományait, összetartozását a növekvő globalizáció, a tömegkommunikáció stb. Krisztus követése mindvégig együtt járt a hagyományos kultúra és az evangéliumi eszme ütközésével, akkor is, ha a II. Vatikáni zsinat megfogalmazása szerint az inkulturációt szem előtt tartó lelkipásztor a hagyományokban fölfedezi az „Isteni Ige magvait”.¹¹ Ez az ütközés nyilvánul meg Krisztus és a korabeli zsidó vezetők között. Erről beszél a Római Birodalommal konfliktusba került vértanúk sorsa, sőt a századok folyamán nagy szentek, új korszakokat nyitó nagy karizmák hordozói is összeütköztek a hagyományosan kialakult, még kereszténynek gondolt, de megmerevedett társadalmi normákkal is.¹²

Fokozottan érvényes lehet ez a cigánypasztorációban, hiszen hamar feszültségek támadhatnak a Krisztust követő új, keresztény cigányok és a régi hagyományokat követő, Krisztussal még nem találkozott egyének között. Krisztus követése, az Evangélium hiteles hirdetése mindig fölfedezi és integrálja az Ige magvait a hagyományos társadalmakban, ugyanakkor újra és újra meghaladja azokat. Az első boldoggá avatott cigány ember, a spanyol Cefferino Jimenez Malla „El Pele” is vértanú — bár ő nem ebben a konfliktusban szenvedett vértanúságot. Szinte minden ország, nép, kontinens első keresztény nemzedéke konfliktusokban, vértanúság árán szentelte meg saját népe lelkét.

Tekintsük át az elmúlt években, évtizedekben született cigánypasztorációs kezdeményezéseket, amelyek valamilyen szempontból iránymutatók lehetnek. Ezek mind „alulról jövő kezdeményezések”, nem felső irányításra, hanem belső készítésre, talán a Szentlélek indítására jöttek létre. A teljesség igénye nélkül, nem súlyuk, jelentőségük arányában mutatjuk be, hanem inkább a kevésbé ismerteket tárgyaljuk részletesebben. Egyik-másik kezdeményezés már évtizedes, kiforrott, intézményesült méreteket öltött. Érdemes megfigyelni, hogy valamennyi kezdeményezés az emberi igényszintek mindegyikén megszólítja az érintetteket. Nem hinném, hogy a kezdeményezők tanulmányozták volna a különböző pszichológiai iskolákat, az Evangélium Isteni Szerzője azonban „tudta, hogy mi lakik az emberben”.¹³ Aki a Szentlélekre hallgat, az ember természetének megfelelően cselekszik.

Országosan viszonylag több hangot kapott az immár évtizedes hodászi cigánypasztorációs kezdeményezés. A cigány egy-

házközség működése nyomán, a cigány templom felépülése után elkészült a közösségi ház, és a cigányok számára épült idősek napközi otthonát is felavatták. A kezdeményezés elindulásánál Solya Miklós és Mosolygó Béla görög katolikus lelkészek bábáskodtak, a jelenlegi plébános Gelsey Gábor.

**Alsószentmárton,
Mánfa**

A médiából szintén ismertebb Alsószentmárton, Lankó József plébános kezdeményezése. A két legfontosabb stratégiai ponton segíti a cigány fiatalok iskolázását, társadalmi beilleszkedését. A cigányóvoda, amely a beiskolázás előtt segíti behozni a nyelvi és szocializációs hátrányokat, a Pécsi Püspökség támogatásával működik. A fiatalok fejlődésében a másik stratégiai pont a felnőtté válás előkészítő állomása, a középiskolás kor. Pécs belvárosától busszal 20 percre festői környezetben, a mánfai Collegium Martineum tehetséggondozó intézetben felkészült pedagógus gárda segíti a város középiskoláiba járó cigány fiatalokat, hogy minél jobb eredménnyel készüljenek fel az érettségire, főiskolai, egyetemi felvételre (a Renovabis anyagilag segíti).

**Cursillo —
Szendrőlád**

A Cursillo sajátos módszer. A tanfolyamokat papok és korábban végzett cursillos világi munkatársak tartják. Külön vesznek részt rajta a férfiak és a nők, hogy az oldott, őszinte, baráti légkör gyorsan alakuljon ki. A tanfolyam három napig tart, a résztvevők száma 25–35 fő körül van. Az Egri Egyházmegyében 1994-ben volt az első cursillos hétvége, melyet azóta 74 követett. A résztvevők száma meghaladja a 2 000 főt, közülük mintegy 300 fő cigány. A cigány résztvevők számára az egyik alapvető élmény, hogy elfogadja és befogadja őket a közösség. A szeretet hatására rádöbben saját értékeire, és benne is kialakul a másik elfogadására irányuló készség. A régi környezetébe visszatérve kovászként működik, tud elfogadni, szeretni és másokat is erre indít. Nagyobb az egymás iránti tűrőképesség, a segítőkészség, a szeretet. Csökken a bűnözés, helyreállnak vagy megerősödnek a házastársi kapcsolatok, erősödik az összetartozás érzése és a másik iránti felelősségtudat. Azóta a cigány lakosság közül lelkipásztori munkatársak nevelődtek ki.

Példaként említhető Szendrőlád község, ahol az 1 700 fős lakosság több mint 70 százaléka cigány. Közülük az elmúlt négy évben mintegy 250 fő vett részt cursillon. Azóta jó irányú változás indult el a községben, a cigány és a nem cigány lakosság körében jelentős közeledés tapasztalható. Község szerveződik, amely segít érvényre juttatni az értékeket és egymás értékeinek elfogadását. Teológiát végzett hitoktatók, a cigánypasztorációt hivatásszerűen felvállaló családapák, családayák, lelkipásztori munkatársak nevelődtek ki néhány év alatt.

**Esztergom —
Marista testvérek**

A Marista testvérek hivatása a szegények, rászorulóknak szolgálata, életük teljes megosztása. 1990-ben tértek vissza Magyarországra, 1999 óta Esztergom legszegényebb utcájában, a cigánysoron két szerzetes, egy spanyol és egy francia telepedett le. A ci-

gánygyerekek számára naponta játékos foglalkozásokat tartanak gazdag, változatos programmal. Segítik őket a tanulásban, az iskolai érvényesülésben. Keresik a szülőkkel, családokkal való kapcsolatokat. Tevékenységük most van kibontakozóban. Máté testvér meséli életükről: „Létrehoztunk egy közösségi házat is »Teleház« néven, márciusban volt az átadása. A házat öt főállású pedagógus segítségével működtetjük. Költségeit a Mária Iskolatestvérek fizette, de kaptunk pályázati támogatást is (még ugyan nem érkezett meg). Nyáron, most először, két hétre tudjuk táboroztatni a gyerekeket, többek között az Oktatási Bizottság támogatásának köszönhetően. Mivel a cigányok nem szeretik, ha a gyerekek idegen helyen alszanak, a táborozók az éjszakákat otthon töltik, és reggeltől estig tartó programokat szervezünk nekik. Ellátogatunk Budapesten a Planetáriumba, a Millenáris Parkba, de van a programban barlangászás és strandolás is.”

GöngyöSOROSZI

A Jó Pásztor Nővérek Dutra Mária Lurdes nővér vezetésével Gyöngyösorosziiban telepedtek le. Egy utcában, közvetlen, közeli kapcsolatban élnek a cigány családokkal. A cigányasszonyokkal közös akciókat, programokat rendeznek. 13–15 éves lányok számára gazdasszonyképzőt indítottak nagy sikerrel. Tanítják őket főzni, felkészítik a feleség és a családnya feladataira. Szoros kapcsolatban együtt tevékenykednek az önkormányzattal.

Arló

A Szent Ferenc Kisnővérei Szerzetesközösség 1994-ben költözött a Borsod megyei Arlóra. Márta nővér így beszél munkájukról: „A hátrányos megkülönböztetés, az előítéletek szelleme nehézkessé teszi a szeretetszolgálat működését. A gyermekek révén születtek az első kapcsolatok a cigány lakossággal. Elkezdtük segíteni azokat, akik tanulni szeretnének. Korrepetálás, biztatás, anyagi segítség. Segítséget nyújtottunk érdekképviseletükben, hivatalos helyeken, orvosnál stb. Bátorítjuk őket, hogy önállóan is merjenek saját ügyeikben eljárni.

A Szent Filoména Ifjúsági Szerzetesközösség (SZFISZ) 1997-ben alakult Arlóban. E közösség élete összekapcsolódik szerzetesközösségünkével. Évek során a személyes beszélgetésekben, a nagyobb programokban (nyári gyerektáborok, ifjúsági találkozók) és a rendszeres heti közösségi tanítás során kapcsolataink elmélyültek. A közösségnek van egy, a tagok által választott vezetője, aki egy évre kapja megbízatását, és az egyik nővér figyelemmel kíséri a közösség életét. Ő tartja a rendszeres hittanítást, és a közösségépítésben is van feladata. A tagok nemcsak arlóiak, a környékbeli falvakból is ellátogatnak a programokra.

A fiatalok mindennap összegyűlnek az egyházközség tulajdonában lévő (régén kántorlakás) házrészben, melyet »Befogadlak«-nak neveztek el. Működik a kiskórus, színpadi előadások, nyári találkozók szerveződnek. Bekapcsolódnak az Élet a Lélekben imaszemináriumba, a Cursillóba. A szerzetesközösségünk révén más közösségeket is van alkalmuk meglátogatni. Evangéli-

zációs alkalmak tevékeny előkészítői (falvakban, börtönben), karitatív munkákat szerveznek. Növekedik felelősségérzetük az egyre több rájuk bízott feladat nyomán. Személyileg és közössé- gileg is egyre bátrabban lépnek a nyilvánosság elé, kapcsolód- nak be a plébánia életébe, integrálódnak a nagyobb közösségbe. Az ünnepelés igényes előkészítését együtt tanuljuk. Van köztük, akit a plébános keresztelési oktatással is megbízott. Egyesekben ébredszik a szerzetesi hivatás, van aki szerzetesi közösségbe lé- pett. Egyet közülük az idén szenteltek pappá. Nem vállalkozha- tunk nagy tömegek támogatására, de azt a léptékű segítséget, ami keresztény és szerzetesi hivatásunkból fakad, próbáljuk megadni.”

Józsefvárosban a Szent József plébánián Bajzáth Ferenc a plé- bános. Az egyházközségben szép romapasztoráció bontakozott ki. Quirinné, Ágnes a következőképpen mutatja be tevékenysé- güket: „A rendszerváltozással elkezdődött az iskolai hitoktatás. Igazából ekkor kerültünk kapcsolatba azokkal a többségükben romungró cigány családokkal, akik maguktól nem keresték meg a plébániát. A hitoktató mint az egyház kinyújtott keze összekö- tő kapocs lett. Rá kellett döbbernünk arra, hogy sok esetben alapvető emberi szükségletek sincsenek kielégítve, így elkezdtünk velük karitatív szempontból is foglalkozni. Néhány lelkes hívővel megalakítottuk a Szent József a Gyermekéért Alapít- ványt, mely támogatja a rászoruló családokat időszakonkénti ételmisszersegéllyel, és hozzájárul a gyermekek nyári táborozásá- hoz is. 1994-től kezdve nyári hittanos táborokat, majd 1998-tól rendszeresen zárandoklatokat szerveztünk roma családoknak. Első ízben azon a nyáron készítettük elő Márkón (Veszprém-me- gye) az anyás tábort. Ebben az évben egy baba-mama tábort is tartottunk fiatal anyákkal és kicsinyeikkel.

1999 óta egy használatra átengedett romos pincéből kialakított (150 négyzetméternyi) helyiségben (a Renovabis és a kerületi ön- kormányzat segítségével) már közösségi programokat, tanulást segítő gyermekfoglalkozásokat, rendszeres karitatív segítségadást tudunk nyújtani. Otthont adtunk az Apor Vilmos Tanítóképző Főiskola kihelyezett romológia tanfolyamának. Megkezdjük a rendszeres foglalkozásokat (kézműves és cigánytánc).

A 2000. év nagy eseménye a jubileumi zárandoklat volt Rómá- ba, melyre a Vatikán hívta a romákat a világ minden részéből (40 fős csoporttal mentünk). Megkezdjük a rászorulóknak rendszeres se- gítését természetbeni (ruha és élelem) adományokkal. Számítógé- pes és pingpong lehetőséggel bővítettük a foglalkozásokat. Mun- katársaink javarészt önkéntesként végzik a feladatokat. 2001-ben 1 500 önkéntes munkaórát teljesítettek, nem számítva a táborokat. Feladatunknak tekintjük, hogy küzdjünk a roma és nem roma jó- zsefvárosi lakosok békés egymás mellett éléséért, a roma lakosság helyzetének javulásáért. Küldetésünknek valljuk, hogy egyenges- sük Isten roma gyermekeinek útját az egyházba, Krisztushoz.”

Miskolc környékén a cigányok lakta, egymástól 2–3 km-re fekvő falvakban Kuklay Antal és Hoffer József tevékenykedik. Körömben a lakosság 60, Girincsbén körülbelül 50 százaléka cigány származású, míg Kiscsécset 100 százalékból cigányok lakják. Így számolnak be tevékenységükről: „A Köröm Életminőségéért Alapítvánnyal karöltve végezzük munkánkat. Eddig elsősorban gyermekek iskolai fölzárkóztatásával foglalkoztunk. A régióban élő gyerekek sokszor nem azért kerülnek kiegészítő osztályba, mert született értelmi fogyatékosok lennének, hanem azért, mert a szociális körülményeik teszik őket »fogyatékosná«.

Kiscsécében, a helyi polgármesteri hivatal egyik helyiségében tartunk »misét/igeistentiszteletet«, ahol kb. 30–35 cigánygyerek és két felnőtt vesz részt. Vasárnap esténként a girincsi plébánián, főleg cigány ifjúság számára tartottunk foglalkozást. A gyerekek minden találkozásnak, eseménynek nagyon örülnek, és nagyon hálásak, ha foglalkoznak velük.

Körömben a foglalkoztató házában cigányasszonyokkal főzünk, a házvezetést tanuljuk. Mivel otthonaikban nincs rendes tűzhely, nagyon örülnek, ha alkalomadtán itt süthetnek, főzhetnek. Közben »elolvasunk« egy-egy történetet a Szentírásból vagy egy novelláskötetből, amiről aztán beszélgetünk; utána és közben énekelgetünk. Elkezdtünk kialakítani egy kis konyhakertet, ahol a magunk által termelt zöldséget a főzéskor fölhasználjuk. Az itt szerzett tapasztalatok segíthetnek abban, hogy otthoni környezetben is kialakítsanak hasonló konyhakertet.

Az elmúlt hónapok folyamán fiatalok töltöttek el néhány napot nálunk: a szegedi Karolina, a Fényi Gyula Jezsuita Gimnáziumból, a fokolár közösség fiataljai, továbbá kisebb egyetemista csoportok. A Girincsi Kastélyban működő fogyatékosok otthonában az itt élő gyerekekkel ismerkedtek meg, majd délután a körömi cigánytelepen gyerekekkel játszottak és családjukat látogatták. Az itt töltött egy-két nap alatt is sok előítélet épült le, úgy a fogyatékosokkal, mint a romákkal szemben.”

**Cigánypasztoráció
a kinyilatkoztatás
alapján**

Ezek a kezdeményezések nem jelentenek valamiféle kész megoldást, de valamit mindenképpen mutatnak. Látszik, hogy az egyház képes ezen a téren is valami fontosat nyújtani. A mi forrásunk a *kinyilatkoztatásból fakadó emberkép*. „Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten képmására teremtette őt” (Ter 1,27). Semmilyen nézet, világnézet nem képes úgy megalapozni az emberi méltóságot, mint a kinyilatkoztatás. Az Evangéliummal való találkozás a gyűlölettől megtépzott emberi méltóságot állítja helyre a cigány emberben is. Ez az egyház nagy ereje. A jézusi küldetésparancs a cigánypasztorációnak is bibliai alapja: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az Evangéliumot minden teremtménynek” (Mk 16,15). Ezek az bibliai alapelveken szólnak hozzánk az *egyházi megnyilatkozások*, a pápai körlevelek is: „egyetlen népet sem szabad akadályozni ab-

¹⁴Az 1971-es római püspöki szinódus záródokumentuma: *De Justitia in mundo*, 64.8a.

¹⁵II. János Pál pápa: *Centesimus annus*, 1991, 44.

Találkozási pontok az egyház és a cigányság eredeti „világnézete” között

¹⁶*Lumen gentium*, 1964, 1.

¹⁷II. János Pál pápa: *Novo millennio ineunte* (Az új évezred kezdetén), 2001, 43.

¹⁸Uo.

¹⁹*Magyar cigány szógyűjtemény*, Pallas Nagy Lexikona, 1893.

²⁰Vekerdí József: *Cigány nyelvjárási népmesék I-II*. Előszó, Debrecen, 1985, 3–27.

ban, hogy saját kulturális identitását fejlessze”.¹⁴ II. János Pál pápa kijelenti: „Még a társadalom testét alkotó többség sem teheti meg, hogy a kisebbség ellen forduljon, azt marginalizálja, elnyomja, kizsákmányolja vagy megkísérelje megsemmisítését.”¹⁵

Nem elegendő tehát semmilyen pasztorációban, a cigánypasztorációban pedig különösen nem a derék, talpraesett, közvetlen, jópofa plébános, aki úgymond „még a cigányokkal is beszélget”. Sokkal többről van szó! Először is *működésbe kell hozni az Evangélium természetéből fakadó erőket, amelyek az elmúlt évszázadokban lelkeket, népeket hódítottak az egyháznak*. Ezeket a hódító erőket egy elkényelmesedett, megmerevedett, hivatali egyház szemlélete mindig is blokkolta. Továbbá *számba kell venni az egyháznak azokat a sajátosságait, amelyek találkoznak a cigányság természetes érzékenységgel, vagy különösen fontosak lehetnek a cigányság számára*. Érdekes, hogy az egyháznak éppen ezek a „hódító” tulajdonságai, a missziós vonásai állnak legközelebb a cigány ember természetéhez.

A megtérés közege mindig az egyház: „az Istennel való bensőséges egység jele és eszköze”.¹⁶ A cigánypasztoráció első lépése tehát a „közösségi élet lelkesége”.¹⁷ *Csak a közösségben megvalósult helyi egyház képes másokat a hitre vezetni, amely lényegét tekintve azonos az egyetemes egyházzal*, és megtalálta a tanúságtévő, személyes hit megnyilvánulásainak útját. A cigánypasztorációban sokszorosan érvényes az, amit II. János Pál pápa a harmadik évezred lelkipásztori tervezésében egyik sarokpontnak tekint: „A közösség lelkesége azt jelenti, hogy a Misztikus Test mélyeséges egységében figyelmesek vagyunk a hittestvérünkre, mint »közülünk valóra«, hogy részt vehessünk örömeiben és szenvedéseiben, hogy megsejtsük vágyait és gondoskodjunk szükségleteiről.”¹⁸

A cigány hagyományok alapján alig érthető a nyugati individualista gondolkodás. A közösségből fakadó szemlélet sokkal inkább megfelel a cigány szívnek, látásnak. Jellemző, hogy az eredeti cigány nyelvben nem is szerepel a család szó,¹⁹ de a cigány hagyományokban még a fogalom sem. A férj, feleség és a gyerekek az úgynevezett „kumpania”-nak, a nagycsaládnak a tagja, egymást megvédik, együtt vándorolnak, dolgoznak, egymás között házasodnak. A „kumpania”-n belül mindenki testvérként, családtagként viszonyul a másikhoz.²⁰ Hasonlít egy kicsit az őszövetégi nagycsalád fogalmához. Egyfajta tágabb közösséghez tartozás igen erős kifejeződése ez. Ezért a cigány keresztény számára könnyen és valószínűleg mélyebben felfogható az a misztikus, de mégis konkrét látás, amivel Szent Pál apostol a korintusi, filippi, galata, effezusi közösségeket szemléli. Az Isten szeretetéből fakadó egyház képe megszenteli a cigány ember természeténél fogva közösségre érzékeny szemléletét, megválaszolja természet adta éhségét a közösségre.

A cigánypasztoráció tulajdonképpen Krisztushoz, az egyház közösségéhez, a szentségekhez történő vezetés, de csak ott lehet-

A cigánypasztoráció és a katekumenátus

²¹Ordo Initiationis
Christianae Adultorum.
Róma, 1972.

²²Felnöttek
Katekumenátusa.
A Magyar
Katolikus Püspöki Kar
útmutatása, 2001, 4.

²³FK A Magyar Katolikus
Püspöki Kar
útmutatása, 8.

²⁴FK A Magyar Katolikus
Püspöki Kar útmutatása,
4.; OICA 19–20., 50.,
98. és 307.

A befogadó egyház

séges, ahol befogadó emberi szívvel, baráti közösséggel találkozik a hitet kereső. Begyógyulhatnak emberi méltóságán esett sebei az Isten szeretetével és igazságaival való találkozásában. Ezért mintha éppen a cigánypasztoráció számára született volna az OICA 1972-ben,²¹ amely a világegyházban visszaállította a hitre vezetés évezredes tapasztalatokon kiforrott útját, a *katekumenátust*. A dokumentum a szentséghez járulást nem pusztán szertartásnak tekinti, hanem Krisztusba, az egyház közösségébe való életszerű betagozódásnak. A Püspöki Kar a magyar nyelvű fordítás útmutatásában fölhívja a figyelmet: „A katekumenátusnak az a feladata, hogy az egyház közösségéhez kapcsoljon. Ez nem egyéni úton történik, hanem az egyházi közösség közreműködésével...”²² Az az egyházközség képes Isten üzenetét tovább adni cigány embertársainak, amelyik megfelel a szeretetközösség kirtériumának. „A szentségek vételére felkészítés felelősei között az OICA első helyen említi a plébániai közösséget. A közösség tagjainak az a feladata, hogy a katekumenek előtt példájukkal, szavakkal és családias beszélgetésekkel tanúságot tegyenek hitükről, szeretettel vegyék körül őket, és velük együtt ünnepeljék a katekumenátus liturgiáját (OICA 41. szám). Terméketlenség veszedelme fenyegeti a katekézist, ha a katekument nem fogadja be egy olyan közösség, amely a hitből él.”²³

„A beavató szentségekben való részesedés feltételezi a mélyen megélt hitet, valamint a bekapcsolódást az egyház közösségébe. Ezért ez nem néhány hónapos, hanem hosszú, esetenként több éves folyamat.”²⁴ A hitre találás önfelelt örömeiben egy neofita számára nem riasztóak az alapos fölkészülés „terhei”, hanem ellenkezőleg, egyfajta komolyságot kölcsönöz a szentségre készülésnek. Aki csak egyszer is hallotta már a cigány katekument csillogó szemmel a katekumenátus első állomása, a befogadás szertartása után boldogan ismételné: „Befogadott az egyház!”, az nem akarja majd megfosztani ettől a rendkívüli lélekemelő egyházélménytől valamiféle íróasztalnál kitalált, hamis „kímélettől” vezetve. Rögtön világossá válik az egyháznak a katekumenátusban évezredek alatt összesűrűsödött, csodálatos pedagógiája. A katekumenátus befogad, bevezet a világegyház közösségébe. Azt az élményt adja, hogy tartozom valahova, egy közösséghez, amely isteni módon szeret, elfogad. Semmi nem pótolja ezt az élményt. A katekumenátus ezen vezet végig a cigány embert is.

A cigánypasztorációval foglalkozni nem könnyű, sok „vesződéssel jár”, de nagyon hálás dolog. Szinte tetten érhető a Szentlélek működése, amint a hit erejével képes újjáteremteni embereket, fénnel beragyogni embersorsokat. „Láthatóvá” válik Isten, aki jelen van, és az üdvtörténelemben cselekedett „csodákhoz” hasonló módon teszi boldoggá az embert. Megjelenik az Isten egyetemes (katolikus), üdvözítő szeretete.

Imádságok, hiedelmek és mesék

RÉZMŰVES MELINDA

A szerző néprajzkutató. 1995-ben végzett az ELTE BTK néprajz szakán. A Fővárosi Önkormányzat Cigány Ház munkatársaként a cigány néprajz kutatásával és megismertetésével foglalkozik. A cigány néprajzi tárgyi és anyagi értékek megmentése céljából 2002-ben civil támogatással megalapította a világ első Cigány Falumúzeumát Hodászson.

A recens, jelenkori források gyűjtése mellett évek óta régi források után is kutatok. Kimondottan jó érzés, ha olyan írásokra bukkanok, amelyeket cigányok írtak magukról, főként, ha cigány nyelven tették. A 19. században egyre több írás született e témában, melyek többnyire különböző folyóiratokban, lexikonokban és szótárakban olvashatók.

Az 1893. január 31-én végrehajtott „czigányösszeírás” eredményei szerint az összes cigány lélekszám 274 940 fő, ebből az állandóan letelepedettek száma 243 432, a huzamosabb ideig egy helyben tartózkodók száma bizonytalan, körülbelül 20 406, „vándorcigánynak” összeírt 8 938 fő. „A hitfelekezet szerinti megoszlás vizsgálata azt mutatja, hogy a cigányok felekezeti szempontból az adott település vallását követték. Az egyes kategóriákat tekintve, az állandóan letelepedett és a huzamosabban egy helyen tartózkodó cigányoknál a római katolikusok mutatják a legnagyobb százalékot, a vándor cigányoknál a görög-keletiek, harmadik helyen állnak a görög katolikusok, ezeken kívül még csak a reformátusok mutatnak jelentékenyebb számokat, a többi felekezetek csak kevés százalékban szerepelnek minden kategóriában.”¹

A cigányok vallási életét tárgyaló 19. századi írásokra túlnyomórészt a kívülről láttatás, a nem ismerésből fakadó általánosítás és a lekicsinylő, előítéletes értékítéletet magán viselő leírás jellemző, például: „Külsőségekre nézve a cigány rendszeren alkalmazkodik környezőinek vallási formáihoz, de nem belső szükségérzetből, hanem inkább külső kényszerből s talán azon mimiczri-szerű jelenségekhez hasonlítva, mely szerint némely állat a környezet színéhez illeszkedik...”² Ilyen és ehhez hasonló írások hosszabb terjedelmű közlését a cigányokra nézve sem erkölcsi, sem pedig szakmai szempontból nem tartom helyesnek. A belső szükségérzet mély és igaz voltát számomra maximálisan igazolja az a tény, hogy rajtunk kívül elődeink is szerettek és tudtak anyanyelvükön (cigányul) imádkozni. Az imádságok mellett a köszönési és köszöntési szövegformulák vizsgálata is ezt igazolja.

Az itt bemutatott imádságok cigányok és nem cigányok közös munkái. Nagy-Idai Sztojka Ferenc, ismertebb nevén Fardi, cigány származású költő József főherceg barátja volt. Ipolysági Balogh Jancsi ugyancsak cigány volt, ismert primás hírben állt.

¹Bővebben lásd: *Magyarországban 1893. január 31-én végrehajtott Czigányösszeírás Eredményei*. In.: *Magyar Statisztikai Közlemények*, IX. kötet. Budapest, 1895.

²Uo.

Ihnátko György gimnáziumi tanár volt, aki nemcsak a hazai, de a külföldi cigány szakirodalmat is jól ismerte. *Cigány nyelvtan* című könyve gazdag folklór adatokat is tartalmaz. Sólya Miklós görög katolikus lelkész volt, akit a hodászi cigányok maguk között egyszerűen „rasaj”-nak (pap) hívtak. A papi hivatás mellett kiváló néptanító volt. A cigány nyelv elsajátítása után híveivel közösen lefordította a fontosabb egyházi imádságokat és a liturgiát.

Lé ráhkorugyipé — Az Úr imádsága

Ámárodád Dévlá, konszán ándocséri szuntotéál tyo ánáv, téávél tyo lume, téál tyo vója, szárándo cséri, káde vi káthépéphuv, ámáro szakogyészánománro, dé ámén ágyész, tháj értiszár ámáro bézéchá, szár viámé, érti szárász ámáro duzsmánéngé, tháj ná ligeramén ándé nászulimászté, tháj szloboziszár kátháronászul. Ámén.

(Nagy-Idai Sztojka Ferenc: *Ő császári és magyar királyi fensége József főherczeg magyar és czigány nyelv Gyök-Szótára/Románé Álává*. Második kiadás, 1890, Uszód.)

Amaro dad! ko szal andro nyebosz, saj avel tiro nav szvato; saj avel tiri pchuv! saj avel tiri volya, szar pro nyebosz avka the pre phuv. De amenge szakodzsiveszeszke maro ada dzsivesz the muktele amenge amare bini, szar amen mukaha e lenge, szave amen kosenasz, the ma le amen andre bini, a vizbaven amen ole dzsiungibnesztar. Amen.

(Ihnátko György: *Cigány nyelvtan*. Losonc, 1877.)

Amaro dad del ko szinyal ande trothen asárdo tovel tro then szo odój auka tovel te upradi phuv taj da maro szako divikno máro tatadive prosztin amare grihi dik taman prosztinasz amare grihi kerdengi toj malamen andole meribnaszkero daravibe toj muk amen ole ergyavendar. Amen.

(„Ipolysági Balogh Jancsi hontmegyei magyar czigány zenész szerint.” József Főherczeg: *Czigány Nyelvtan/Romano Csibakero Sziklaribe*. Budapest, 1888.)

Amaro Dad Devla, ko han ando cseri,
Szunto t' avel tyo nav.
Te avel tyi luma,
t' avel tyi voja, szar ando cseri, kade vi athe pe phuv.
Amaro szakogyeszszeko maro, de amen agyész,
taj jertyiszar amare bezexa,
szar vi amen jertyiszarasz amare dusmanenge,
taj na liger amen ande naszulimaszte,

taj szlobodiszar kathar o naszul. Amen.
(Sólya Miklós — Görögkatolikus Cigány Egyház, Hodász, 1949.)

Angyeláji dragosztipé — Az angyali üdvözet

Marije, ko andyal pro szvetosz le szomnakune devlesz, radi-szalyav tut, o raj hin tuha, tu bachtalyi szal maskaro romnyija, the bachtalo hin o dzsiv tre pereszkre, bo amenge andyal pro szvetosz le szomnakune devlesz, ko amare vodzsia cindyasz.
(Ihnátko György: *Cigány nyelvtan*. Losonc, 1877.)

Drago av, Marija,

Sukaripenca phergyi han tu, o Raj hi tuha, bachtalyi han tu maskar le zsvuja taj bachtalyi tyi pereszki lulugyi, o Jezusi.

Amari Raji, vuzsi Marija le Devleszki szonto Dej, mang le dragone Devlesz vas amenge bezexalende, akanak taj pe amaro merimaszko csaszó. Amen.

(Sólya Miklós — Görögkatolikus Cigány Egyház, Hodász, 1949.)

Lé ápostoláno gyéhké phénipé — Az apostoli hitvallás

Patyavf jekhe Dévfleszke Szakerelandró Dád le zégoszke la Phuake andro teremtésisz, és andro Jéusuzisz Kristusisz andre leszkeró jek rakló andra maro Rai, ko ullyasz le Dévfleszkar, születingyasz la Szüzno Mariatar, kinzatingyasz Pontius Pilatusiszke, telaleszke, opre lesz feszitinde, mer la parundelasz, szalingyasz téle opre pokli o trito dgyivesz, andral o mulyipen, o prusscsilasz, opre gélo andro zégosz, bessel odá dadeszke le devfleszke opre csacsipen, othar avfla te itilenel le dsiden, tai le múlen; Patyavf jek sza vorengeri keresztino dai andre devfleszkeró kher, le Szentnonengero eggyesegosz; amare vétkeinge prosztin, amare trupeszke opre udziben, ésodá örökösno dssivipen. Amen.

(József főherceg közlése. *Philologiai Közöny*, 1887, 730.)

Karácsonyi és újévi köszöntési formulák

Adja a jó Isten, hogy mindannyian szerencsében és erőben éadjuk meg az ő napját. Ha az Isten magához szólít, én azt szeretném, hogy ott legyek, ahol Isten van; én kérem Istent, hogy ott legyek, ahol Isten van. Adjon Isten az Uraságnak szerencsés karácsonyt, szívemből kívánom, sok örömteli napot éljen az Uraság testben, lélekben áldással, halála után annak örüljön az Uraság, hogy a Mennysországban lakik. (*Fundamentum Linguae Zingaricae*)

Levél egy barátomhoz

Szívből szeretett barátom! Habár a szerencsekívánatok a szokás eredményének tekintetnek is, hiszem mégis, hogy ön fel nem fogja tenni felőlem, mintha én is csak szokásból írnék önnek, ön ismeri lelkemet, s meg van győződve, hogy az az irányomban kifejtett nagylelkűség és szeretet által táplálva a legőszintébb baráti érzelmekkel telt, de mégis kedves dolog azoknak, kit igazán szeretünk s nagyra becsülünk kívánhatni, hogy szerencsés, egészséges és vidám legyen életök késő korig, e kívánathoz még csak azt csatolom, hogy engedje önnek a mindenható az új év ünnepét még számos éven át jólétben elérni, hogy így kedves körében nagyra becsült barátságát én is sokáig élvezhessem: aki vagyok bensőleg szeretett barátomnak őszinte barátja: Ferencz

(Nagy-Idai Sztójka Ferenc: *Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelv Gyök-Szótára/Románé Álvá. Második kiadás, 1890, Uszód.*)

Kötetlen szövegű imádságok

1989 után, a politikai változásokkal egy időben a hazai cigányok közül egyre többen érezték úgy, hogy számukra most jött el a szabad felekezetválasztás ideje, s jó néhányan kapcsolatba kerültek a magyarországi kiségyházakkal (adventisták, metodisták, baptisták stb.). Ez irányú gyűjtőmunkám azt igazolja, hogy többen a Pünkösdi Közösségben vagy a Hit Gyülekezetben találtak közösségre. Az istentiszteleteik egyszerűek, kevés a liturgikus előírás. Középpontban az igehirdetés áll, de az éneklésnek és a közös imádkozásnak is jelentős szerepe van. Az énekek előadásmódja sajátos, gyakori a hangszer (gitár, szintetizátor, dob, hegedű) kíséret. Az imák szövege általában kötetlen, Istenhez való szabad, ugyanakkor tiszteletteljes beszédről, imádkozásról van szó. Ennek bemutatására kívánom közreadni egy nyírségi cigány szabadkeresztény gyülekezet középkorú tagjának imádságát magyar fordításban. Az istentiszteleteken felváltva használják a magyar és romani (cigány) nyelvet, mivel mindkét nyelvi közösségből járnak cigányok a gyülekezetbe.

Drága mennyei Atyám, dicsérlek és magasztallak téged, Uram!

Köszönöm Úr Jézus Krisztusom, hogy ma is összegyűlhattünk dicsőíteni a szent nevedet. Köszönöm Uram, hogy meghaltál értünk és felvitted bűneinket a golgotai keresztre. Köszönöm Uram, hogy a szent véredet adtad értünk. Kérlek, hogy maradj velünk a mai napon is és takarj be a te drága szent véreddel, mert a te véred a szabadulást és a gyógyulást jelenti. Köszönöm, hogy újjászülehettem tebenned Jézus Krisztusom és megismerhettem jóságodat. Kérlek Uram, erősíts meg továbbra is a hitünkben és viselj gondot ránk! Kérlek, hogy figyelmezzél az

imáinkra és halld meg a sóhajtásainkat Uram! Köszönjük a segítségedet, köszönjük az órákat, a perceket, amit eltölthetünk a te jelenlétedben. Élő és hatalmas Isten vagy és bennünk lakozol. Kérünk, formáld minket, hogy igazak legyünk a Te színed előtt. Atyám, te vagy az út, az igazság és az örök élet.

Köszönöm, hogy megérintetted a szívemet és dicsőíthettem a Szent nevedet. Ámen.

Démonikus lények a cigány néphitben

A cigány néphitben, ahogyan más közép- és kelet-európai népek néphitében is megtalálható az ördög, valamint az emberekkel együtt háló, ellenkező nemű démonikus alak. A magyar néphit tüzes ludvérce, a román és a délszláv tüzes sárkánykígyók rendelkeznek démonikus hálótárs vonásokkal. A természetfeletti lény legfontosabb vonása a szexuális kapcsolat az ellenkező nemű emberrel. A ház körül vagy vizes terület közelében megjelenő siklót gyakran vélték kígyónak. Előfordult, hogy a váratlan természeti csapást az ördög munkájának tulajdonították. Az ismeretlen, a veszélyes dolgoktól történő óvás párhuzamba állítása a démonikus lényektől való félelemmel szintén jellemző. Az alábbiakban Kanalas Margit történetét, valamint a *Ki szeret engem?* című szöveg magyar fordítását közlöm; ez a mese egyaránt szól a szeretetről és annak hiányáról.

Nálunk a faluban van egy asszony. A férje és a fia meghalt. Elég régen meghaltak. Miután meghaltak, ő elment a háztól. Őt-hat évig nem jött haza. Az alatt az idő alatt, amíg ő távol volt, az ördög elfoglalta a házat. Ott lakott. No, miután az asszony hazajött, egyedül élt a házban. Esténként nem tudott aludni, pak-pak halotta, hogy valaki járkál a padláson. Aztán egy-két nap után megint járkált, jött. Amikor az ördög ott volt, az asszony verekedett vele. Az ördög megmutatkozott neki és verekedtek. A verekedés nyomai jól látszottak rajta. Nappal bement a faluba, hogy elmondja az embereknek. Mondta, nézd, hogy megvert engem az ördög. Jár hozzám az ördög, mit tegyek? Miután elmondta az embereknek, hogy az ördög hozzá jár, akkor az emberek egy-két este elmentek, hogy megbizonyosodjanak arról, hogy tényleg az ördög-e az. De az emberek nem látták őt, de az ördög látta őket. A nő is látta az ördögöt és beszélt hozzá, de az emberek nem látták. Aztán rájöttek, hogy nem szabadulhat az ördögtől, ezért elmentek a paphoz. Az asszony elhívta a papot. A pap adott neki feszületet, és szenteltvízzel megáldotta a házat. Aztán többször megszentelte a házat. Két évig nem járt el az asszony a háztól, és így nem jött hozzá többé az ördög. Az asszony azóta megöregedett, most hatvanöt éves. (Adatközlő: Kanalas Margit. Tura, 1996.)

Ki szeret engem?

A szülők udvarában négy lánytestvér lakott. Egyszer csak azt mondja a legidősebb lány: „Tudjátok, ki szeret minket a legjobban? Ki az, aki az életét adja azért, hogy minket megmentsen?”

A második testvér azt válaszolja: „Az apám!” A harmadik lány szerint: „Az anyám!” És a negyedik hűg: „A bátyám!” Akkor így szólt a legidősebb lány: „Jól van! a következőt csináljuk! Mindannyian elrejtőzünk, és te majd kiabálsz apánknak: egy mérges kígyó ül a kebleden és mindjárt megharap téged; vegye ki a kígyót!”

Mit csinálnak. A testvérek elbújtak, csak a második lány ült a kertben és kiabált: „Apám, édesapám! Gyógyíts meg, mert különben meghalok!” Akkor jött az apja és megkérdezte: „Mi van veled?” „Ó, apám, édesapám — mondta a lány —, egy mérges kígyó bújt a keblembbe, és meg akar harapni. Gyere, vedd ki a kígyót!” Ekkor így válaszolt az apja: „Nem tehetem, mert megharapna, inkább elmegyek az orvoshoz, majd ő megszabadít tőle!” Ezzel el is ment.

Most a harmadik testvér következett: „Anyám, édesanyám! Gyógyíts meg, mindjárt meghalok!” Akkor jött az anyja és megkérdezte: „Mi van veled?” „Óh, anyám, édesanyám — mondta a lány —, egy mérges kígyó bújt a keblembbe, és meg akar harapni. Gyere, vedd ki a kígyót!” Erre azt mondja az anyja: „Nem tehetem, akkor engem harap meg; elszaladok a papért és megkérdezem, hogy mit csináljunk.” És az anyja elfutott.

Ezután a negyedik testvér következett, a kertben kiabált: „Bátyám, édes bátyám! Gyógyíts meg, különben mindjárt meghalok!” Jött a bátyja és megkérdezte: „Mi van veled?” A lány így válaszolt: „Egy mérges kígyó bújt a keblembbe, és meg akar harapni. Gyere, vedd ki a kígyót!” Akkor azt válaszolta a bátyja: „Nem tehetem, mert megharap, és akkor meghalok. Inkább elmegyek a kocsmába, megkérdezek másokat, mit tehetünk.” Ezzel elment a testvér a kocsmába.

Ekkor a legidősebb lány lépett a kertbe és kiabálni kezdett: „Óh, kedvesem, én kedvesem! Gyere, gyógyíts meg, mert különben meghalok!” Akkor a kedvese gyorsan ott termett és kérdezte a lányt: „Mi történt veled?” A lány így szólt: „Egy mérges kígyó bújt a keblembbe, és meg akar harapni. Gyere, vedd ki a kígyót!” És a kedvese nyújtotta a kezét, hogy kivegye a kígyót, ekkor a lány így kiabált: „Hej, testvéreim, ki szeret engem igazán?” (*Ethnologische Mitteilungen*, 1887.)

Idén ősszel jelenik meg az Újszövetség magyar-cigány kétnyelvű változata a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulatnál. A fordítást Vesho-Farkas Zoltán cigány műfordító, a nyelvi ellenőrzést Karsay Ervin szakértő, a szakmai ellenőrzést Tarjányi Béla teológus, a PPKE professzora végzi. (A Szerk.)

A szövegeket gyűjtötte, fordította és közreadja: Rézműves Melinda.

A romok fővárosa elé

ROMHÁNYI TÖRÖK
GÁBOR

1945-ben született Szombathelyen. Műfordító, többek között Nietzsche, Foucault és Beckett műveit fordította.

1939-ben Beckett már párizsi lakos. A hadüzenet pillanatában azonban átmenetileg Dublinban tartózkodik. De nem a békés Írországot választja, hanem a háborús Franciaországot, és azonnal visszatér Párizsba. 1940-ben csatlakozik a francia ellenálláshoz. 1942-ben el kell hagynia Párizst, mivel a Gestapo körözi. A dél-kelet franciaországi Vaucluse megyében keres menedéket, és itt is marad 1945-ig, folytatva titkos tevékenységét a megszállók ellen.

1945 áprilisában hagyja el Vaucluse-t, és mielőtt Párizsba visszatérne, meglátogatja Írországbán családját, amelytől elválasztotta a háború. Dublinban ismét találkozik régi barátjával, Dr. Alan Thompssonnal, aki az ír Vöröskereszt képviselőjeként a kórházat szervez, amelyet a szétbombázott francia Saint-Lo városába kíván telepíteni. Beckett azonnal önként jelentkezik az ír Vöröskeresztbe, és fél évre „ügyintézői” megbízatást kap, hogy raktárosként, tolmácsként és sofőrként tevékenykedjék Normandiában. 1945 augusztusától 1946 januárjáig állandóan úton van Saint-Lo és Párizs között, összekötőként az illetékes minisztériummal. Dzsipet és teherautót vezet a szomszédos Dieppe-be és Cherbourgba, élelmiszert, gyógyszert szállít, az orvosi és ápolói személyzet munkáját támogatja, tengeri szállítmányok kirakodásánál segít; raktárosként pontos kimutatást vezet a kórházi készletekről. Minden erejével támogatja a saint-lo-i ír kórház munkáját.

Megbízatása végeztével Beckett fél évvel később visszatér Párizsba, de tartja a kapcsolatot saint-lo-i ír barátjaival. 1946 áprilisában ismét Dublinba látogat és ott honfitársai részéről ha nem is közönyt tapasztal e háborús problémák iránt, mindenesetre tájékozatlanságot. Tudja, hogy az ír Vöröskeresztnek szüksége van az ír nép támogatására, ezért Párizsban 1946. június 10-én rövid rádióbeszédet fogalmaz „A romok fővárosa” címmel, honfitársai általános tájékoztatására.

Úgy tudjuk, e rádióbeszédet sem Samuel Beckett, sem más sohasem olvasta fel az ír rádióban, felvétel sem készült róla (*Edith Fournier nyomán*).

A romok fővárosa

E szöveg első ízben Eoin O'Brien: *The Beckett Country, Samuel Beckett's Ireland* (Black Cat and Faber a. Faber, Dublin, 1986) című könyvében jelent meg.

Kórház van most abban a völgyelésben, ahol egy évvel ezelőtt még lankás mező volt, a vire-i és bayeux-i utak metszéspontjában, a város határában, pontosan szemben Franciaország legfontosabb méntelepével. A saint-lo-i ír Vöröskereszt kórháza ez, vagy ahogyan a helybeliek hívják, egyszerűen csak az Ír Kórház. Huszonöt fából készült barakkból áll. Az előregyártott épületek között e barakkok bizony a legjobb minőségűek, amelyek manapság csak a leggazdagabb, legkiválóbb vagy legügyesebb embereknek jutnak osztályrészül e bombák teremtette pusztaság kellős közepén. E barakkok mind belső, mind pedig külső kivitelezése olyan tökéletes, amennyire csak lehetővé tette ezt felállításuk sürgőssége. Kettős faluk üvegszál szigetelésű — ez a furcsa anyag manapság csak roppant korlátozott mértékben szerezhető be. Az ablakok igazi üvegből készültek. Ebből táplálkozik a levegős és világos légkör, amely annyira kedvező a betegeknek és a túlhaszolt kórházi személyzetnek. A padlót linóleum borítja, hiszen a tisztaság elsőrendű követelmény. Több linóleumra lett volna szükség, de hát Franciaországban nem maradt elég. A műtő falait és mennyezetét a légierőtől származó alumíniumlemezek fedik, ezek igazán nagyon dekoratívak, és a régi probléma megoldását szemléltetik látványosan, amikor is a kárdból csináltak ekevasat. A konyhákat és a rendelőket a kórtermekkel összekötő folyosókat ugyancsak ilyen módon burkolták. A kórház energia- és hőszükségletét kielégítően biztosítja az elektromos áram. Az összes épületben széntüzelésű központi fűtés van. A laboratórium orvosi, ápolói és adminisztratív személyzete ír, az orvosi műszereket és a bútort (az ágyakat és az ágyneműt szintén), a gyógyszert és élelmiszert ugyancsak az ír Vöröskereszt Bizottsága szerezte be. Nem hiszem, hogy tévednék, ha azt mondom, hogy a kórházi betegek száma (férfiak és nők) mintegy kilencven főre rúg. A legutóbbi jelentés szerint a rendelésre bejáró betegek száma nem haladja meg a kétszáz főt. Az ambuláns módon kezelt betegek között sok a rühes, meg egyéb bőrbeteg, aminek oka minden bizonnyal a nem kielégítő táplálkozásban keresendő. Gyakoriak a balesetek is. A szakszerűtlenül főlhúzott falak gyakorta leomlanak, amikor építők a legkevésbé számítanak erre, a gyerekek szakadatlanul robbanószerekkel játszanak, és folyik az aknaszedés. A jól felszerelt laboratórium hamarosan a járás hivatalos laboratóriuma lesz, sőt ennél is nagyobb területre terjeszti ki tevékenységét. Mostantól vállalkozik a terület vizeinek elemzésére is, ami tekintélyes feladat.

E nem teljesen véletlenül kiválasztott néhány példát már ismerik azok, akik csak egy kicsit is érdeklődnek e kérdés iránt, és

talán még azok is, akik ma meghallgatnak engem. Netán azt mondhatnánk, hogy ezek nem is olyan fontos példák. Azoknak a számára valószínűleg nem nagyon érdekes mindez, akik megszokták, hogy a nevére méltó orvosi és sebészi munka *sine qua non*-ja, hogy a mütő falait drága fémmel borítsák be vagy a rendelő és kórterem padlóján linoleum legyen. Értelmes emberek ők, akiket inkább az érdekel, milyen állapotban vannak Normandia csatornái, és milyen a kénre várható reakciójuk, nem pedig az, hogy miképp használják föl Írország adományait. Szívesebben hallanának arról, hogyan boldogulunk a gyógyszerlistával, meg a tízes alapú számrendszerrel, semmint azt hallgassák, milyenek a kapcsolataink ezzel a kivételes és nevezetes lelkiállapottal, amely most olyannyira jellemzően francia lelkiállapot. Pedig kezdettől fogva az egész vállalkozás azon kapcsolat alapján működött, amelyhez képest a gyógyászati reláció pusztán ürügy lett mindössze. Nem az volt a fontos, hogy nekünk van penicillinünk, nekik pedig nincs, sem pedig a Francia Újjáépítési Minisztérium (ahogy akkoriban hívták) nagyvonalú, liberális fölfogása, hanem az, hogy néha észrevettük rajtuk, és ki tudja, talán ők is rajtunk (a franciáknak van fantáziájuk) azt a mosolyt, amely akkor jelenik meg az arcon, ha az emberi sorsra gondolunk, azt a mosolyt, amelyet a bombák sem tudtak letörölni az arcokról, amelyet a leghatalmasabb gyógyszergyárak elixírjei sem tesznek szélesebbé, azt a mosolyt, amely neveltségessé tesz birtokon belüli és nélkülszót, azokat is, akik adnak és akik kapnak, betegséget és egészséget egyaránt.

Nem rendjénvaló, hogy egy szerény és tartózkodó raktáros, aki ráadásul már nem is tartózkodik hivatalában, nehézségeket ecsetelget e területen, sem az, hogy leírja azokat a sokszor neveltségesebb eszközöket, amelyeket a helybéliek és a látogatók alkalmaztak együttes erővel e nehézségek leküzdésére. Azt hihetnők, hogy e nehézségek nem is voltak leküzdhetetlenek, hiszen már régóta egyáltalán nem fontosak. Amikor ma ennek a kornak az állandó problémáira gondolok, amely kort szerénytelenség nélkül nevezhetem heroikusnak — különösen ha arra az égető és megoldhatatlan problémára, amely ma már nem fogalmazható meg —, akkor gyanítom, hogy a hajdani nehézségek azon egyszerű és megkerülhetetlen ténnyel függtek össze, amelyhez pedig olyan nehéz eljutni, mármint hogy az ő létmódjuk nem a miénk, míg a mi létmódunk nem az övék. A méltányosság kedvéért mondjuk ki, hogy közülünk régebben nem sokan jártak külföldön.

A bombázások Saint-Lo-t egyetlen éjszaka letörölték a föld színéről. A német hadifoglyok és az alkalmi kubikusok, akiket a viszonylag kielégítő mennyiségű élelem csábított ide, bár hamar kedvüket szegték a nyomorúságos lakáskörülmények, két évvel a felszabadulás után még most is szó szerint pusztán kézzel taka-

rítják el a romokat. Szellemük még nem részesült a George Gallup-nak köszönhető megvilágosodásban és áldásokban, tesztük pedig nem élvezte a bulldózer jótéteményeit. Ez tán a bocsánat a közvélekedéssel szembehelyezkedő, jól megalapozott kéte-lyünkre, amely szerint tíz év elegendő Saint-Lo teljes újjáépítésé-hez. Ám nem számít, hány múltó évet kell elviselni, míg a város újra arra a kereskedelmileg és mezőgazdaságilag virágzó telepü-lésre hasonlít, mint amilyen hajdan volt: mert Vire és Bayeux kertjei alatt és útjai mentén a kórház továbbra is működik majd, kifejtve egészséget védő tevékenységét. Az „átmeneti” szónak pedig már semminemű értelme nincs átmenetivé változott uni-verzumunkban. A kórház hosszú idővel azután is működik majd, amikor az írek már elmentek, és a nevüket a helybéliek el-felejtették. Bár azt hiszem, ameddig csak fennáll kórházként, mindig Ír Kórháznak fogják hívni, ahogy az épületeket is ír épü-leteknek, akkor is, amikor már lakásokká alakították át őket. Csupán abban a reményben idézem föl ezt az esetlegességet, hogy mindenkinek a kedvére való. És ezek után még egy másik, hosszabb távra szóló, ám bizonyos területeken sokkal jelentő-sebb hipotézist szintén megkockáztathatok, nevezetesen, hogy azok közül néhányan, akik itt voltak Saint-Lo-ban, visszatérve hazájukba elmondják, hogy legalább annyi mindent kaptak, mint amennyit adtak, sőt megkapták azt is, amit nem állt mód-jukban adni, egy romjaiban heverő emberiség fogalmának időt-len értelmét és látomását, s talán megpillanthatták azokat a felté-teleket is, amelyekkel újra kell gondolnunk emberi sorsunkat. Ezek az emberek Franciaországból térnek vissza.

SAMUEL BECKETT

Saint-Lo

*A folyó más árnyakba fordul
tétován az enyészetnek
és az elhagyatott lélek
hamvába omlik*

Romhányi Török Gábor fordításai

Samuel Beckett: Meglehetősen jó nőkről álmodom

CSÚRÖS MIKLÓS

1944-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, kritikus. Az ELTE BTK tanára.

A regény a Beckett-szakirodalom szerint 1932-ben keletkezett. Hosszú ideig csak a beavatott kutatók ismerték, és a nem megjelent, bár fontos művek közé sorolták. Magyar fordítása az 1993-as londoni kiadás alapján készült. Beckettnek hosszú ideig nem alakult ki sikeres kapcsolata a kiadókkal, csak a *Molloy* (1950) és a *Godot-ra várva* (1953) világsikere vetett fénycsóvát más műveire. Ekkortól azonban ő maga lett választékosan szigorú a korai művek publikálásának engedélyezése dolgában, valószínűleg ezért maradt oly sokáig kéziratban az első regénynek számító *Dream of fair to middling women*. Motiválhatta a megjelenés halogatását az is, hogy a regény hőse részben a cselekmény hasonlít a *More Pricks than Kicks* (1932) című, korábban publikált novellafüzérhez.

A *Meglehetősen jó nőkről álmodom* angol nyelven íródott. Előtte Beckett olyan esszékkel hívta föl magára a figyelmet, amelyeknek a címében szereplő nevek később hatástörténeti kutatásokra bízatták a filológusokat: Dante, Bruno, Vico, Joyce, majd Proust. Önéletrajzi prózáról lévén szó, nem árt megemlíteni, hogy az irodalomtörténeti krónika az író fiatalkoráról tartósan hallgatott, illetve keveset tudott. A hatvanas évek óta megszorodó tanulmányokból, memoárokból egy szakmai hivatásában, előmenetelében sikeres, köznapi magatartásában excentrikus ember arcvonásai rajzolódnak elénk. Kiváló tanuló és élsportoló volt, elmebajnok, nyelvzseni, a mi fogalmaink szerint egyetemi katedrák várományosa; ráadásul jókora vagyont örökölt.

Szorosan kötődött Írországhoz és Dublinhoz, de fiatalon eljutott Európába, az École Normale Supérieure vendégtanára volt (állítólag nem szeretett tanítani). Közel került a mesterének tartott James Joyce-hoz, az *Ulysses* és a *Finnegan's Wake* írójához. Valószínűleg nem volt a félvak Joyce titkára, mint olykor föltételezik, csak fölolvastott neki, és információkkal segítette. Felemás románc szövődhetett közte és Joyce leánya, a labilis idegzetű és egészségtelen Lucia között. Beckett nem viszonzta a lány szerelmét, visszariadt a kapcsolat folytatásától (Lucia depressziója nemsokára gyógyíthatatlan betegséggé súlyosbodott). De a Joyce-szal folytatott beszélgetések ráébresztették írói hivatására, visszatért Dublinba, a független író státuszát választotta.

**A regény önéletrajzi
vonatkozásai**

Ez az élménysorozat és a hozzá kapcsolódó közeli emlékek és képzetek sokasága ott örvénylik a regény háttérében, nemcsak a „cselekmény” szintjén, hanem a látomás és indulat meghatározójaként. Valami fontos ment tönkre, de új perspektíva is fölvilant. Kétségbeesve humorizáló, vinnyogva nevető narrátorral van dolgunk. A szatíra és a paródia szemüvegén át nézi a világot, semmilyen célpontot nem kímél, de legszívesebben önmaga hasonmására lövöldöz. Lusta, tehetetlen, cselekedni képtelen alakot testesít meg, a jóra való restség mintapéldáját. A „hős” csődöt mond a szerelmi és a baráti kapcsolatteremtésben, az értelmiségi alkotó munkában, az istenkereső kísérletben. Bosszúból és szorongva káromolja a világot, az elrontott univerzumot. A hit nélküli káromlás nyelve a paródia: minden érték megkérdőjelezése, drasztikus alábecsülése, Arany Jánossal szólva: kétségbeesett kacaj. Beckett elemzői megkülönböztetik szorongásos szatírájának kétféle változatát, ahogyan az első, majd a második világháborúra reflektál. A korábbi talán inkább a Dada tiltakozásához hasonlítható, bár az értelemtől való elszakadás látványos gesztusában nem követi; a későbbi az abszurdéhoz. Van olyan Beckett-értelmezés, amely a csend, a „hallgatás irodalmá”-nak nevezi életművét, csak hogy ő nem hallgatott el, legföljebb a szűkszavúság stratégiáját választotta.

A regény
„cselekménye”

A *Meglehetősen jó nőkről álmodom* „cselekménye” jóformán reprodukálhatatlan, a narrátor azon buzgólkodik, hogy megnehezítse a történet verbális összefoglalását. Egy kis „duci lotyó” Bécsbe megy zongorát tanulni. Belacqua követi, de minden „kaputt” lesz, kiábrándul belőle és más kapcsolataiból. Visszaszökik Dublinba, igyekszik dolgozni és kapcsolatokat teremteni, közben züllik. Az utolsó oldalakon részegen üldögél egy hídon a csuromvíz aszfalton. Csillagot nem lát — „Valami világosság persze azért akadt, szó se róla, természetesen, tudvalevőleg a tökéletes sötétség egyszerűen elérhetetlen.” Aztán rettenetes fájdalommal csitulásakor föláll, követi a továbbhaladásra ösztökélő „inkább bánatos, mint haragos hangot”. Válságos élethelyzet és létállapot, lírai sikoly helyett epikusan tárgyiasítva; az expresszionizmus utáni kor szenvedő emberének visszafogott panasza.

„Work in Progress”

A „romance” azonban (így nevezi Beckett a műfaját) nem a csak hevenyészve összefoglalható történetről szól, hanem annak a megírásáról, a szerző töprengéséről és döntései hullámzó folyamatáról, miként alakítsa a cselekményt, hogyan bánjon hőseivel, milyen esztétikai, poétikai koncepciókat kövessen vagy vessen el. Lépten-nyomon tudunkra adja elbeszélői teljhatalmát, legalábbis igényét a szereplők és a cselekmény akár önkényes manipulálására. „Mi lenne, ha elmondanánk egy rövidke történetet gondolatainkat hangszerelendő. Nos?” — ez lehetne egyik mottója vagy vezérszólama a kihívó hetykeséget sugalló, de önironikus reflexióként is értelmezhető elbeszélői szerepfogás-

A szerzői mindentudás megkérdőjelezése

nak. Keletkező, önmagát szaporító szöveg, amely mindenekelőtt saját születésének a történetét tükrözteti; *Work in Progress*, hogy Joyce műszóvá lett hipotetikus címváltozatára utaljunk. Beckett játékosan emlékeztet a módszer fonákjára, a szerzői mindentudás lehetetlenné válására. A filozofikus-szimbolikus kínai gondolkodás szerint a jellemek többsége meghatározható hím és nőstény „liu”-szerepekre osztható ki; mindenki tudja a szövegét és a dallamát, mint a hibátlanul működő bábszínházban, a korrekten összhangzó zenekarban. Egy ars poetica-szerű utalás mégis arra vall, hogy nem kell mindenáron „tisztán melodikus kis könyvet” írni. A mű ne legyen szükségszerűen „lineáris, negédesen püthagoraszi, ok és okozat láncolatának szószólója, egyetlen alakzattal rendelkező telefónia, amelyet gyönyörűség hallgatni”. A rutinos szabályszerűség, az elvárt tökély ellen lázad a regény elbeszélője, hőse; olyan Nemo „valószerű státuszáról” beszél, „amely szimfonikus, nem pedig melodikus egység”. A matematikai, főleg pedig zenei allúziók azt sugallják, hogy nem az összhangzattan, hanem a kettősség és többszöröség, az ellenkező és különböző karakterű tételek végighallgatása után fülünkben motoszkáló zene egybeolvadó emléke teszi maradandóvá élményünket. Hős és olvasó ne legyen „egyetlen hangjel, hanem jelek lehető legsajnálatosabb egyidejűsége”. Látszólag lázadó, hagyományellenes, polgárpukkasztó program ez, de az esendő különbözőség jogának szívszorító önvédelmeként is olvasható.

Paródia

A paródia és a travesztia beavatottjaként szokták emlegetni Beckettet. Gúnyolja, tréfássá torzíja a magasztost, fennkölt stílus közegbe emeli az alantast. Akár a bohóc, akinek jelenlétét regényünkben először az *Inquit Grock...*, végezetül a *Grock hangja...* kurzivált mondat nyomatékosítja. Mintegy idézőjelbe kerül így a szöveg, akár a clown elbeszéléseként olvasható. Beckett ezzel a furfangos eljárással arra biztat, hogy kigondoltnak, esetlegesnek, nem egészen komolyan veendőnek tekintsük az elbeszélőt; amit olvasunk, lehet bohóc diktálta fikció. Csakhogy véresen komoly dolgokat és eszméket tesz a gúny tárgyává, hazát és külföldet, szerelmet és barátságot, antikvitást és középkort, emigrációt és otthonmaradást, a szexualitás ádami örökségével együtt élni kényszerülő ember vágyait és frusztrációit. Kérdésföltevése és látásmódja olykor a kamaszéra, olykor a kiábrándultan őszinte aggastyánéra emlékeztet. Emberkritikája egyetemes, kiterjed arra a szférára is, amelyben a fajok közül csak az ember otthonos, a művészetére.

Paródia és mítosz

A paródia fogalmát nem választhatjuk el a mítosztól, mindkettő a korábban megtörténteknek az ismétlődésére és tudatos föllevenítésére utal, rituális, emlékezeti megidézésére, újrajátzására. A főhős Belacqua nevével Beckett földidézi Dante hősét és az *Isteni színjáték* világát. Közelebbről a Purgatórium IV. énekéről van szó, alcíme (Babits fordításában) Beckett intenciója-

ról is sokat elárul: *A várakozás szikláján*. Vergilius egy hegycsúcsot mutat meg Danténak, ott majd megpihenhet, és a kedvező kilátás jóvoltából minden égtájra kitekinthet, kedvező utat választhat. Ebbe a dialógusba szól bele Belacqua (Dante személyes ismerőse, gitárkészítő); a Lustaság barátja, a lomhaság megtestesítője megpróbálja lebeszélni Dantét a hegymászásról, a sziklacsúcs meghódításáról. Érvelése túlmutat a személyes pszichológián, archetipikus végzetre utal:

„Testvér, mit érne itt fellebbre lépni?
 úgysem engedne vezeklésre mennem
 Isten madara, ki a kaput védi.
 Annyi évig kell, hogy az ég kerengjen
 s én künn maradjak, mint amennyi évig
 a jó sóhajok késtek élve bennem,
 ha szent imák utamat nem segítik:
 eleven kegyben élő szív imái:
 mert más mit ér? nem hallatik az égig.”

Dante és kalauza nem hallgat Belaquára, a csúcs felé indulnak, de a regényhős mindvégig a tisztítótűzben marad. Az idézett tercinnak nem hangzanak el a regényben, de a rájuk való utalás olyan jelentést sugall, hogy a purgatóriumi aspektusból is lehet szemlélni a létet: bőséges hely van az elkárhozásra, de hosszú-hosszú várakozás és csöppnyi nélkülözhetetlen kegyelem megnyithatja az utat fölfelé. Joyce a homéroszi mítosz modern inkarnációjára talált példát, Beckett a vergiliusi-dantei válaszütra bukkant rá az emberélet nagy sötétlő erdejében.

A paródia szelleme nem korlátozódik a dantei és purgatóriumi előzetes szövegek ironikus földolgozására. Beckett mindenestül nevetségessé teszi azt a műfajt, poétikai egyezményt, amelynek a jegyében a regény közkeletű fogalma kialakult, és az iskola köztudatba vésődött, a romantikus, realista és naturalista tradíciót, az élet utánzását, a valónak látszó világ földidézésének erőltetését. Nem veszi komolyan a történelmet és az életet, legyint a hősök determinációjára, fütyül a tér-idő egységével kapcsolatos előírásokra és sok más hagyományra. Nincs tekintettel vallási és morális előítéletekre sem, vállalja az obszcenitást, akár a trágárságot, de beszámíthatatlan állapotú hőse szájába esetenként emelkedett misztikus szöveget ad, vagy művészetről, zenéről, bölcsletről beszélteti az esszé csiszolt nyelvén. Mindent tudnia kell, amit megtagad. Anti-regénynek, anti-drámának keresztelték el műfaját, poliglott nyelvkonyhához hasonlították stílusát. Pedig nagyon sok szál fűzi a hagyományhoz; a 19. század előtti irodalom nagy elbeszélői tradíciójához kapcsolódik, Cervanteshez, Sterne-höz, Diderot-hoz, Rabelais-hoz különösen. Idézetek, kikereshető utalások tanúságán túl valami fontosabb is rá-

vall ezekre az inspiratív ösztönzésekre: a forma és a műfaj önfel-
ledten szabad kezelése, a prózaepika megtanulható szabályainak
tudatos megszegése, bravúros átjárás a zenei és a képzőművé-
szeti formák világába. A formabontás először meghökkent, aztán
szembeötlük tudatossága és megtervezettsége. A kétnyelvűség
meggyőződésből és elhatározásból fakadhat, hiszen szemben áll
azzal a tekintélyek által alátámasztott és védelmezett vélekedés-
sel, hogy csak egy anyanyelvünk van, s csak azon fejezhetjük ki
magunkat igazán hitelesen és meggyőzően. A regényben a nem
angol nyelvű citátumok sokasága arra vall, hogy Beckett a szét-
szórt, megosztott, részekre, nyelvekre, nyelvjárásokra szabdalt
világban valami közöset keres, a humánus nyelvét, még azon
az áron is, hogy netán túlságosan vegyítettnek, szétszórtnak, ek-
lektikusnak mutatkozik.

A műfordítás kivételesen nehéz feladatát Török Gábor oldotta
meg kiválóan. Nietzsche, Foucault és több Beckett-mű tolmácsol-
ójaként régóta a legjelentősebb magyar szépprózafordítók válo-
gatott csapatában van a helye (a sportból vett hasonlat ellen ta-
lán Beckett sem tiltakozna). Atematikus, legfőképpen saját létre-
jöttét tárgyaló szövegről lévén szó, már maga az is bravúr, hogy
a magyar változat végig érdekes marad; nem túloz, nem harsá-
nyan parodikusz; természetesnek tekinti a narrátor észjárását és
beszédét. Szókincse igen gazdag, hiszen át kell vennie a nép-
nyelvtől a városi argón át a tudomány nemzetközi, a kultúra
egyetemes, a teológia szakrális terminológiájáig minden dialek-
tust. Az elvontságnak és az érzéki benyomásokat megőrző konk-
rétságnak keresetlen egységében szólal meg magyarul Beckett
nyelvi géniusza, a vaskosság meg az ezotéria, a trivialitás meg a
refinéria határzónájában. Ez a nyelv egyszerre provinciális és
globális, precíz és szabályt szegő, egzakt és követhetetlen. A na-
gyobb egységek kapcsolatrendszerétől a legkisebbekéig minden
fejezet, bekezdés, mondat, tősgyökeres vagy idegen szó, szintag-
ma, akár egy-egy írásjel is úgy van elhelyezve a kottaszerű pe-
dantériával megalkotott szövegben, hogy még a nyelv elleni vét-
ségek, torzítások, a helyesírási, lexikai hibák is a helyükön le-
gyenek, rendeltetészerűnek tűnjenek föl, expresszív szerepük
domborodják ki. Török Gábor fordítása az eredeti szövegnek
majd minden zamatát megőrzi, idegenszerűségében, eklektikus-
ságában is hű marad a beckett-i stilsztikához. A magyar műfor-
dítás-irodalom jelentős teljesítményét hozta létre, méltót az
Ulysses, a *Gargantua*, a Proust- és a Thomas Mann-nagyregények
átültetéseihez.

In mem. P. J.

(VI/VI. rész) Amíg nem késő (?)

1938-ban született Budapesten. Költő, író, műfordító. A sorozat korábbi részeit lásd 2001. 9., 2002. 2., 2002. 3., 2002. 6. és 2002. 7. számunkban.

Hagyjuk Wittgensteint, hagyjuk Dosztojevszkijt, hagyjuk Kafkát, hagyjuk az idézősdit, mellyel sem érdekessé, sem fontossá nem akarnánk tenni dolgunkat, s nem is tehetnénk. Nincsenek végső szavak. Nincsenek jól illő idézetek. Mi van akkor? Mármint ha az sincs, hogy helyzetünk teljesen egyedi lenne?

Bizonyos irodalmi alapérzülettel — hangsúly mindenütt az érzületen! akkor itt azon, végig —, ennek gyakorlatával szembe azt állíthatom: ti a formát tematizáljátok, magam, már az 1960-1968 közötti verseimben (*Töredék Hamletnek, durván*) is a tematikát formalizáltam, végestelen végig élményköltészetet művelek azóta is (élményprózáat, azt aztán végképp), igen, ama kezdeti korszakban ez volt az élményvilágom, a „gondolkodás”, ez mutatósan tért vissza 1995 táján (*Evidenciátörténetek*), és ma is egy jó kis absztrakt expresszionista kánonhoz fordulok vigaszért, merev tételekhez... de hagyjuk az idézősdit, mondtam.

Így ne jöjjön elő a „mert nem remélek új fordulatot”, ne, s a „taníts törődést, nemtörődést, megülést csendben”, az se. Mihez kellene remény? Mit kellene így — s kivel, mivel szemben? — udvariaskodni. A durva érzelmek és a durva szavak teljes híján legyünk csak igenis durvák. Általánosítsunk, ha legsajátabb helyzetünket — szerintünk — csak ez fejezheti ki híven. „Senki”, meg „mindenki”. Mindenki szépen meghunyászkodik, hajtja a magáét, örül ennen javának, mindenki húszfilléres alapon gyáva, közömbös. Na és? Ha a „senki sem segít” közhelyét félre is söpörjük már — miért segítene? vagy tessék, lelke dolga, ha mégis —, ott vagyunk, ahol lennünk kell.

Így értettük: hidegvágással, „durván” magunk vagyunk. De vagyunk. Legalább. Nem adjuk át magunkat csalképzeteknek, nem képzelődünk — „valóságalapja mégis egy ember! pfuj” —, nem törekszünk többre, mint hogy fedelet találjunk annak, ami, s csak a mi magunkét értem ezen, ami tehát dolgunkból jól-rosszul megvalósult. Jelenjen meg (lassan ez lesz a legnehezebb), de ne higgyük, hogy majd most...! Amíg nem késő, amíg még ennyi is megy, tegyük. Semmi eredményre ne számítsunk. Legyünk, léleknyugalommal, annyiak, tudjunk, bírjunk annyinak maradni, már életünkben, amennyi egy Kafka, egy Wittgenstein, egy Rilke, egy Dosztojevszkij világából vett idézet, töredéke egy világnak, s mégis. E postáktól, csengetésektől, számláktól, ár-emelkedésektől, más romlásoktól gyötört benső körünkben — a védvonalat, na és, meghúzva, de nem magunkat rekesztve ki se-

honnét, ugyan honnét? —, verebünk, íme, az EU-rendelkezők értelmében már védett madár, nocsak, van fejlődés, lesz. S ezt nem gúnyval mondom.

Maradjunk benső körünkben. Verebünknel, s tartsunk ki, legyen szerencsénk hozzá, hogy ő pedig szőlőmadár marad. Így is van vele baj elég. Halljuk meg a halottak visszazólását, képzelve velük — s nem az élőkkel! —, hogy valami suhintásuk elér, utasításokat adnak köröttünk. Éljük, játsszuk a magunk kis hagyományos rendszerét. Írjunk. Bár ez nehéz. Írni annyi „mint...” Annyi hasonlat. Régi vicc. Annyi „mintegy”. Mintegy valakiknek szólna. Találjuk meg a Fitzgerald-hasonlatot, azt, amely kifejezi, a magunk konstellációjában, hogy „ha éjjel háromkor magányos házam ablakán zörömbölsz hóviharban, menj más-hová inkább, tőlem ne várj semmit, drága öregem”. Nem te ne várj, de tőlem már. Legalább innen továbbmehetünk, amíg megy. De hogy mi is, na tessék, itt se bírtuk elmondani. Ez a mienk.

Ne legyünk? Sőt! Ami van, nincs. Sincs. Bár ezt csak mi mondjuk.

Na, jól megmondtuk. S...?!

Ezek mind tetszetős látszatbefejezések lehetőségei. A kezdetek sem kuszák. Csak ami közben van. Velünk.

A kezdetek keservesek voltak, rosszak. Amikor mintha „sikek” ideje következett volna el, ugyanolyan lehetett az ellenszenv, mint manapság a miénk. Csak hát kivel ellenszenvezünk? Á, senkivel se.

„Amíg nem késő”: nem azt jelenti, hogy amíg még valami megvan. Hanem hogy: amíg egyáltalán érdekel minket, mi van, mi nincs szerelletes foglalkozásunk (az írás) rendszervilágában (irodalom). Ahogyan ez minket érdekel, nem „rendszerfüggő”. Tehát ha bal, ha jobb, ha lib az irányító kulturális fórum. Sebaj, az. Más volt mindig a helyzet. A „baj”. Igenis van szabadfalazópáholy. (Vannak ily páholyok. Páholók talán nem, de másképp „eltángálók”. Leszámolók. Nem veled számolnak le. Leszámolják, hogy belőled túl sok van. Kezdünk eltűnedezni ekkép. Akárhogy váltogatjuk a személyt. De nem a kedv megy el.)

A kedv, a kedv. Kedves dolog. Egy jó szó visszahozná, ha olyasmi lenne ez. (Rémes szóval: „ha arról szólna”.) Nem, nem. Igényeink abszolutisztikusak voltak mindig is. Dehogy úgy, hogy a maximális-legjobbát hajhásszuk, méltósággal netán, cinkos mosollyal, ifjonti temperamentummal, amikortól fogva már ez is ment. Jó, hát jobb, mint a forma szerinti tagkönyv. Épp mert a világ-szabadságnak nem sok a híja, már ott, ahol a globál nem nyomorít el (s akit), épp ezért: ma érdemes. Így kezdünk nem érdemesülni. Ám erre véletlenül sem viszontválasz a válaszuk. Nem vesszük figyelembe (azt). Ha (és az!) kegyes hoz-

zánk az Akármí, hajdani abszolútumérzületünk tér vissza. És lenyistázzuk.

De hát mi is ez a sok beszéd, beszéd, szó, szó, szó? Magammal gyakorlom, váltom? Wittgensteinre parafrázis: Amiről már beszélni is lehet, nem nagyon érdemes. Legyintés. Ugye. Vagy: ember? Pfüj? (Ottlik: Ereklje? Piff.) Bor: nem. De nem, nem úgy, hogy nem iszom. Hanem hogy italt, azt az állapotot ne! Cigaretta? Nincs vonzása. És így tovább. Ám mindez az elmondhatatlan körében reked meg (rekedek meg veled, ott). S a zen, akkor? Nem arról van-e szó, hogy túldivatozódott, a Kimondhatatlan Érzet Filozófiája, még a „filozófia” szó is tabu, a „zen” kimondása tabu. Nem szükségéből csinált-e erényt a nagyon is bedigitalizáló hajlamú „nyugati világ”? Nem egyszerűen erről van szó csupán? A zen nekünk a Witt „amiről nem lehet beszélni”-je. Meg lásd még: a tao néma. Ellenben mégis a szólásról: nem az „ember”, nem a Másik a pfüj. Hanem az én közlésigényem. Napokig voltam telefontávol állapotban. Aztán hirtelen rámszakadtak a hívások. No persze, kedves emberek, nekem még jót is akart némelyikük, informatív volt (netán akaratlanul) másikuk. De hogy ettől nekem a közlésvágyam (ami elmúlt) visszatérjen? Hogy ez is úgy legyen, mint amikor összefutsz valakivel az utcán, tele vagy már-már megfogalmazott „sötét” (reális) gondolatokkal, de ő mond neked két jó szót, s te máris szinte pletykakészen-finomfóliában adagolod neki... azt, amit végképp nem érdemes, lásd fentebb. Ne térjen vissza a közlésvágyad! Maradj magányodban! Az ám, csak ez az év nagy részében, a nap komoly hányadában mégsem magány, nem tiszta „cella-állapot”. (Ég óvjon bármiféle cellától.) Az idő legnagyobb részében latolgatnod kell, megint mi történt ellened(re) stb. S akkor csak te légy lemondó? Ne is tudjanak rólad? És ha tévesen akár! Írsz.

Gyatra kis fordulat: írod ezt.

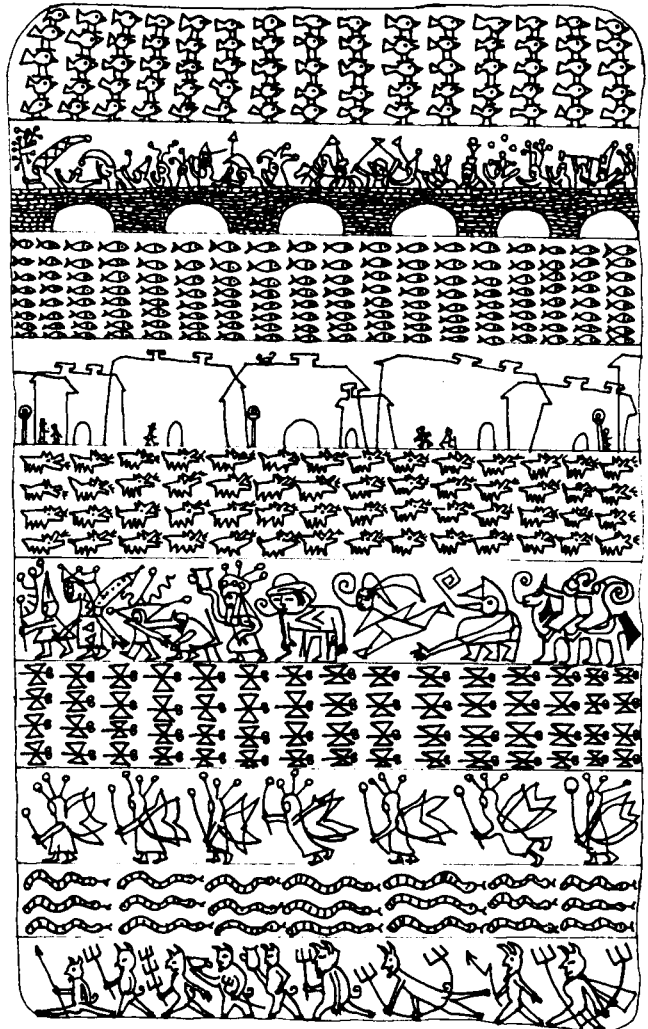
Ám hirtelen az vonz legmeghatóbban, ami olyan nyútt már, (el)kopott.

Sehova sehonnán, még 1960-68 között írott verseimben volt ez, emlékszem. Nem túl eredeti érzület. De voltak ott más dolgok is, arról, hogy minél jobban kiegészülök valamivel, valamikkel, annál jobban megfogytok ez. Hagyjuk, persze, az egzisztenciális élményköltészetet.

Ami mégis fontos itt, ha bármi: hogy „egzisztenciális”. Vagyis: miképpen próbálunk létezni. Nem megy úgy, hogy egy nap kiszállunk. Minden postánkat a szemétkosárba vágjuk, vagy egy kartondobozban elrejtjük. Pedig olyan elég! Sokszor olyan elég. Alig, hogy a hétvégén 15 levéllel (szerződések, magánlevelek... ezek alig!... köszönetek stb.) ott állunk, hogy most akkor kiszállunk a halmok halmaiból, már kedden újabb tizenvalahány ilyen

kötelesség. És ami a rengeteg levél stb. mögött „áll” — nem biztosítja az egzisztenciát. Hanem már az is olyan unalmas, igen, hogy arról írjunk: éhbérért minálunk... Ne!

Hogyan, miképpen? Érintkezni például, kikkel? Miért ilyen élettelen a legtöbb kapcsolat? Nem közösek a témák. Még N. N. Á., Pilinszky, Mátyás idején másképp volt ez. Nem pergett szét a szűkebb „együttes”, együttesek sorai egészítették ki egymást. Mátyás mondásairól beszélgettünk a Lukácsban, arról, hogy miért nem ír Ottlik, mik ezek a Pilinszky-féle világcavargások. Ma nem érzem ezt. De a szűkebb környezetben sem. A sablonok, persze (honorárium... csoportok értékelése... kiszúrások... „nyomulások”... ezek témák, hogyne), ezek vannak, „élnék”. Nekem olyan holtan! Mi hiányzik? Attól félek, hogy a gyakorlati meglét sikerszempontjain és kudarcszempontjain túl: a kovász, az.

Herencsár András
tollrajza Tandori Dezső
In mem. P. J. című
esszéesorozatához

Hajnal Kentuckyban

Th. Mertonnak

1.

Részek egy készülő
ciklusból.

Nehéz a hátadon öreg divánnyal
menekülnöd.
Nyögsz bele s latolgatod: vidd?
Ne vidd?
Jobb volna tán, bár körbelobogja
a láng,
mégis rajta aludnod. Nyitott
szemmel, éberén bámulnád a
plafont.
A csillagok itt úgyis átütik az
emeleteket.
Nincs mindig keresztformája a keresztnek.
Gyakran olyan,
mint a fölpúpozott vagyon, ablakon át
hogyan utca-
kőre sárgán, csillogva kiömöljön.
E dombról
nincs föltámadás. Addigra a rozsdá
fillérig megeszi.
Az ember is lehet kereszt. Titkosan
mindenki az.
Aki gyötör, gyötörtetik. Beékelődve
két kereszt közé.
Ember okozta seb egyszer mégis termőre
fordul.
S növekedésében többé nincs megállás.
Kit elborít
a szenvedés, már nem keresztje senkinek;
magának
legkevésbé. Levetkőzteti őt a csöndes
őrület,
és tátott szájjal sír s hangtalan el-
kezd ujjongani
mindentudón. Ez már a menny. A vér
ütésnyomon
megalvad, s ezüstcsöppek peregnek a
szívéből.
Túl van magán. Túl van a túl-okon.

Anélkül
hogy akarná, eljut mindenkihez.
És könnyű lesz,
de test marad. A súlya nyom.
Pehelynyit csak:
süllyed vagy emelkedik, ugyanazt
teszi.
És szabadulnunk kell a jótól is, mit
elkövettünk.
A testet bőreként mosolya vonja be.
A népszámlálást harag hibázza el.
Mert útközben
a Golgota s a Trón között, lépéseink
susogó
neszében éppen annyian vagyunk.

2.

Elmarad mögöttem haladtomban
az frás,
mint egy erdei ház a zsupp-
födélével;
a fenyőtörzsek rácsozta fala
bemeszelve.
Kulcsra zárt kapuja mögött,
istenem, micsoda otthon: íme,
elárvult.
Nem bírta a tempót. S mennem kell.
A hegymászők csapata is távolodik,
az édes élet, ruganyosan, szoláris
barnán s napégette válllaival, úr
kéklik a szemekben, szennyezett
a vidámság,
konyakpecsétes a rövidujjú ing, a
csípők mindig készek az öklelésre,
hátradőlve ringatóznak; hallod-e,
uram a gondtalanság öreges
motyogását, mily reménytelen verő-
fényben is a világ, mert mindig
úgy és mindig ugyanazt, rikolt
magasan a gazdátlan beszéd,
a hegymásző bakancsok kavicsos
csikorognak, a kapaszkodó vasak
s hurkolt kötélén a bilincsek
csörrenése igaz s hazug. Én meg
meztláb.

Nézzünk körül, mondom magamnak
a csúcsra fölérve: kicsodák ez
a többes?

Mintha lihegnének az oldalamon.

Jobbról is, balról is. Már térden

mormolom:

te vagy az, Péter? S János? Jakab?

Azóta minden hegyen végbemegy a
színeváltozás.

Mert békesség csak nagy szögek
alatt van.

3.

De visszafelé, le a hegyről sűrűn
csattog a talpam, futnom kell,
szökellni, ugrálva kövek, bokrok,
fűcsomók közt, csak be a házba,
babrálok a zárral, belökve kaput,
ajtót, itt van-e még a drága szék,
a kis asztal, papírok, tollak, a
könyvek, lángol bennem az erdő,
de nem ég el, mint az a csipke-
bokor, és látnom kell a függönyös
ablakok alatt ülve, hogy át a
falon jön, s megy át a falon a
népem,

zümmögése hangködbe borítja,
egyedekre szakad, hullámszik,
mint lebegő óriásszőnyeg, ellepi
a tájat, van fenyegetés abban,
hogy nem néz rám, szemben a titkos
világosságot fürkészi, mégis tőlem
várja az üdvösséget, mit nem adha-
tok neki; hiszen ezt tudja! Úgy élj,
súgja visszafordulva az egyik, mint-
ha adhatnád, mi nem a tiéd, és írd,
írd meg: kettéhasít az ige,
szakadék sötétjéből árad föl
az illat,

s kaszabolva gyógyít

az öröm,

nem szólhatsz a test ellen; szellem
a test, és vére csak annak van, kibem
nő s ágakat indáztat az arany.

BENDE JÓZSEF

Vasadi Péterrel

Az egyik esszéjében Ön Márait idézi: „Az élet az írónak gyanús anyag”, és az említett önéletrajzi esszéjének a címe is ez: Íme, egy „gyanús anyag”. Milyen értelemben gyanús egy író számára a saját élete, az életrajza?

Ezt főleg akkor érzi az ember, amikor már élete vége felé jár, és annyi dolog halmozódik föl, amit sem rész, sem pedig egész szerint nem tud elhelyezni, és rájön, nem is kell elhelyezni. Az élet elhelyezhetetlen szakaszokból és tulajdonságokból áll össze. Mert mindenre rá lehet kérdezni, például hogy lettem én író, amikor egész más akartam lenni. Néhány foglalkozást meg kellett tanulnom: bőrkereskedést, műszaki rajtot, segédmunkásként is dolgoztam, gyerekkoromban pedig a katonaság kerülgetett, s mindez belesuvasztva a háborúba. Valamelyik alkalommal összevetették állapotomat a Pilinszkyével, mondván hogy döntően meghatározta költészetünket a háború. Mondtam, nem, hanem a költészete döntően meg volt benne határozva. És ehhez a háború adta a maga anyagát, a maga megrázkódtatásait, de Pilinszky legalább úgy meg volt rázkódtatva a saját élete eseményeitől a háborún kívül is. Tehát ez így nem igaz, nálam pedig még ennyire se. Én fiatal katonaként kerültem a háborúba, s ott olyan élmények érik az embert, amik ugyan rettenetesekek és a háborúból fakadnak, de azt kell mondanom, többek a háborúnál. Egy koncentrációs tábor felszámolásának a kellős közepébe kerültem. Ott pillantottam meg egy sebesült, rabruhás embert, aki le volt takarva a szakadó esőben egy pokróccal, s odamentem hozzá. Közben lövöldözést hallottunk, s megvillant bennem, hogy akik már nem bírják, azokat most lövik le a németek. Éjszakánként hallottuk már a közeledő francia páncélosok csörömpölését. Inni akartam adni ennek az embernek a kulacsomból, amiben akkor éppen rumos tea volt. Ugye, ez egy örület, egy haldoklónak inni adni! S akkor azt mondta ez az ember, hogy „nur schiessen” („csak löne már le”), ami két dolgot jelentett számomra: azt hitte rólam, hogy német vagyok, másrészt hogy ő nem volt német. És az biztos, hogy az a néhány pillanat, ahogy ott feküdtem rajta a szakadó esőben, meg láttam, hogy sötét vérfoltos a nyaka táján, ez olyan nyomokat hagyott bennem, ami az egész eszmélkedésemben máig érződik. De nemcsak mint kép, nemcsak mint tény, hanem mint az ebből kiáramló energia...

Tehát a tények, így a háború tényei, és egyáltalán, az életrajzi tények nem önmagukban fontosak...

Máig így vagyok minden engem ért dologgal: elsődlegesen nem maga a tény számít, hanem az, amit hordoz. S minden valamilyen jó vagy rossz energiát hordoz. Tulajdonképpen cél nélkül élek a világban, mert ezek az energiák megkeresnek. Van egy ilyen mindig az életemben, aminek semmi rokonsága a közönnyel. Az adott

pillanat hordozza a csodálnivalót is meg az irtóznivalót is. És ezek a pillanatok életté teszik az életemet, s tudom jól, hogy ezek fog-
nak a végső kivirágzásukkal meglepni az öröklétben. A tények
formáit már kisgyerekkoromban megpillantottam. Tudtam, hogy
a tényeknek formáik vannak. A tényeket emberek, dolgok adják
össze, beszélgetések, hangok, zene, csönd. És ezek energiahordo-
zók, amelyek állandóan táplálnak. Valami lehet abban, sőt ebben
biztos vagyok, hogy engem kedvelnek az energiák. Gustave Thibon
mondja, hogy szerencsés üresség az ilyen, mert beleférnek ezek az
energiák. Az alkotás és a kifejezés föltételez valamilyen tisztességes
és igazi ürességet. Ugyanakkor a teljes ürességet nem viseli el. És
hát ennek az együttese adja mindmáig a napjaimat, és újnak érzem
a napokat. Ebben az a csodálatos, hogy ezek határtalan élménynek
tűnnek föl, azok is, és mégis nagyon pontosak. Úgy érzem sokszor,
mintha az, amit átélek, időtlen lenne az időben. Minthogyha ellen-
tételenek látszó, de valójában is ellentétes erők szövete lenne.

*Sehhez képest gyanús a
magánélet anyaga...*

Igen, ehhez képest tényleg gyanús, mert amennyire távoli, annyira
kérdéses, de világos, és a világosságában annyira közeli is. Sajátos
dialektika van mindenütt jelen. S ennek a dialektikának a legszebb
formáját, ami már paradoxitássá nő, az evangéliumokban fogom
föl napról napra. Mert döbbenetes Jézusnak a beszédformája, hogy
mennyire nem a kérdésekre válaszol, mégis mindig többet mond.
Nemcsak a provokatív kérdésekre, a barátainak a kérdéseire is.
Ezért mondja azt, hogy sokat mondanék még, de nem tudnátok el-
viselni. S ez még ma is így van. Úgyhogy nagyon jó, hogy nem
mindent írtak le, hanem így hagytak minket ezekkel az evangéli-
umrészekkel, amelyek között örök vannak, meg bizonytalansá-
gok. Így művészi az evangélium, nem a különleges szavainál, kife-
jezéseinél, hanem a szerkezeténél fogva. A Szentírásnak isteni
szerkezete van, és ez azt jelenti, hogy magasrendű mű. A bennem is
meglévő paradox hajlammal találkoztam az evangéliumokban. Ma
már kölcsönös és abba hagyhatatlan dialógus fejlődött ki közöttünk,
és ha lehet ezt mondani félreértés nélkül, már szinte egymást lepjük
meg az ellentétességgel. Ami azért lehetséges, mert a veleje
mindennek többretegű. Úgyhogy például az sem zavar, ha nem ér-
tenek meg teljesen, vagy ha én se értek valamit, amit magam írok.

*Pilinszky szerint az em-
ber „lényegében mindig
ugyanakörül köröz”,
csak „próbálja ezt a kört
egyre szűkebbre venni”.
Mit gondol: változott,
változik-e az Ön költé-
szete? Van-e itt vala-
miféle elmozdulás?*

A leglényegben semmi. Mert a leglényegét föl lehet fogni, de nem
lehet letudni. Egyáltalán nem vagyok biztos, hogy meg tudom fo-
galmazni, mi vagy ki ez a leglényeg. Sok impulzust ad, ami a köl-
tészetem anyagává lesz. És nem győzöm csinálni. S most nem ar-
ról van szó, hogy sokat írok-e vagy keveset, mert ez se foglalkoz-
tat, hanem arról, hogy itt egy olyan gazdagság, olyan kisugárzás
létezik, olyan adakozó kedve van ennek a leglényegnek, amit én
nem veszek semmibe, figyelek rá. Ettől persze még szabadon élek,
van, amikor egyáltalán nem akarok írni, de olyan is van, hogy erőt

vesz rajtam az írásdüh, és akkor öt-hat darab is létrejön. Aztán ezt hagyom lecsillapodni, és mindent előlről kezdek, teljes higgadsággal. Tehát nem figyelem, hogy változik-e vagy nem változik. A leglényeggel egy vagyok, azaz nem léphetek ki belőle. Remélhetőleg az se belőlem. Viszont nagyon is fenyegetve érzem magam abban, hogy itt minden egy hajszálon függ. Nincs semmi biztosítéka annak, hogy ez így fog tovább folyni. És nem teszek mesterséges kísérleteket, hogy változtassak valamin. Hagyom változni. Mert meg vagyok róla győződve, az igazi változás az, ha hagyom, hogy ez változzék. És az majd közli velem, hogy most... Természetesen vannak olyan, eszköznek tekintett esztétikai észrevételeim, hogy bizonyos szavakat, bizonyos szituációkat elhagyok, és főleg nem ismételtek. De ha csak egy mikrónyit mozdul el ugyanaz, az már számomra változás. Ez a változás forrás, és tudja, mi a dolga. Ő tart kézben engem, és ugyanakkor mégis én tartom kézben őt. S ez így együtt szoros, bizonyos. Nem törődöm a külső dolgokkal, teljesen leköt ennek a folyamatnak a belső mozgása, meg azok az egészen apró mozzanatok, amelyeket átélek ebben a kettősben.

Ha mégis meg kellene nevezni, mi ez a leglényeg?

Ha meg kell neveznem, akkor Istennek mondom, Léleknek, az isteninek, a szellemnek. Nagyon fontos számomra, hogy az Anyaszentegyháznak mindene, még a „bűnei” meg a hibái is olyan hihetetlen energiatömeget mutatnak föl, egy olyan túlömlő nem evilágiságot, ami rendkívüli módon közlődik. Beleértve az embereit, a papjait, az igentőlőt meg a tagadóit, az arcukat, a mozdulataikat, a létüket... Tehát mindent azzal az ámulattal nézek ma is, mint kezdetben. És ha ezt valaki naivitásnak nevezi, akkor nem érti. Mert itt arról van szó, hogy különleges módon, indokolatlanul és főleg érdemtelenül választattam ki arra, hogy valamit lássak a nem látható mozgásából. És ez lefoglal. Igen, ez Isten és Jézus Krisztus és a Szentlélek. És az ő működése az emberi életben. Itt most nem beszélek bizonyos tapasztalatokról, vagy nehezen elmondható pillanatokról, de azok is beletartoznak ebbe a folyamatba. Számomra a hitem nem azt jelenti, hogy valami kívülem, hanem hogy a *létezésem*. Itt egy hallatlan organikus egység működik, létezik és éltet minket, s én ebben úszom, mint a hal. Méghozzá mint egy jó étvágyú hal, amelynek nagy szeme van és jól lát, és a szemét használja. És észrevette magában, hogy vannak szerkezetei, amelyek hajlandók úgy működni, hogy a látványról hírt adhasson. Az esztétikai vonatkozásokon már túl vagyok. Nagyon sokat foglalkoztam régebben a dolog esztétikai mozzanataival, ismerem hozzá az eszközöket is, de ez az, amit egyszer meg kell tanulni, és azután el kell felejteni. Az egy örület, hogy szerelmet vallok és akkor eszembe jut, hogy ezt az ígét nem használhatom. Így nem lehet szerelmet vallani. Csak teljes elengedettséggel és bizalommal. De ebben az elengedettségben van egy nagyon kemény szigorúság is; azt fogom mondani, amit kell.

És a kísértések? Ott vannak ebben a megkísértései is?

Ez az, ami állandó, a kísértés. Két nagy és állandó támadás éri ezt a munkát: az egyik a szenvedés, a másik a kísértés. A szenvedés nem mindig szenvedés formájában jelenik meg, hanem akár gyönyörködtetés formájában, ami jó esetben szenvedést vált ki. A kísértés sem mindig kísértő formában jelentkezik, hanem például fennköltten, de tudom róla, hogy aljas. Néha egzisztenciálisan olyan erős, és lehet ez testi, lelki vagy szellemi kísértés, hogy az egésztest megkérdőjelezi. Tehát hirtelen kívül találom magam a belülön. Azt mondja, hogy nincs! Képmutatás, álság az egész, semmi nincs abból, amit te hiszel! És akkor megvannak erre a megfelelő válaszaim, amelyek semmivel sem különbek, mint a középkori szerzeteseké: el kell kezdeni imádkozni. Hogy kint is benti maradhassak. A szenvedések pedig nem mindig bántanak. Sokszor az a legkevesebb, ha bántanak, mert akkor az ember harcba kényszerül. A valódi szenvedés valamilyen abszolút elégtelenség vagy fölöslegesség, a gyökeres tévedés érzése, ami nem ront le, hanem megingat. Okosan, intelligensen kérdez, s ingat meg. Ezért nagyon érdekes, hogy ennek elviselése a legnagyobb csapás a kísértésre. Nagyon igaznak érzem azt a szinte közhelyszerű mondást, hogy amibe az ember nem hal bele, az megerősíti. De számomra szenvedtető a pusztá magány is. Egy bizonyos határig van csak társ, a legfontosabb pillanatokban magadra maradsz. És olyankor az embernek az az érzése, hogy még az is elhagyja, akiért létezik. Tehát nem csak a keresztfán hangzik el, hogy Istenem, Istenem, miért hagytál el engem! Nagyon gyakran érzem azt az ember, hogy el van hagyva. Akkor fizikai mozdulatokat is lehet tenni, vagy sokszor csak azt. Bekapcsolni valamit, kikapcsolni, összesöpörni a szemetet, körülnézni a kertben, vagy Monteverdit hallgatni már százhuszonötödözör, a Szűz Mária vecsernyéjét. De még a kísértő sem tudja mindig biztosan, hogy nem Isten akaratát teljesíti-e? Pedig lehet, hogy éppen arról van szó. Azt hiszem, a dolog lényege az, hogy akar-e az ember, vagy nem akar. Minden ezen dől el. Bele kell törődni az állandó elfogadásba: ez az akarat. Az akarnivalóimnak fohász alakjuk van.

Vagyis a szenvedéstől és a kísértésektől egyaránt az imádsághoz, az imádságossághoz jutunk?

Igen, sokkal több dolog hasonlít az imádsághoz, mint amit annak tartunk. Amit kifejezetten imádságnak mondunk, az az alvó éntudat legelevenebb tudatossága. Azt hiszem, maga az élet imádságos, maga a létezésünk. Az imádság nem beszélgetés, hanem imádás. Az imádás nem azt jelenti, hogy a rabszolgád vagyok, hanem hogy fölsimertelek. Az egy heuréka. És itt minden megfordul. Tehát én azt hiszem, hogy a normális keresztény életnek állandóan el kellene jutnia a végpontjaiig, valahogy a végpontjain kellene élnie. Amikor szinte már cáfolja magát. Ha addig nem jut el, akkor tulajdonképpen nem igazán keresztény élet. Nincs keresztény, aki ne lenne teológus, mert ha nem teológus, akkor mi? Akkor valóban csak templomba járó. Ha a léte felől nem gondolkodik, és a gondolkodását nem a hite határozza meg, akkor „a világ fia”. Ezt

az evangéliumból is meg lehet tudni. Tanulmányozni kell Krisztus egy-egy párbeszédét. Mindig a végtelen felől kérdez, és iránta válaszol. Számomra a kereszténység ölelés, gyöngéd összezárás, tehát annak, hogy „beltag” meg „kizárás”, nincs értelmük. Azt úgy is elárulja magáról, aki nem keresztény, hogy nem az, és ez nem lehet más, csak hiány. Annyira benne van a teremtett világban az ölelés, hogy talán nem is szabadna megnevezni. Azért baj, ha megnevezzük, mert akkor kisajátítjuk egy bizonyos kifejezésben, s attól kezdve öleléstelen lesz a világ. Így vagyunk a hitünkkel is. Nem mindig róla kell beszélmem, hanem azt kell mondanom. Hiteltelenül is beszélhetek róla, de azt nem lehet hiteltelenül mondani: én az Ige vagyok. Mert vagy az, vagy nem az. Ha nem az, akkor semmi.

Ön szerint létezik-e katolikus költészet? Ha igen, akkor mi a különbség a hiteles módon katolikus, tehát egyetemes, és a századelőről itt maradt áhítatos, didaktikus tanköltészet, a „fehér irodalom” között?

Van katolikus költészet, van olyan költészet, amely annak mondja magát, de én ettől idegenkedem. Az előbbiekre erre is vonatkoznak. Amit katolikus költészetnek nevezünk Magyarországon, az valóban a katolikusok módján beszél, de nominálisan, a megnevezés szintjén, kisarányúan. Vagyis kérdéses tehetséggel, az egyetemes irányultság hiányával, tehát az a kérdés: katolikus-e? Mert attól még nem az, hogy áhítatos témákat ír meg. Mauriac nem írt áhítatos témákat. Hanem olyan emberekről írt, akikben a hit gyötrelmes életben volt jelen, és alapjaiban nyugtalanította bűnös életüket. De hogy a költészet megálljon a bűn, a bűnösség ábrázolásánál, és ne merjen továbblépni, egyáltalán, hogy egy költészet ne merjen lépni, az csőd. A költészetnek nincs határa, annak el kell jutnia mindenhová, ahová elviszi őt a hivatása, a lendülete, mintegy a kötelező kutatás mélysége. A katolikus irodalom meg a „fehér irodalom”, az két eset. Babits írja: minden jelentős irodalom katolikus, mert egyetemes. Én Rónay György költészetét ilyen szempontból is hitelesnek tartom. Olyan dolog ez, hogy egy egységet földarabolok, és azután azt kérdezem, hova tűnt el az egység? Ez önellentmondás. Költészet van. Az egyetemes költészet az egység. Ha abban az embert olyan mélyen ihleti a hite, mint Pilinszkyt vagy Mauriacot, akkor azt nyilván föl lehet a művében ismerni, mert a hit nem maradhat mellékág. A hit csak centrum lehet, de éppen azért, mert centrum, tehát a dolgok szíve, elrejlük. Ahol mutogatja magát, ahol kirí, ahol kiül a testre ez a szív, ott baj van. A szív elrejlük és dobog. Tehát voltaképpen a vallásos sémákhoz vonzódo kifejezések költészete, talán nevezzük így, az idegen tőlem, az mindenképpen azt akarja bizonyítani, hogy ő milyen hites. És miközben ezt akarja bizonyítani, derül ki, hogy nem eléggé költészet. Ha kevésbé, vagy ha egyáltalán nem akarna bizonyítani semmit, akkor az lehetne. Tehát általában ez a centrum vagy nincs jó helyen, és akkor megkérdőjelezhető az életereje is, vagy pedig nem alkalmas arra, hogy a tehetség híján képes legyen az egyetemességre. S a tehetség kérdése megkerülhetetlen a művészetben. A művészet csak úgy lehetséges, hogy a tehetség, az egyes ember képessége Istentől

jön. Honnan jönne máshonnan? A tehetséges embernek nincs szüksége funkcióra, a tehetség rang. És ha valakiben a hit akkora elemi erővel működik, mint például Szent Tamásban vagy Szent Ágostonban, akkor ez uralkodóvá válik benne és a világban, anélkül, hogy bármit lerombolna. Szent Ágostonnak a kifejező készsége nem lett azzal kevesebb, hogy keresztény lett, sőt sokkal nagyobb lett. Azaz hogy nem is nagyobb, hanem elborította őt és a világot. Örökre vitathatatlaná tette őt. A költő valahol ott bolyong a világ szíve körül, azaz — ahogyan kezdtük a beszélgetést — a leglényeg közelében. Jó esetben pedig benne van. Ettől kezdve minden megnevezés, de az is, hogy milyen iskolához tartozik, másodrangú. Keresztény ihletettségű költészet van. S ez jó, vagy nem költészet.

Nagyon sok esszét ír. Főleg a költészetéről, ugyanakkor ezek tulajdonképpen lelki elmélkedések is. Ön szerint milyen kapcsolatban áll egymással művészet és életszentség?

Ha az élet nem szent a művésznek, nem tud róla írni, festeni, beszélni, de még gondolkodni sem. Ez az alázat lényege. Alázat nélkül nincs művészet. Más dolog, hogy az én életszentségemre rá lehet kérdezni, a másik életszentségéről pedig fogalmam sincs, vagy csak fogalmam van. Lassú bizonytalanságba kerülünk, amikor a lényeghez közeledünk. Ezért ráhagyatkozni kell. Elveszi az érveinket a lényeg, és nem érveket, hanem bizonyosságokat és esetleg súlyos bizonytalanságokat ad. Szinte azt akarja, hogy ne is legyünk emberileg bizonyosak. Tehát rá kell hagyatkozni. A ráhagyatkozás nem azt jelenti, hogy föladom magamat, hanem azt, hogy kockáztatom magamat, vagyis azt, ami az „enyém”. Kockáztatnom kell a magamról való fölfogásomat. Mindig, akármilyen szenvedések árán. S ha ez őszinte, akkor megjelenik valami finom, nem evilági bizonyosság: nem jársz rossz úton. Nem vagy messze Isten országától. Az még akkor elég messze lehet, ha nem vagy messze. Esztétikailag én azt hiszem, hogy egy műnek a szépsége, ahogy Tarkovszkij mondta, egyenesen arányos az erkölcsiséggel. Az erkölcsiség nem az, hogy ne igyál sok sört! Az erkölcsiség lényegében az, hogy megértem: van, kell lennie igazságnak, sőt, az igazság a lét fokmérője, ezért az én léteget is ez tartja fönn. Erről sokfajta módon tudósít engem az igazság. Néha titokzatos módon. Istennek nincs kürtje, mert minden csendnél csendesebb. Tudomásul kell venni, hogy ő ilyen. S ha ilyen, megkísértem a csöndjét a csöndemmel. Az lehet, hogy az én véleményem elfogult, vagy kevésbé kidolgozott, az is lehet, hogy olyan evidenciákról kell beszélnem, amik nem is értem, hogy lehetnek kérdések, mindenesetre azt érzem, hogy nem fénylenie kell egy műnek, elég, ha tompán világít. Ne legyen márványsima, éljen, legyen súlyos, ugyanakkor a lényegtől könnyed. Ezt az ember önmagától csak valamennyire tudja csinálni, ha nem segíti a mű megalkotásában az, akinek szándéka, hogy legyenek művek — amennyiben a Teremtőnek a teremtés sohasem lesz mellékes. Ki kell várni a művet, ugyanakkor hozzá kell járulni. Nagyon nem kell igyekezni, mert nem akkor születik meg. Valahol tömörül a mű, és egy adott pillanatban lecsöppen.

Természetesen egy mű lehet teljesen periférikus erőknél a munkája vagy a mutatványa is, de akkor ez tönkreteszi. Ha nem szervesen szakad ki ebből a belső folyamatból, akkor nem is tud a maga lábán megállni. És akkor nem differenciálja önnön fényét. Valóban azt hiszem, hogy az igazi műnek, anélkül hogy akarná, van valami eligazító ereje, de nem azért születik. Csak azért születik a mű, hogy meglegyen. A legfontosabb tulajdonsága pedig az, hogy szép.

De ez a megszülető szépség magában rejtli a jóságot és az igazságot is...

A szépség törvénykezés. A törvényeknek, az igazságnak, a jóságnak a csúcsa. Ahol már nem tagolja magát külön a jóság meg az igazság. Minden igazság és minden jóság szép. De szükségképpen minden szép is jó és igaz. Ez megkerülhetetlen, ez a dolgok létezésének a szentháromsága. És ezek egymással rejtőzködő játékokban vannak, és egyáltalán nem zárják ki ebből a szépségből a rútságot, mint szépet, a szenvedést, mint jót, a kint, mint türelmet. Csakis önmaguk ellentétében tudnak ezek egészszé válni, ez a szép. Tehát a gyönyörnek nincs köze ahhoz a szépséghez, amiről én beszélek. A szépben lehet gyönyörködni, de nem a gyönyörködést szolgálja a szép. És ugye, ezeket a gondolatokat azért meg kell szülni, meg kell teremni, és valamilyen módon evidenssé kell tenni. Nem érthetővé, evidenssé. Sőt az érthetlensége mellett is lehet valami teljesen evidens. Mert hogyha nem hinnék, azt kellene gondolnom, hogy mindenem fölösleges, az eszemen kívül. Ez nevetséges! Szerintem a bőröm is ért, még a fülem is, meg minden alkatrészem egy olyan egységben van, ami szükséges a teljes megértéshez. Ezért nem mindegy semmi. Minden fontos. A misztikusok életében én azt látom nagyszerűnek, hogy mindezt, amit mi az ősbűntől kezdve számtalan „alosztályra” osztunk, azt ők egy nagy mozdulattal egységbe állítják, és megkockáztatják az érthetetlen életformát, az érthetlenséget, azt a fajta mélységet, amelyre sokan azt mondják, ilyen nincs is. Csak akkor létezik valami, ha abból mindenki, tehát nemcsak a vájt fülűek, hanem mindenki valamit a magáévá tud tenni és át tud élni. Ilyen értelemben növekszik az élet, és minden látszat ellenére is gazdagodik. Én nem szeretem a gazdagodás szót, mert az igazi gazdagodás a szegényedés. Tehát itt gazdagodáson azt értem, hogy közelebb kerül a valósághoz, hogy valóbb lesz. Az a gazdag, ami sűrű a valóságtól. Nem az, hogy van valamije. Ezeknek a szavaknak a köznapit értelmezése kifejezetten ingerel, mert meghamisítják, amit valójában jelentenek. A gondolkodás és a művészet éli újra ezeket az ősevidenciákat, amik nélkül nincs élet.

Kitüntetett szerepe van a művészetnek az életben? A művészet kiválasztott valamire?

Nem szeretek a művészetről így beszélni, mert mintha elszakítanánk az élettől. Művészetnek, műnek kell neveznünk azt, ami semmi mással össze nem vethető, de bele van szöve a hétköznapi életünkbe. Akár az igazság. Tehát egy borgőzös hajléktalannak, ahogy ott fekszik a metróban és hortyog, lehet éppen olyan gondolata, amiről fogalmam sincs, de amitől, ha így láthatnám, ra-

gyogna az egész ember. Én nem szeretek csak a művészetről beszélni, én csak az egészről tudok beszélni, vagy inkább hallgatni. Mert amint kiemelem, azonnal leválasztom. Az bizonyos: ha egy mű nem villantja föl az egészet, ami isteni fogantatású, de a műben egyetlen, egyedi, akkor nem művészet. Fölmutatnia kell, erre választatott ki. A művészet sajátos lét-fölmutatás, és ennyiben följajánlás. Ez folyamatában küzdelem. Életalakító, filozófiai, szellemi és a legközönségesebb értelemben a rosszal szembeni, az életben maradásért folytatott küzdelem. S mivel a művészet fejez ki valamit, s nem a művészetet valami, ebből az következik, hogy a művészetnél magasabb értékek is vannak. El tudom gondolni, hogy Edith Stein karmelita mik után érkezett el a szerzetesi beöltözés gondolatához. Hogy ez a szakrális küzdelme magasan felülmúlja minden egyéb esztétikai vagy filozófiai gondolatát. De nem lehet ezeket különválasztani. Amikor a beöltözéshez odaállt, ugyanaz volt, mint azelőtt. Mégis mennyire más! Nem tűntek el belőle a fenomenológia általa is meggyőződött, kitűnő fejezetei, nem tűntek el belőle, benne voltak. De meghaladta azokat valami, vagy kiteljesedtek. Elválaszthatatlannak tartom egyszerűen a kőkopácsolástól a költészetet. És nem nagyon szeretem a költői akadémiákat meg az ilyen dolgokat... Tehát a költészet az állandó szülés és születés folyamata. Miért kell úgy tenni, mintha már megszülték volna? Nem szültkék még meg, fogják szülni továbbra is. Most a fiatalok szülik, meg még jómagam is szülöm. Ugyanakkor én nem vonom kétségbe, hogy kellene ezek az iskolák meg ezek az elmék, akik figyelemmel kísérik, de egy kicsit mindig másról beszélnek. „Én úgy látom, hogy...”, ez mindig azt is jelenti, amit látok, nem az, ami van. Tarkovszkijt mondanám most is, hogy az a képe, amelyen egy ember lódenkabátban, kezében egy gyertyával beleereszkedik egy medencébe és csupa víz lesz, átmegy rajta és kijön a másik oldalán, hogy amilyen értelmetlen, amit ez az ember cselekszik, olyan csodálatos. Miközben semminek sem vonom kétségbe a lehetőségét a létezésre, én azt az ősi egységet becsülöm a legtöbbrre, amelyből kezdenek kiválni a ma domináló elvek, irányok, s így hordozza egymást új és örök érvényesség. Ahogyan még ma is terjed szét a világ, hogy majd összehúzódjék, ugyanúgy vagyunk a szellemi-lelki életben is. Az ősi egységről nem lehet megfedkezni, sőt azt hiszem, a sztratoszférában repülő sokkal élesebben látja a földet, mint én, aki itt látom az orrom előtt. A különbség, amellyel elhagyta a földet, szükséges ahhoz, hogy az egészet pontosan lássa. S mintha ez a törvény ismétlődne meg a lelki életünkben is, hogy nagyon pontosan semmit sem tudunk, és ez az ára annak, hogy valamit egészen pontosan tudjunk. Ezt nem lehet megtanulni, erre csak ráébredni lehet. Hogy van az, hogy a legfontosabbakat nem lehet megtanulni, hogy a legfontosabb tudása nem iskolázottság kérdése? Hanem megajándékozottság kérdése. Ez annyira különös.

Simone Weil vagy Edith Stein ilyen értelemben megajándékozott volt?

Igen, ők igen. De nem az a kérdés, hogy ők megajándékozottak voltak-e vagy sem, mert ők nyilvánvalóan azok voltak, hanem hogy ki nem az? Szerintem senki sem megajándékozatlan. És azt hiszem, itt van a bűnnek, a nyomorúságnak meg a gazságoknak a következménye, hogy nem minden megajándékozott tud az ajándékról, sem az ajándékozásról. Igazságtalan Isten nem létezik. Teremt Simone Weileket és teremt hajléktalanokat? Ilyen nincs, ez a mi bűnünk. Az pedig a megajándékozott szenvedése, amikor nyilvánvalóvá lesz a világ előtt, hogy ő megajándékozott. Az más dolog, ha szenvedésének egész hatalmas súlyát mintha egy ujjal tartaná. Ez az ember szabad akaratával függ össze. Amikor elveszni látszom, akkor vagyok a legszabadabb. És a művészet sem azért van, hogy x számú könyvet adjanak ki, sőt az szinte a kárára van, hanem hogy ezekhez a gondolatokhoz, amelyek a létezés értelmét adják, közel kerüljön *mindenki*.

Őn is utal egyik írásában Rahner mondatára, mely szerint a harmadik évezred vagy misztikus lesz, vagy nem lesz. Hogy értsük ezt?

Ugye, ha amikről beszéltünk, igaz dolgok, akkor az azt jelenti, hogy nincs élet igazság, igazságszeretet, jó utáni vágy nélkül. Már túlságosan is keserűek vagyunk ahhoz, hogy ne akarjunk valami jót. Valahogyan az is akarja, aki állandóan mocskolja... A misztikus kor nem azt jelenti, hogy itt futkosni fognak a misztikusok, meg hogy az orvosok is próbálkoznak a módszereikkel, hanem azt, hogy fölébredünk. Radikálisan „belém áll”, hogy lét nélkül a létezés lehetetlen. Mert az vitathatatlan, hogy az ember örült. Ez a hazugságözön és ez az érdekhajhászat, ami most már nem is könnyelmű, hanem *buta*, mert hiszen önmagát emészti föl, ezt most már csak az nem látja, aki nem akarja. A kérdés ez: most akkor el akarunk pusztulni? Ha nem, akkor föl kell ébrednünk egy kómához hasonló álomból. Az ébredésnek vannak jelei, kezd világossá válni, hogy a jó meg a hit nélkül nem lehet élni. Az a bizonyos mondat egyébként úgy nem hangozhatott el, hogy „vagy keresztény lesz”, mert erre nincs kilátás. Arra van kilátás, hogy a nagy világvallások legmélyéről fölszínre jönnek eltagadhatatlan igazságok és mértékek, s ezek világossá teszik végre, hogy a bukás elkerülhetetlen, ha így megy tovább, és ez a bukás lesz a „végső”. Az evidenciák talán eltörték, de úgy látszik, hogy az eltört evidenciák alatt újabb evidenciák vannak. Ennek fölismerése a misztikusok dolga. Egyszersmind a helyes gondolkodásban, bármiféle helyes gondolkodásban van valami a misztikus mélységélményéből.

A misztikus gondolkodás mélységélménye „világítja meg” a felszínt, a létezést?

A misztikusok mind ugyanabban a mélyben járnak, mind ugyanúgy és ugyanazt tapasztalta meg: a sötétség után következik csak a világosság. De ahhoz nagyon sötétnek kell lennie, s azt a sötétet meg kell járni. S az a sötét úgy is szenvedés, hogy eszmei, elmebeli, értelmi sötét. Tehát bizonyos értelemben el kell „borulnia” az értelemnek, hogy nagyobb értésre jusson. Egyre alább kell mennie, és az értelme onnan származik, lentről, az egyre nagyobb süllyedésből, mert ezen a sötéten tör át a ragyogás. Isten ott van legalul.

Hogy legfölül van-e, azt nem tudom, de hogy legalul ő van, azt megtapasztaltam. Ha nagyon egyszerűsíteni akarnék, azt mondanám, a misztikus gondolkodás nem más, mint ennek a mélységélménynek a valódiságát megjárni és megérteni. Hogy a felszín nem mutatja a dolgot. Egyszer csak ráébred az emberiség a gyökereire, és a vallásos ember is ráébred arra, hogy ha nem misztikus, akkor alig van köze hozzá. Mert lehetetlen, hogy például Szent Tamás a *Summáját* csak néhány olvasó teológusnak írta. Arra a világnak van szüksége. Az értékhiány is hozzátartozik ahhoz, hogy fölfedezzük, nem lehet ezek nélkül élni. A világ „megszerkesztése” talán még előttünk áll. Azt nem hiszem, hogy a világon valaha is mennyországot lehet teremteni, de azt talán el lehet várni a világtól, hogy ne gátolja meg a mennybejutást. A minimumok fölfedezésének és ennek a mélységnek az igaza találhat egymásra, hogy úgy mondjam, „publikusan”. És itt a legkisebb jelek is árulkodóak. Például tehetős emberek nem tehetős erőket, értékeket jutalmaznak, ismernek föl és el, tehát már vannak olyan gesztusok, amelyek az egyetemes felelősségérzetről tanúskodnak. Azt hiszem, itt a legdurvább tévedéseket meg önérdekeket kell háttérbe szorítani, hogy végre fölismerjük, mindenkire szükség van.

Végül hadd kérdezzem meg, milyen a közérzete mostanában, 2002 márciusában?

Ugye, ha valaki így gondolkodik, az elég sok konfliktussal jár. És ez előbb-utóbb meggyőzi az embert arról, hogy le kell mondania a spontán megértésről, ám ez nem esik nehezemre. Kedvelője vagyok a magánynak. De nem az elzárkózásnak, ugyanis a kettőnek semmi köze egymáshoz. A magány azoknak az erőknak, sőt még azt is mondanám, hogy azoknak a személyeknek a gyülekező helye, akik majd nagyon sokat lesznek együtt. Minden időmet igénybe veszi az a hivatás, amely nekem adatott. És ha bizonyos időt kell eltöltenem nem-szeretem körülmények között, akkor erőt vesz rajtam a nyugtalanság, amit nem lehet sokáig bírni. Mintha árammal piszkálnának, és akkor eltávozom oda, ahol a dolgaim tovább élnek és éltetnek. Beszélni akarnak ezek velem, s akkor ezt lehetővé kell tennem. Amit a Merton-esszém mottójául használtam, az az én esetem is: „Olyan helyre rakott engem az Úr, ahol sokat lehetek együtt az Oltáriszentséggel”, a szó szoros értelmében és átvitt értelemben is. Azért annyira nem haladtam még előre, hogy a boldogtalanságnak gyakran tegyem ki magamat, és vannak emberek, akik elfogadják vagy kedvelik azt, hogy együtt lehetünk. Ha nincsenek, akkor is megvagyok. Ezt nehezen lehet elfogadhatóan megfogalmazni. Egyszerűen, ki vagyok téve azoknak az erőknak, amelyek eléggé meg tudnak gyötörni, és ennek fizikailag is megvan az ára, de nincs más választásom. Voltaképpen én szót tudok érteni magával a világgal is, a kerttel, a növényekkel. Van úgy, hogy napokig alig szólok. Mert mindig van valaki, aki igényt tart erre az állapotomra, és nem tudok neki ellentmondani. Hogy ő szeret-e engem, abban nem vagyok egészen biztos, de az együttműködés biztató.

Az interjú egy 2002 márciusában készült beszélgetés rövidített, szerkesztett változata.

MÁTHÉ ANDREA

Otthon lenni lélekben

„Mert nem a jót cselekszem, amit akarok,
hanem a rosszat teszem, amit nem akarok.”
(Róm 7,19)

1. (Akarat)

A szerző esztéta, 2000-ben szerzett PhD-fokozatot az ELTE BTK-n. Jelenleg a PTE Művészeti Karának óraadó tanára, jogi szakszöveg fordító a Legfőbb Ügyészségen.

¹Pi. Lk 9,16: „Ezután fogta az öt kenyeret és két halat, föltekintett az égbe, és megáldotta azokat.” Vagy Mk 14,22: az Eukarisztia megalapítása.

²Angelus Silesius: *Kerúbi Vándor*. Helikon, Budapest, 1991. (Vál., ford., utószó Kurdi Imre és Tatár Sádor.)

³Márta húga, Mária, Lk 10,38–42.

Az akarat, amely megelőzi a cselekvést és/vagy a nem-cselekvést, az emberi lényeg meghatározóinak egyike: elsősorban etikai vonatkozásban, de ontológiai és episztemológiai szinten is, hiszen létrehozza azt a tapasztalatot, hogy az ember képes létében birtokolni önmagát. Mindig intencionális, hiszen tárgya van, valamire-valakire irányul, valamit-valakit el akar érni, s mivel az emberi létkiteljesítésben alapvető szerepet tölt be, irányultsága nem (lehet/ne) indifferens. Az akarat irányultságában megmutatkozik, hogy a benne elnyerendő megismerés és az általa végrehajtandó tettek értékesek vagy értéktelenek lesznek-e. Jézus gesztusai közül az égbe irányuló, hálaadó tekintetről gyakran tesznek említést az evangéliumok.¹ Angelus Silesius sorai szerint: „Az ember Égre néz, és Földre néz az állat; / Ki kicsoda legyen: ennek nyomán kiválhat.”² Ha az ember tekintete nem csupán lefelé vagy csupán befelé irányul, hanem képes magasabbra is nézni, akkor ez olyan mozdulattá válik, mely elnyerheti a ráhagyatkozás elengedettségét és életátadó bizalmát. A ráhagyatkozásban megtörténik a lemondás a saját akaratról, a megszerzésre irányuló birtoklásról, a tiszta létezés ígéretének kedvéért. Ez a lemondás negatívnak, megfosztottságnak, esetleg kifosztottságnak tűnhet, mert nem tárgyi bizonyossággal, hanem az ígéretet illetően a „remélt dolgok valóságának és nem láthatóról való meggyőződésnek” bizonyosságával rendelkezik, és olyan negativitás, amely ellentétje annak a pozitívitásnak, amely megtévesztő biztosítékok után áhító, önmagával eltelt telítettség. A valódi lemondás a kenőzishoz visz közelebb: a kiüresedéshez-kiüresítéshez, mely a befogadás és az elfogadás forrása és egy tisztább látásmód elnyerésének feltétele.

Nem szabad, hogy a ráhagyatkozásból következő, felfelé irányuló tekintet a gőg csapdájába essen, hogy ne vegyen tudomást arról, ami tisztává és meggyőzővé teszi: nem szabad megfeledkeznie az alázatról, amely a magasság/os bizonyossága, és Mária³ menedéke mellett a mélységről és a Tékozló Fiú kitesztettségéről is tud. E tudás és tapasztalat miatt lényeges, hogy a fel-

felé irányuló tekintet hordozza a hála(adás) mozzanatát is, a hálaét, amely tudja, hogy bármely létező, s maga a létezés nem önmagából ered, nem önmagáért van, hanem túlmutat önmagán. Ez a tekintet a felelősséget hordozó arcot fordítja Teremtője felé, a lemondás szelídsége és a szabadság lelke elnyerésének reményében. A ráhagyatkozás önfeledtsége ritkán adatik meg egyik pillanatról a másikra, inkább folyamatosan történik: attól az állapottól, amelyben az én és a saját akarat a legfontosabb, fokozatosan juthat el a lemondó cselekvésig, ami kezdete annak az útnak, amelyben az az én jelenül meg, amelyet Isten szán az ember számára: minden egyes embernek a sajátját; ahogy Kafka írja *A törvény kapujában*: mindenki számára van egy ajtó, amely csak az övé és senki másé; de ezen az ajtón be kell lépnie ahhoz, hogy tudja, mi és/vagy ki vár rá. Hinnie kell abban a várakozásban, amely nem passzív, félelem uralta visszavonulás, hanem cselekvésre indító és cselekvő bizonyosság: hit abban, hogy várnak rá és abban is, hogy érdemes és szabad várakoznia és kérőszóira választ várnia.⁴

⁴ „Kérjétek és adatik néktek...” Mt 7,7 és Lk 11,9 (Kérő imádság).

A lemondás és ráhagyatkozás reflexív és önreflexív folyamat: olyan visszahajlás önmagunkhoz, megtett és elmulasztott cselekedeteinkhez, gondolatainkhoz és vágyainkhoz, amelyben fölének hajol az, ami bennünk és belőlünk megnyilvánult vagy nem tudott megnyilvánulni. Ez a visszahajlás az utólagosság tisztább és átlátóbb tekintetét hordozza, a belátás tapasztalatával együtt, amelyben a véges ember rádöbbenhet arra és felismerheti azt, hogy a „szellemi akaratot is transzcendencia illeti meg”. Az akarat akkor hordozza a ráhagyatkozás mozzanatát, ha a jóra törekszik, s „az abszolút jóra irányuló transzcendenciában egy véges (vagy végesként elgondolt) jót, mint nem szükségszerűt szeretettel képes megragadni, még ha ez a megragadás nem is jelent szükségszerűen helyeslést.”⁵ A transzcendens akarat felismerése azonban soha nem egyértelmű, még a legteljesebb lemondásban és odaadó ráhagyatkozásban is felmerülhet: vajon véges, emberi akarat érvényesüléséről van-e szó, vagy Isten üdvözítő akaratának beteljesítéséről?

⁵K. Rahner – H. Vorgrimler: *Teológiai küsszótár*. Szent István Társulat, Budapest, 1980.

2. (Kegyelem)

Hogy a véges ember reflektálni tud önmaga cselekedeteire, és felmerül benne a saját akaratáról való lemondás gondolata és mozdulata, már ajándék: kegyelem, amely az önkéntes önátadásra indít. Ez a kezdő kegyelem (*gratia prima*) felvillantja, hogy van olyan akarat, amely szeretet, amelynek horizontja olyan mindent átfogó, de bensőséges végtelenség, amely a szabadságot hordozza. A kegyelem⁶ szó eredeti jelentésében a „vonzalom, kapcsolódás, jóakarát, együttérzés, irgalom, nagylelkűség” jelentéstartalmait foglalja

⁶Kegyelem: cheszed/héber; charisz, khairosz/görög, gratia/latin.

magában; valamiképpen a vonzalom az az árnyalat, amelyben leginkább kifejeződik Isten odafordulása az emberhez, amely során megszólítja őt, és dialógust kezdeményez vele. Olyan odafor-
 dulás, amely szabadon adományozott ingyenes ajándék, amely Is-
 tennek az ember iránti szeretetét mutatja meg: szeretetét, amely
 egyben sebezhetőségét és sérülékenységét is jelenti. Hiszen a sze-
 retet kivettség és kivetettség, a szeretett lény felé történő önátadás.
 Aki szeretetben él, folyamatosan a Másiknak-kivetettségben él. Ez
 alól Isten sem kivétel, de a benne és általa megvalósuló és felkínált
 szeretet a kivettséget ráhagyatkozássá változtatja, amely nem
 pusztá kiszolgáltatottság többé. Amikor Varillon Isten teljességé-
 ről ír, a szeretetet/szeretetét tekinti teljességében megvalósuló tö-
 kéletessége alapjaként, mely jóságát és szépségét is jelenti. A szép-
 ség azonban az alázattól elválaszthatatlan: „az alázat a Szép egyik
 lényeges attribútuma; (...) Egy gondolkodó lény nem lehet gögö-
 sen szép. Mihelyt a szépség önelégült, elveszti ragyogását, be-
 mocskolódik a bírvágy által; saját tekintete sebzi meg, ezért már
 képtelen lesz megsebezni azt szeretettel, aki szemléli, márpedig
 minden ártatlan szépség belénk hasít.”⁸ Az ember felé irányuló
 transzcendens szeretet az a megsebző és gyógyító szeretet, amely
 folyamatos felajánlásban létező meghívás és kihívás az ember szá-
 mára: minden ember számára. Ha az ember különválasztja a gyö-
 nyört és a fájdalmat, akkor a megsebzésben csupán a szenvedést
 érzékeli, de a felszabadító gyógyítást és az örömet nem, ezért el-
 utasítja a felajánlott ajándékot. Pedig a kegyelem elfogadásra vár:
 a szeretet válaszára, amely tudja, és az elfogadó ráhagyatkozás-
 ban meg meri élni, hogy a transzcendens érintése örömteli fájda-
 lom, keserédes gyógyító, áldozatot váró felemelkedés és felül-
 emelkedés. Vállalnia kell, hogy visszavet az ártatlanság állapotá-
 ba: abba az ártatlanságéba, amely „nem árt”, sőt képtelen ártani,
 a világ számára „idiotizmus”⁹, érthetlenség, elfogadhatatlan-
 ság. Az evangéliumi tisztaszívűség nem a kegyelem feltétele, ha-
 nem elfogadásának ajándéka, ráadása, többlete, amely egyszerű-
 vé és örömtelivé teszi az itt-létet, ha elfogadjuk azt az értelmezé-
 sét, hogy tiszta szívű az, „aki nem szennyezi be szívét se a
 rosszal, amelyet elkövet, se a jóval, amelyet megtesz.”¹⁰ A tiszta-
 szívűség olyan létmódot és létperspektívát adományoz, mely a
 megígért békekességbe helyezi a mindennapokat. A kegyelem
 olyan ajándék, a vonzalomnak olyan kifejeződése, mely nem kor-
 látozza az ember szabadságát, nem erőszakolja az elfogadást,
 nem akar minden áron érvényre jutni: nagylelkűség, mely nem
 lép ki a folyamatos felajánlás állapotából, és amely szabadon és
 szabadságban kimondott emberi igenre a feltétlen szeretet türel-
 mével várakozik.

A kegyelem az ember számára akcicensnek és kontingensnek
 látszik — de érdemes fontolóra venni, vajon ez nem csupán em-
 beri nézőpontból tűnik-e így, amely az isteni nézőponttól és ho-

⁷F. Varillon ír Isten se-
 bezhetőségéről és arról
 a részvétről és átérzés-
 ről, amellyel Isten az
 emberhez viszonyul. In:
 François Varillon: *Isten
 alázata és szenvedése*,
 Szent István Társulat,
 Budapest, 2002. (Ford.
 Szabó Ferenc.)

⁸F. Varillon: i. m. 82.

⁹Nietzsche helyezi Jézus
 neve mellé az „idiota”
 szót, melyet eredendőbb
 jelentésében használ:
 az, aki büntelenségében,
 ártatlanságában bot-
 rány/kő a világ számára.

¹⁰F. Varillon: i. m. 92.

rizonttól különbözik. A kegyelem ingyenessége és kezdeményező ereje már eleve annak megmutatkozása, hogy a felfelé figyelő ember tekintetére nem egy le/felé néző, hanem egy vele szembenező, viszonzó tekintet ad választ. A dialógust felkínáló kegyelem megszünteti a hierarchiát, és az embert egyenrangú, autonóm cselekvővé képes változtatni — akkor, ha az ember önatadását beleegyező tekintetével viszonozza.

3. (Teofánia)

Kérdés, hogy az ember hogyan jut annak tudomására, hogy Isten jelenlétet vesz életében: melyek megmutatkozásának jelei, és képes-e ezeket a jeleket olvasni. Hiszen minden kegyelem: az is, hogy képessé válik erre az érzékenységre, és hogy megmaradhat ebben az érzékenységben. És: miképpen tudhatja, hogy a kegyelem hangját hallja, és nem cseréli fel saját akaratának dübörgésével és követelésével? Minderről nem nyerhet olyan bizonyosságot, mint amilyen az asztalon álló pohár bizonyossága. A kegyelmi meghívás és ajándék feltételezi az előlegezett bizalmat, a kockázatvállaló elengedést, és a ráhagyatkozó szeretetet, amely nem kutakodik objektív bizonyosságok után, és elviseli a mindennapok botlásainak közel-lévőségét, számol a tévedések itt-létével, nem gyakorlati eredményeket vár, hanem a reményt és a „látás nélküli hitet” kísérel meg értelmezni életében. Olyan mértéket kell/ene megtalálnia életében, mely feladja a pusztán racionálisan alapuló „homo mensurát”, visszavonja uralmi pozícióra törekvését, és a visszavonásban megteremtődő üres teret kinyitja a transzcendens felé. Ha az ember fel tudja adni elsőbbségének tudatát, akkor tud magasabbra emelkedni, hiszen akkor érzékelheti, hogy van Fölöttiség, van tér és irány fölfelé. Az ember közelsége önmagához akkor valósulhat meg, ha Teremtőjében talál önmagára — mert Teremtője ekkor találhat otthont benne. Amíg Istent távol tartja magától, önmaga lényegétől is távol marad. A kegyelem ennek a távolságnak a megszüntetésére, a közelség létrehozására irányul (ezért és ebben folyamatos és állandó a teremtés, amelynek az ember is részese).

Mit tehet az ember? Tehet-e valamit a kegyelemért? Semmit (nem) tehet, és mindent megtehet, de anélkül, hogy azért tenne vagy cselekedne bármit, hogy elnyerje a kegyelmet: felismerve, hogy minden tettét magáért a tettért érdemes megcselekednie, és ezért ennek a tettnek, a legkisebb mozdulatát is, a felfelé irányuló tekintet fényében valósítja meg. Őrizheti és óvhatja a természetfölöttire irányuló érzékenységét; benne maradhat a szüntelen reménységben; kialakíthatja azt a hitet, mely nem engedi magát elutasítani, akár még az alkuba bocsátkozás árán sem (amiképpen Ábrahám is alkudozott az igazak megmentéséért¹¹);

¹¹Ter 18,16–33
(Ábrahám az Úr
Angyalával alkudozik.)

megmaradhat a szüntelen imádságban. Vagyis felismerheti és elfogadhatja rászorultságát a kegyelemre, de azt is, hogy ezzel a rászorultsággal együtt kell élnie, és nem hiányként és kifosztottságként, hanem lehetőségként éli meg: olyan lehetőségként, amely létközelséget teremthet közte és a transzcendens között.

Az ember a világot, az időt, a létet és benne létezőként önmagát állandóan értelmezve éli meg, s hogy miképpen olvassa élete jeleit, szabadon megválaszthatja: terem-e koherens történetet, vagy elfogadja az összefüggések hiányát és a töredék-tettek valóságát. Az összefüggések villámfényként válhatnak felismerhetővé a kegyelem megvilágító ereje által — ha felfelé tekint; ha a tekintet lefelé néz, akkor a villám okozta töréseket, töredékeket láthatja. Hogy miként olvassa, olvassa-e egyáltalán, akarja-e olvasni élete jeleit, észreveszi-e életének jeleit az ember, hogy Isten megjelenülését és jelenlétét érzékeli-e bennük — ez is eredendően: kegyelem. De nem csak az. Eckhart Mester szavai megvilágítják, miképpen vehet részt az ember a kegyelmi együttműködésben, hogyan fordíthatja át metafizikai érzéketlenségét a transzcendens iránti fogékonysággá: „Miért nem veszel mindeből [Isten együttműködésre és szeretetre hívó jeleiből] semmit észre?” — teszi fel a kérdést, válasza pedig így hangzik: „Mert nem vagy otthon lelkedben!”¹²

Otthon lenni lélekben — lélekben otthon lenni. Nem csupán lakni, élni, hanem otthonra lelni és otthon lenni — nem csupán valahol, hanem lélekben találni otthonra. Elfogadni, ráhagyatkozni — az előre nem láthatóra; megbízni abban, hogy a saját akaratért felkínált ajándék a lélek és a szellem valódi szabadságához vezet, a szeretet szabadságáéhoz; a legközelebb viszi az embert saját magához, ekként a másik emberhez és magához a Teremtőhöz. Akkor nyerhető el a villámszerűen felvillanó megvilágosító felismerés fényében, hogy „[a] transzcendens — arc. Feltárulkozása — beszéd. Csak a másikkal való viszony emeli be a transzcendencia dimenzióját, és vezet minket az érzéki értelemben vett, viszonylagos és egoista tapasztalattól totálisan különböző kapcsolat felé.”¹³

„Segíts bennünket világosság Atyja,
hogy készek legyünk a legjobb
adomány befogadására. Amen.”¹⁴

¹²Eckhart Mester:
Beszédek, 3. Prédikáció
Omne datum optimum
et omne donum
perfectum desursum est
(Jak 1,17). Helikon,
Budapest, 1986, 15–18.
(Ford. Adamik Lajos.)

¹³E. Levinas: *Teljesség*
és végtelen. Jelenkor,
Pécs, 1999, 160. (Ford.
Tarnay László.)

¹⁴Angelus Silesius
nyomán:
i. m. 18.

KERTÉSZ IMRE: SORSTALANSÁG Filmforgatókönyv

Kertész Imre új könyve, noha megfelel a forgatókönyv-műfaj iránt támasztott pragmatikus követelményeknek is — tehát olyan írásmű, mely egy elkészítendő film *alapjául* szolgálhat — önálló, szuverén irodalmi szöveggént olvastatja magát. Olyan szöveggént, amely történetesen egy lehetséges film vízióját is tartalmazza.

Kertész hasonló című kisregénye annak idején — bár jelent meg róla néhány elismerő kritika — nem kavarta fel különösebben a kritikai közvéleményt. Kertész azon prózaírók közül való, akik számára minden életmozzanat tematizálódik: elsősorban saját személyük, és az írás, mint lelki folyamat, egzisztenciális állapot és szellemi munka. Következésképpen életművének egyes darabjai szorosan összetartoznak, egymásból és egymásra építkeznek. A forgatókönyv előzménye természetesen hasonló című kisregény, de annak mégsem egyszerű műfaji variánsa, hanem attól függetlenné vált új mű, mely önálló esztétikai minőséget képvisel. A két mű viszonyát elsősorban az emlékezés-mechanizmusba való elhelyezésük jelöli ki: a forgatókönyv mintegy visszaemlékezik a regény elbeszélőjére, azáltal, hogy annak magánbeszédét — mely maga is emlékező-felidéző jellegű — idézőjeles szöveggént építi be a szöveg leíró, illetve párbeszédés részei közé, mint a kép, az esemény sor fölél mondott, attól távolságot tartó *hangot*. Ez a hang, a Fiú hangja nemcsak kommentálja és értelmezi a képi narrációt, hanem egy tágabb időfolyamatba is helyezi azt, a filmbeli jelen dimenziójához a múlt és a jövő epikus távlatait társítva.

„Ki kell jelentenünk, hogy nem a *Holocaust* ábrázolására törekszünk, hanem egy lélek útját követjük, s ez az út óhatatlanul átvezet a koncentrációs univerzumon. Ha a hitelesség illúzióját fel is kell adnunk — mert hiszen hitelesnek lenni lehetetlen — legalábbis hűségre, szüksézsavúságra és a dísztelenségnek arra a komor pompájára fogunk törekedni, amely reményeink szerint, méltó lehet milliók gyászához” — írja Kertész a második rész elé bocsátott „szerzői megjegyzés”-ben. Az író valóban rendkívül puritán és visszafogott módon, minden erősebb effektustól tartózkodva komponálta képekbe azt, ami — véleménye szerint — „leírhatatlan és ábrázolhatatlan”. Arra kényszeríti az olvasót,

hogy a „lélek útjára” figyeljen, arra a belső változásra, érlelődésre koncentráljon, amelynek során a Fiú kamaszgyerekből felnőtté válik, elveszítve naiv ártatlanságát, az emberekbe és a társadalomba vetett bizalmát és hitét. Kezdetben fenntartás nélkül hisz a felnőtt világ törvényeiben, a papírok, igazolások, tehát a törvény és a jog érvényességében, s ő maga is az e törvények által szabályozott világ tagjának érzi magát — még akkor is, ha rá már külön törvények vonatkoznak. Lépésről lépésre, fokozatosan kell rádőbennie, hogy még a külön számukra alkotott törvények is érvényüket veszítették, hogy törvényen kívül áll, bármi, bármikor megtörténhet vele.

Világos, áttekinthető szerkezetű a „lélek útja”: a háborús, de még viszonylag szabályozott civil élet rendjéből és viszonylagos biztonságából a Fiú egy véletlen során egy Auschwitzba induló transzportba kerül. A második rész alcíme: „Jelenetek a náci koncentrációs táborokból”. A főhőst Auschwitz után Buchenwaldba, majd a zeitzi lágérba viszik. Dolgozik, túléli az éhezést és a betegségeket, túléli saját halálát is: Zeitz-ben politikai foglyok mentik meg. A lágér felszabadulása után a hazatérést választja.

Az eseménysor nem elsősorban eredetiségével és fordulatosságával, hanem a megközelítés újszerűségével hat az olvasóra. Az izgalmat és feszültséget nem annyira maguk az események, mint az azokról való gondolkodás szellemi, intellektuális izgalma kelti: azok a morális és filozófiai konzekvenciák, melyeket első megközelítésben a Fiú fogalmaz meg útja során, tapasztalatait kommentálva. Az általa megélt tapasztalatokból leszűrt tanulságok készítetik arra az olvasót, hogy újragondolja saját Holocaust-elképzelését, koncepcióját, hogy a közgondolkodás sablonjait és a Holocaust-ábrázolások sztereotípiáit szembesítse a Fiú tapasztalataival. (Ezt az összevetést már maga a szöveg is többhelyütt elvégzi.) A mű legnagyobb erejű, a címmel is nyomatékosított állítása, hogy „zsidó sors”, melyről a Fiú rokonai, ismerősei beszélnek, nem létezik. A zsidóüldözést és a lágert a főhős nem úgy éli meg, mint egy embercsoport eleve elrendelt, megmásíthatatlan, közös végzetét, melyet szükségképpen el kell fogadni. A Fiú útja nem a közös sorsot, hanem hangsúlyozottan az egyén, az individuum választási lehetőségeit, végső soron és *ad absurdum* tehát a mégoly szűkre szabott szabadságát példázza.

„Akkor is szabadok voltunk — tiltakozik a Fiú. — És mindig volt idő. A vámházban egy

teljes napot töltöttünk. Auschwitzban legalább fél órát várakoztunk, amíg az orvos elé értünk. Mindig történhetett volna más is, mint ami történt (...)."

A Fiú az út során különböző emberekkel találkozik, ezek a találkozások alkotják azt a nevelődési, megismerési folyamatot, amely megváltoztatja a főhős egész világméretű képét. Az olvasó a Fiú szemével, tehát előítéletektől mentesen és elfogulatlanul látja az úttjat keresztező, sorsába valamilyen módon beavatkozó személyeket. Az út során feltűnő figurák egy-egy jellegzetes magatartást, viszonyulási lehetőséget példának, de minden esetben szuverén egyénként, s nem mint egy embermassza arctalan tagjaként tűnnek fel. Választási lehetőségük, s így morális felelősségük van: a Fiút és társait letartóztató, közönyös, de inkább jóindulatú magyar rendőrnek éppúgy, mint a védelmükben fellépő, szolidáris munkavezetőnek, a cinikus és korrupt magyar csendőrnek, aki a határon ki akarja fosztani a vagonban lévőket, és a dolgukat gépies szakszerűséggel végző gyilkosoknak.

A Fiú számára — s így az olvasónak is — még meglepőbb a bennlévők, a lágerlakók csoportjának differenciáltsága. A végletesen kiszolgáltatottak mellett megjelennek a kivételezett helyzetben lévő „előkelőségek”, köztük olyanok, akik szabadon kegyetlenkednek fogolytársaikkal. Megjelennek a „finnek”, az ortodox zsidók, akik a Fiút és társait nem is tekintik „igazi” zsidónak, s így nyugodt szívvel kihasználják őket, amennyire szűkre szabott lehetőségeik engedik. A legmarkánsabb figura a Nefeleics utca flaszterjáról álmodó és magát négy évi munkaszolgálat után is magyarnak valló Citrom Bandi, aki mintegy lélekvezetőként kíséri és segíti a főhőst a bonyolult és buktatókkal teli lágeruniverzumban.

Akárcsak a kívülállók, ezek a figurák is morálisválasztásokat testesítenek meg, és választásaik különböző magatartásformákként összegződnek.

A Fiú hazatérte után fogalmazza meg talán legfontosabb felismerését: „A láger nem pokol.” Önálló mikrokozmosz, de része az emberi világnak. Nem démonok irracionális műve, hanem emberi, racionális gondolkodás terméke. „Kitalálták” — monologizál a Fiú Auschwitzba érkezésük után. „Összeültek, és kitalálták. Komoly, felnőtt emberek. Amilyeneket a filmhíradókban látni: urak, tekintélyes öltözékben, szivarral, rendjelekkel. Parancsnokok. Igen: egyikük kigondolja a gázt... Egy másik mindjárt a zuhanyokat... ahonnan nem víz folyik... Egy harmadik a szappant, egy negyedik megint a virágokat teszi hozzá.”

Kétségessé válik tehát az olvasó számára az a megnyugtatóbb filozófia, amely a Holocaustot mintegy kívül helyezi az emberi társadalmon, létrehozói és működtetői ördögi lényeknek tekintve. A lágertársadalom, a Fiú szemével, a „külső” világ leképezése: társadalmi hierarchiájával, sajátos belső ritmusával, saját szokásaival és törvényeivel. Nem felejthető és nem törölhető ki az emberi emlékezetből — ahogyan a Fiú sem akarja elfelejteni a lágerben töltött időszakot, hiszen „az is az ő élete”. Végletes paradoxonként még a koncentrációtáborban megélhető boldogságról is beszél: „Hisz még ott, a kémények mellett is volt a kínok szünetében valami, ami a boldogsághoz hasonlított. Mindenki csak a borzalmakról kérdez... Holott erről, a koncentrációs táborok boldogságáról kéne beszélnem nekik legközelebb, ha kérdik.” (Magvető, Budapest, 2001)

ERDŐDY EDIT

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGAI

Jean Vanier: Emberré lenni

Ára: 1.100,- Ft

John Powell: Egészen ember, egészen élő

Ára: 1.200,- Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban:

1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em.

Telefon: 317-7246; Fax: 317-7682

Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48.

JANUS — A 60 ÉVES HORÁNYI ÖZSÉB TISZTELETÉRE

Mintha divatba jöttek volna a laudáló emlékkönyvek az utóbbi évtizedben, ám kánonja e műfajnak még nemigen alakult ki. Nem látható például pontosan, mely életkor elérésekor illik?, lehet? ilyen kiadványt készíteni, a 60, 65, 70 év elérésekor. A tudományos, oktatói, irodalmi pályán mindenesetre a hatvan és hetven közötti évtized jó esetben igen aktív lehet az ünnepelet életében, nagy, összegző művekkel, akár korábbi álláspontok átértékelésével, túl korai emlékkönyv tehát magában hordja az esetlegesség vesztélyét.

Ami az ilyen kiadványok tartalmát illeti, e téren a szerkesztési koncepció gyakori hiánya teremt hasonlóságot (már-már mintát) a megjelenő kötetek között: általában különösebb belső összefüggés nélkül sorjáznak a tanulmányok, esszék, novellák, versek, fényképek egymás után — ünnepeletől és laudálóktól függően. Nem ritka a másod- és harmadközlés, a más kiadványba szánt mű (vagy részletének) előközlése. Az írások — a néhány szavas/mondatos ajánlástól, köszöntéstől eltekintve — általában nem kapcsolódnak az ünnepelet személyéhez, esetenként szakterületéhez sem; mindenki a saját terméséből hoz, jó esetben a javából.

A Horányi-emlékkönyv eltér e modelltől, de helyesebb már itt kijelentenünk: messze kiemelkedik az ilyen jellegű kötetek átlagából.

Eltér mindjárt a formájában, ugyanis nem könyvként, hanem könyvterjedelmű folyóiratként jelent meg. A szerkesztők erre az ünnepi alkalomra megidéztek a pécsi egyetem utóljára 1992-ben megjelent Janus című társadalomtudományi folyóiratának szellemét, és az emlékkötetet egy újabb évfolyam (történetesen a tizedik, ok lehetne az ünneplésre ez is...) számaiként jelentették meg. Számaiként, merthogy a kiadvány három, eltérő karakterű emlékszám-ból áll.

Az 1. szám (legyünk precízek: a Janus X. évfolyamának 1. száma) a köszöntöket tartalmazza, többek között a kiadványt szerkesztőként jegyző Szijártó Zsolttól, Havasréti József írását Horányi Özséb tudományos pályájáról, valamint Horányi műveinek teljes bibliográfiáját.

A kötet szerkesztői összeállítottak egy „életmű-montázs”-t Horányi Özsébnek a képekről, szemiotikáról, logikáról és kommunikációról szóló írásaiból az elmúlt két évtizedben — átte-

kintést adva ezzel a tudományos pálya fontosabb állomásairól —, és a laudátorok e szövegre történő korreferátum megírására kaptak felkérést; írásaikkal tehát kapcsolódnak az életmű valamely kérdéséhez, területéhez. E szövegmontázst és a szám szerint negyven rövid reflexiót tartalmazza az emlékkötet 2. száma. A szerzők között találjuk Csepeli Györgyöt, Szépe Györgyöt, Pléh Csabát, Horányi Attilát (Horányi fiát), Niedermüller Pétert, Vekerdi Lászlót, hogy csak néhány nevet említsünk. E szám teszi igazán egyedivé az emlékkönyvet. Azzal ugyanis, hogy gondolatait és írásait keresztül folyamatosan Horányival, a laudánssal foglalkozik, nemcsak a személytelenséget számúzi (mely mint említettük, a köszöntő emlékkönyvek gyakori hibája), hanem magát az ünnepelet tanárt, kutatót, gondolkodót, értelmiségit emeli be a középpontjába.

A kötet 3. számának „Inspiratív viszonyok” címe (szerkesztette Somlyódy Nóra) közvetlenül Horányi egy gondolatát idézi Bibó élete kapcsán, mely gondolat az értelmiségi reflexió és az ezt előmozdító, segítő szellemi közeg egymásrautaltságáról szól. Ezért az idézőjel. A közvetett utalás azonban arra a közegre utal, amelyben az ünnepelet férfi „a mai Horányi Özséb lett”. A füzet egy hosszabb monológ (eredetileg egy Vámos Tiborral készült beszélgetés) és fényképek segítségével villantja fel azokat a helyeket, helyzeteket, személyeket, ahol és akiktől intellektuális, konfesszionális (HÖ kedvelt kifejezése) és szeretet-hatások érték az elmúlt hatvan évben. Családi fényképeket látunk, köztük az utóbbi ötven évben nagyrészt eltűnt értelmiségi-polgári életforma dokumentumait, másrészt munkahelyekről és alkotó közösségekről — „az inspiráció terepeiről” készült képeket.

És ha a 2. szám kapcsán azt írtuk, hogy az elkerüli a személytelenséget, ez az összeállítás még tovább lép: igazán személyessé és szeretetteljessé teszi az emlékkötetet. Tisztelet és szeretet gyakori és, hogy úgy mondjuk, lényegi velejárója az ilyen kiadványoknak, ám a higgadt szerkesztői átgondoltság és az ennek nyomán megteremtődő személyesség ritkább; ez teszi kiemelkedővé, és igazán nagyszerűvé, érdekesé a Horányi-emlékkönyvet.

Am ezen a ponton a recenzensnek mindjárt hiányérzete is támad, melyet nem kíván elhallgatni, épp a Vigilia olvasói elől nem. Szijártó Zsolt szerkesztő a kötethez írt előszavában ugyanis úgy fogalmaz, hogy az „évforduló mël-

tó megünneplésére (...) a pécsi egyetem Kommunikációs Tanszéke emlékkönyvet ad ki mindazok közreműködésével, akik kapcsolatba kerültek az ünnepelttel, és tiszteletet éreznek iránta." A kötet azonban tulajdonképpen nem vesz tudomást Horányi katolicizmusáról, és az életpályának arról a részéről, melyet ez alapoz meg, ezzel áll közvetlen összefüggésben. Holott — mint Horányi maga fogalmazza meg a Vámos Tiborral való beszélgetésben — „[e]gész családom, őseim és környezetem magatartását a katolikus konfesszió határozta meg. Számomra a kereszténység evidencia volt. (...) Ez a néhány dolog az, ami alapvetően meghatároz, és innen-től kezdve tulajdonképpen nem is tettem mást, mint megértettem, hogy egy ilyen kontextusban mi az ember dolga”.

Ez az elhivatottság alapozta meg, hogy Horányi Özséb, mint az olvasók jól tudják, a kilencvenes évek második felében a Vigilia szerkesztője volt, előmozdítva a lap 1995-től megváltozó irányvonalát, tematikáját. Éveken keresztül tagja volt a Püspöki Kar Tömegkommunikációs Bizottságának, szakértőként részt vett több püspöki kari megnyilatkozás előkészítő munkálataiban. 1998 óta pedig a Magyar Pax Romana, katolikus értelmiségi mozgalom elnöke. Meggyőződésünk — az idézet is erre utal —, hogy e tevékenységek immanens részei az életműnek, ezért nem lett volna haszontalan az emlékkötetben ezeket is szerepeltetni, azok közreműködésével, akik e területen „kerültek kapcsolatba az ünnepelttel, és éreznek iránta tiszteletet.” Reméljük ugyanis, hogy e katolikus értelmiségi közeg éppúgy „inspiratív” módon hatott rá, amiképp — ezt a recenzens közvetlenül tapasztalja — Horányi Özséb nagyon is intenzíven készíti a körülötte élőket és munkálkodókat folyamatos szemlélődésre, gondolkodásra, szellemi reflexióra és párbeszédre. Emellett pedig szeretetre.

Végül álljon itt a Vigilia megkésített köszöntője is: Isten éltesse a 60 éves Horányi Özséb szerkesztő urat. (JANUS, X. évfolyam 1–3. szám, Pécs, 2002 tavasz)

BITSKEY BOTOND

FRENYÓ ZOLTÁN: EGY MAGYAR KATOLIKUS GONDOLKODÓ

Mihelics Vid életműve

Mihelics Vid életművét tekinti át ez a rendkívül alapos, szeretettel és hozzáértéssel megírt monográfia, amelyet fontos mellékletek (fényképek, dokumentumok, Mihelics fontosabb írásai-

ból választott szemelvények) tesznek teljessé. Mihelics a 20. századi magyar katolikus újjászületés egyik legképzettebb, legsokoldalúbb alakja volt. Kiemelkedő szerepet játszott a keresztényszociális mozgalomban, neki köszönhetjük annak elméleti megalapozását. Egyik meghatározó személyisége volt a Demokrata Néppártnak, alapvető írásai jelentek meg a párt lapjában, a Hazánkban, majd a Vigilia szerkesztőbizottságában munkálkodott, jól ismert, kivételesen népszerű rovataiban a keresztény értelmiség nevelőjeként. Sík Sándor elhunytát követően haláláig ő volt a lap főszerkesztője, irányvonalának meghatározója.

Ez a rövid felsorolás is megsejtethet valamit abból a sokfelé ágazó érdeklődésből, amely Mihelics Videt jellemezte. Tudós volt, a szó legjobban értelmében. Hiányzott belőle az esszéisták könnyedsége, minden leírt mondatát biztos ismeretek birtokában, komoly előkészületek után vetette papírra. Szigorú volt önmagával szemben, keményen követelt másoktól. Elvárásainak nem volt könnyű megfelelni, önmagával mért, és ez bizony igen magas mércének bizonyult. Ezért is lehetett a magyar tudományos élet köztszerteletben álló, megbecsült személyisége. Akik nem ismerték alaposabban, kicsit zárkózott, gondolatainak élő embernek vélték, valójában melegszívű volt, segítőkész, derűre hangolt, s ami talán a legfontosabb: szeretetre méltó.

Életútján végigtekintve legfontosabb jellemzőjének azt érezzük, hogy a katolikus gondolkodás és életvitel korszerű elméletét és gyakorlatát körvonalazta meg, olykor konfliktusba kerülve a konzervativizmus merevségével. Bizonyíthatja ezt az általa szerkesztett és a régebbi Katolikus Szemle különbsége. Nem véletlenül nevezték tisztelői és munkatársai professzor úrnak. Valahányszor nehezebb kérdés elméleti kifejtésére volt szükség, mindenki természetesnek érezte, hogy ő vállalkozik a feladatra. Ezt még akkor is lefegyverző bölcsességgel teljesítette, amikor az idő szorította. Az októberi forradalom napjaiban esély mutatkozott a Demokrata Néppárt újraindításának. A Hazánk egyetlen megjelent számának vezércikkében kivételes arányérzékkel fejtette ki a keresztény álláspontot. Frenyó Zoltán művének egyik melléklete a professzor úr ellen indított eljárás megszüntetéséről tudósít. Az azonban nem derülhet ki a hivatalos iratból, hogy a Hazánk minden írásáért személyes felelősséget vállalt. Utólag visszatekintve az akkori történésekre, hálával emlékezhetem rá, hiszen ez a gesztusa hozzájárult ahhoz, hogy békésen folytathattam egyetemi tanulmányaimat.

Mihelics Vid — könyvei és tanulmányai bizonyítják — annak a portugál és francia eszmévelágnak volt egyenrangú képviselője, amely az egyháznak a világ felé történő nyitását szorgalmazta, és a II. Vatikáni zsinat megújító szellemiségét előlegezte. Szerepének jelentősége elvitathatatlan. Frenyó Zoltán jóvoltából életművének minden fontos törekvése feltárul előttünk. A monográfia a hazai katolikus gondolkodás történetének jelentős fejezete. (METEM, Budapest, 2002)

RÓNAY LÁSZLÓ

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: ESTE HAT; NÉHÁNY SZABAD MEGNYITÁS

A kortárs irodalom és képzőművészet találkozásának sajátos pillanata ez a könyv. Már a műfaj zavarba ejtő: tárlatok megnyitóbeszédei és művészetinek álcázott, tulajdonképpen a létezés kérdéseit is feszegető esszék, képekhez tárítva. A kötet végére helyezett mutató mintegy mellékesen értesít arról, hogy a szövegek milyen kulturális eseményhez köthetők, ezen kívül csak a könyv szerkezete (egy-egy művész alkotásának reprodukcióját követi a kapcsolódó szöveg) utal erre. Nem véletlenül. Asszociációs játékon alapulnak az írások, a művészeti esemény egy gondolatsor elindítója, a szövegek nem megfjtések, csak töprengések. Az olvasó-néző feladata ezt a szabadon felépített rendszert ugyanilyen asszociációs módszerrel összeállítani önmaga számára.

A kötetben szereplő, különböző műfajokban alkotó (festészet, grafika, szobrászat, fotó, akcióművészet, performansz) képzőművészek széles skálája az utóbbi harminc év magyar művészetének eklektikus, ugyanakkor átfogó képét adja. A sokféleség nem válik káosszá, Krasznahorkai sajátos stílusa, a minduntalan visszatérő témák homogénné teszik a művet.

Az esszékben a lírai, metafizikus monológok egyéni szűrőrendszeren átrostált, montázszerűen felépített szövegekkel váltakoznak. A kompilációra épülő részletekben a kultúrtörténet minden eleme megtalálható: az író a görög filozófiától a misztikus irodalomig, a Bibliától a halottképeknek készült útmutatóig, Newtontól a növénytanig mindent kölcsönöz, ami szövegbe építve egy értelmezés alapjává válik.

Bár különféle alkalmakra készültek a szövegek, bizonyos témák újra meg újra előkerülnek. A műfajból adódik, hogy a művészetfilozófia mindeddig nem egyértelműen megválaszolt kérdéseit ő is vizsgálja: hogyan lehet a vizuális művészetet, egyáltalán a vizuálisan létező világot

szavak által leírni, hogyan függ össze a kép és szó — mindezt írott formában közölve az írásbeliség dimenzióját is a probléma részévé teszi. Ez a kérdéskör természetszerűleg vonja maga után a filozófia tárgykörébe tartozó elmélkedést: hogyan érhető tetten a minket körülvevő világ — tehát maga az élet, és mennyire járul hozzá mindehhez a művészet szakrális volta — ha ugyan van ilyen egyáltalán: „...hiába minden, a világból, amiben élünk, kilátni sem, s a világra, amiben élünk, rálátni sem vagyunk képesek... visszaléphetünk tehát... egy egyszerűbb értelemez, oda, ahol végre világossá válik, miből lett nekünk ez a sok isten, pokol és égi szerkezet”.

A megértés általi lét egyik járható útjának a művészet tűnik, bármennyire nehéz is legyen ez az út: „Nézésre ítelve, a látástól ugyanakkor megfosztva lenni, kegyetlenül furfangos csapda ez, olyan könyörtelen, kettős kelepce, amelynek felismerésére a »sors« zavarba ejtő módon csak keveseket ítél. Mindenesetre annak, aki így jár, e felismerés kínzó pillanat lesz, szinte halálos szomorúságba sodorhatja őt, ezért hát nem csoda, ha szabadulni próbál, és szükségében arra gondol, talán segíthet valami lelemény.”

Krasznahorkai kérdéseire nincsen egyértelmű válasz, hacsak nem ez a „lelemény”, a kötet maga. (Dovin – Magvető, Budapest, 2001)

PAP VERA ÁGNES

MILAN KUNDERA: AZONOSSÁG

Normandiai kisváros szállodájában kezdődik, és londoni utazással végződik a párizsi szerelmespár, Chantal és Jean-Marc története. De *valóban* így van-e? A biztos kijelentő mondat illhetne bármely hagyományos regényre, amely egy kapcsolat leírására törekszik, de semmi esetre Kundera legutóbb magyarul megjelenő, franciául írt „kamaradarab”-jára.

Nem a fabula a fontos — ahogy a szerzőnél már megszokhattuk —, az erős intellektusú szereplők állandóan vizsgálják, elemzik magukat, egymást, a történeket, s inkább ezen „átfilozofáltság” alakítja még saját magatartásukat is. A konkrétan csak a mű végén feltűnő titokzatos elbeszélő is bizonytalanul zárja mondanivalóját: „Én meg azt kérdezem magamtól: Ki álmodott? Ki álmodta ezt a történetet? Ki képzelte el? Melyikük? Mind a ketten? Egyik a másiknak? És melyik pillanatban változott át valóságos életük álnok fantáziává? (...) Pontosan melyik az a pillanat, mikor a realitás irreálisba, a valóság álmodozásba fordult?”

Ne áltassa magát az olvasó, hogy számára végérvényesen kiderül: boldog pár egymást féltő lenyomata a regényke, vagy épp kiégett, unatkozó szeretők lázálmá!

Mondhatnánk, a konfliktus egyszerűen a „többé nem fordulnak utánam a férfiak” megállapításból fakad... Kérdés: a lehető legközelebb van egymáshoz férfi és nő a műben, vagy még önmaguktól is eltávolodtak hőseink? Hogyan lehetséges annak a hiányától szenvednünk, aki velünk van? Az idegenségpillanatok, az egymást nem értés vajon a kommunikáció teljes lehetetlenségét jelentik? Valljuk be, melyikünk nem esett abba a csapdába, hogy a szeretett lényt a szeretett lény illúziójává alakítsa! Ha hazugságunk a véletlenek, a cinkos körülmények folytán igazzá válik, nem vagyunk-e még hazugok? Csupa talán, félreértések, értelmezési aspektusok, álarcok. Szexualitás, élet, halál, szabadság. Fikció és való. Am szükségtelen meghúzni a határt. Hisz amit valóságnak hívunk, tán nem vágyainkból, vízióinkból, félelmeinkből, gondolatkísérleteinkből, érzéseinkből áll össze, miképp álmaink?

Kundera könyvében egyetlen fogódzónak tűnik — e minden lépésünket számon tartó világban, énünkötől, sorsunktól megfosztva — a néven nevezés bizonyossága, melyet kedvesünkötől várunk. (*Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002*)

MAJOR ANITA

ILLYÉS GYULA: AZ ÍRÓ HŰSÉGE

Illyés Gyula, a 20. századi magyar irodalom Európa-szerte elismert lírikusa, dráma- és esszéírója, akit a legutolsó európai nemzeti bárdnak is neveztek, idén született száz éve. E centenáriumi évforduló alkalmából számos könyvét ismét kiadták, valamint új válogatáskötetek is napvilágot láttak. Ez utóbbi csoportba tartozik *Az író hűsége* című gyűjtemény, amelyet öt évtized írásaiból Domokos Mátyás irodalomtörténész állított össze.

A kötet szerkesztője a bevezető tanulmányban megállapítja, hogy Illyés Gyula életművének jelentékeny hányada azokat a történelmi s jelenbeli gondokat, alapvető létkérdéseket fessegeti, amelyek magyar mivoltunkból következnek. A könyv ezzel a témakörrel foglalkozó

esszéket, publicisztikákat, interjúkat és verseket tartalmaz három részre tagoltan.

Az elsőben Illyésnek a magyar identitás meghatározásával, a nemzet önismeretével kapcsolatos gondolatait olvashatjuk. Számomra a legérdekesebb a *Ki a magyar* című tanulmánya, amelyben a magyar nyelv eredetét, a rokon népektől való elválást, a Kárpát-medencei haza megtalálását is feleleveníti érdeklletes anekdotákkal, apró megfigyelésekkel. Felfedi előttünk a nép kevésbé ismert, ám nagyon fontos tulajdonságait és szokásait, megismerhetünk elfeledett/elfedett tényeket a múlt történeiséből. Ebben az 1939-ben született írásában a népeket, nemzeteket a következők alapján különíti el: „Egy-egy népet nem a testi hasonlóság, hanem a közös múlt, a hasonló gond, az egy haza levegője egyesít s választ el egy más múltú és más jelenű néptől.” Magyarok lenni szerinte ezt jelenti: „Magyar az, akinek nyelve és esze magyarul forog.”

A második résznek már a címe — *Hírünk a világban* — is elárulja, hogy a magyarság külső megítélésével foglalkozó írásokból áll: milyen a környező népek és az egész világ véleménye, ítélete nemzetünkötől. Címadó publicisztikájában olyan programot fogalmaz meg három lépésben, amivel a sokszor téves információk nyomán kialakított negatív vélekedés talán pozitív irányba befolyásolható: 1. „összegyűjteni a rólunk megjelent külföldi véleményt, ezt osztályozni, ellenőrizni”; 2. „szembenézni a kedvezőtlen véleménnyel... Nem kitűnő leckealkalmak-e elsősorban hibáink levetésére?”; 3. az elengedhetetlen propagandát legyőzni, természetesen nem más népek ócsárlásával, hanem valódi értékeink felmutatásával.

A harmadik részben a magyar értékek védelmében íródott művek szerepelnek, ezekben irodalmi alkotásainak fogantatásáról, írói szándékáról nyilatkozik. Több helyütt kifejti, mi a különbség a nacionalista és a nemzeti érzésűek között: „nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért.” A patriotának szerinte nemcsak a maga népéért kötelessége szót emelni, hanem bármely faji, vallási vagy anyanyelvi alapon elnyomott népért, csoportért. Illyés Gyula egész életútja és művészete arról tanúskodik, hogy nála elválaszthatatlanul összekapcsolódik igaz hazafinak és igaz európainak lenni. (*Kortárs, Budapest, 2002*)

SULYOK BERNADETT

SOMMAIRE

Les Tziganes de Hongrie

- MÁRTA JÓZSA: Les Tziganes au piège de la société majoritaire
 ERIKA CSOVCSICS: Enseignement en classe „C”
 GÉZA DÚL: Le Christ „sur les routes du pays de Tziganes”
 MELINDA RÉZMŰVES: Prières, croyances et contes
- Essais de Csaba László Gáspár et Dezső Tandori
 - Entretien avec Péter Vasadi
- ANDREA MÁTHÉ: Être chez soi dans son âme

INHALT

Die Roma von Ungarn

- MÁRTA JÓZSA: Die Roma in der Falle der Mehrheitsgesellschaft
 ERIKA CSOVCSICS: Unterricht in der Klasse „C”
 GÉZA DÚL: Christus „auf den Straßen Zigeunerlandes”
 MELINDA RÉZMŰVES: Gebete, Aberglauben und Märchen
- Essays von Csaba László Gáspár und Dezső Tandori
 - Gespräch mit Péter Vasadi
- ANDREA MÁTHÉ: Zuhause sein im Geiste

CONTENTS

The Gipsies of Hungary

- MÁRTA JÓZSA: The Gipsies in the trap of a majority dominated society
 ERIKA CSOVCSICS: Education in class „C”
 GÉZA DÚL: Christ „on the roads of Gipsy-land”
 MELINDA RÉZMŰVES: Prayers, beliefs and tales
- Essays by Csaba László Gáspár and Dezső Tandori
 - Interview with Péter Vasadi
- ANDREA MÁTHÉ: To be at home in soul

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BENDE JÓZSEF, KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, KISS SZEMÁN RÓBERT, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÚTS ZOLTÁN

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt. ÜLK, a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1800,- Ft, fél évre 900,- Ft, negyed évre 450,- Ft egy szám ára 185,- Ft. Elküldhető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 45,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 185 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- FRENYÓ ZOLTÁN Janus – A 60 éves Horányi Özséb tiszteletére
Egy magyar katolikus gondolkodó.
Mihelics Vid életműve
- KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ Este hat; néhány szabad megnyitás
- MILAN KUNDERA Azonosság
- ILLYÉS GYULA Az író hűsége

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Bitskey Botond, Major Anita, Pap Vera Ágnes,
Rónay László és Sulyok Bernadett

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- 40 évvel a zsinat után
- Hétköznapi kereszténység
- Európa – európai öntudat
- Az új média
- A tékozló fiú
- „Isten országa bennetek van”
- Fried István, John Lukacs, Gabriel Marcel,
Karl Rahner és Tüskés Tibor tanulmánya
- Makay Ida, Pardi Anna, Szilágyi Domokos,
Takács Zsuzsa és Tandori Dezső írása

ISSN 004260242-4

9 770042 602425